

RZECZNIK PRAW OBYWATELSKICH

ZASADA RÓWNEGO TRAKTOWANIA PRAWO I PRAKTYKA

NR 21

Dostęp osób z niepełnosprawnościami do wymiaru sprawiedliwości

analiza i zalecenia

Warszawa, 2016

RZECZNIK PRAW OBYWATELSKICH

Zasada równego traktowania - prawo i praktyka nr 21

Dostęp osób z niepełnosprawnościami do wymiaru sprawiedliwości

- analiza i zalecenia

Warszawa 2016

BIULETYN RZECZNIKA PRAW OBYWATELSKICH 2016, nr 7

Zasada równego traktowania. Prawo i praktyka, nr 21

Dostęp osób z niepełnosprawnościami do wymiaru sprawiedliwości - analiza i zalecenia

Raport przygotowany na podstawie badań *Dostępność wymiaru sprawiedliwości dla osób z niepełnosprawnościami* przeprowadzonych na zlecenie Rzecznika Praw Obywatelskich przez Ery Ewaluacji Sp. z o.o. oraz na podstawie ankiety współtworzonej przez Fundację Aktywizacja, dostępnej pod adresem: ankieta.pelnoprawni.gov.pl.

Autorki:

Anna Błaszczak-Banasiak
Karolina Majdzińska - rozdział V
dr Monika Zima-Parjaszewska - rozdział III

Autorzy raportu Ery Ewaluacji Sp. z o.o.

Iwona Konieczny
Norbert Sosik
Magdalena Tędziągolska
dr Bartłomiej Walczak

Kolegium redakcyjne w Zespole do spraw Równego Traktowania w Biurze Rzecznika Praw Obywatelskich:

Anna Błaszczak-Banasiak
Anna Chabiera
Magdalena Kuruś

Współpraca przy opracowaniu metodologii badań:

prof. Jolanta Arcimowicz, dr Anna Krajewska, Instytutu Stosowanych Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego

Recenzja metodologii badań:

dr Jacek Bieliński, Collegium Civitas

Temat badania został zgłoszony przez Instytut Stosowanych Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego oraz Fundację RÓWNOŚĆ.INFO w ramach pierwszej edycji konsultacji tematów badań antydyskryminacyjnych przeprowadzonej przez Rzecznika Praw Obywatelskich w roku 2014.

Wydawca:

Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich
al. Solidarności 77, 00-090 Warszawa
www.rpo.gov.pl
Infolinia Obywatelska 800 676 676

© Copyright by Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich

Warszawa 2016

ISSN 0860-7958

Oddano do składu w grudniu 2016 r.

Podpisano do druku w grudniu 2016 r.

Nakład: 500 egz.

Projekt i opracowanie graficzne, skład, łamanie, druk i oprawa:

Grąfpol Agnieszka Blicharz-Krupińska, ul. Czarnieckiego 1, 53-650 Wrocław
tel. 507 096 545; email: argrafpol@argrafpol.pl

Spis treści

I. Wprowadzenie	5
II. Metodologia i cele badań	9
III. Osoby z niepełnosprawnością intelektualną w wymiarze sprawiedliwości	13
IV. Osoby z niepełnosprawnością fizyczną i sensoryczną w wymiarze sprawiedliwości	31
V. Dostępność infrastruktury sądów i prokuratur dla osób z niepełnosprawnościami	39
VI. Doświadczenia sędziów i prokuratorów w kontaktach z osobami z niepełnosprawnościami	49
VI.1. Częstotliwość kontaktu z osobami z niepełnosprawnościami	49
VI.2. Postrzeganie osób z niepełnosprawnościami przez sędziów i prokuratorów	51
VI.3. Wiedza sędziów i prokuratorów o rozwiązaniach przeznaczonych dla osób z niepełnosprawnościami w postępowaniu przygotowawczym i sądowym	57
VII. Doświadczenia osób z niepełnosprawnościami z wymiarem sprawiedliwości	61
VII.1. Trudności występujące w trakcie postępowania	61
VII.2. Trudności administracyjne	66
VIII. Wnioski i zalecenia	73

I. Wprowadzenie

Prawo do sądu jako jedno z osobistych praw człowieka gwarantuje godność, wolność i poczucie bezpieczeństwa, a funkcją sądów jest wymierzanie sprawiedliwości. Oznacza to możliwość zwrócenia się do sądu w każdej sprawie z żądaniem ustalenia statusu prawnego jednostki, zarówno w sytuacjach zakwestionowania lub naruszenia jej praw i wolności, jak i w sytuacjach odczuwanych przez nią niejasności, niepewności, a zwłaszcza obawy przed wystąpieniem takiego naruszenia¹. Gwarancje te zostały ustanowione w drodze art. 45 Konstytucji RP, który stanowi, że każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd. Zgodnie z utrwalonym orzecznictwem Trybunału Konstytucyjnego jednym z podstawowych elementów prawa do sądu jest prawo dostępu do sądu rozumiane jako prawo uruchomienia procedury sądowej². Zaangażowanie sądu przez osobę poszukującą ochrony prawnej powinno być zatem względnie łatwe i proste. Jak się jednak wydaje, w stosunku do osób z niepełnosprawnościami zasada dostępności wymiaru sprawiedliwości nabiera nowego, szczególnego znaczenia. Regulacje prawne w tym obszarze, a także praktyka ich stosowania powinny bowiem uwzględniać usprawiedliwione potrzeby osób z niepełnosprawnościami, wynikające z naruszonej sprawności fizycznej, psychicznej, intelektualnej lub w zakresie zmysłów, która w oddziaływaniu z różnymi barierami może utrudniać im skuteczny dostęp do wymiaru sprawiedliwości. W tym kontekście konstytucyjne prawa osób z niepełnosprawnościami doznają w praktyce licznych ograniczeń.

Prawo dostępu osób z niepełnosprawnościami do wymiaru sprawiedliwości zostało rozwinięte w drodze art. 13 Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych³, który zobowiązuje państwa-strony do wprowadzenia dostosowań proceduralnych w celu ułatwienia skutecznego udziału osób z niepełnosprawnościami, zwłaszcza jako świadków, we wszelkich postępowaniach prawnych, w tym na etapie śledztwa i innych form postępowania przygotowawczego. Przepis ten należy interpretować także w świetle art. 9 Konwencji, zgodnie z którym państwa-strony powinny podjąć odpowiednie środki w celu zapewnienia osobom z niepełnosprawnościami, na zasadzie równości z innymi osobami, dostępu do wszystkich ogólnodostępnych budynków, w tym w drodze oznakowania w alfabecie Braille'a oraz w formach łatwych do czytania, a także zapew-

¹ Por. P. Sarnecki, *Komentarz do art. 45 Konstytucji RP* [w:] L. Garlicki (red.), „Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz”, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2002.

² Zob. m.in. wyrok TK z dnia 9 czerwca 1998 r., sygn. K. 28/97, wyrok TK z dnia 16 marca 1999 r., sygn. SK 19/98, wyrok TK z dnia 10 maja 2000 r., K. 21/99, wyrok TK z dnia 8 grudnia 2009 r., sygn. akt SK 34/08.

³ Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r. (Dz. U. z 2012, poz. 1169); dalej także jako: Konwencja lub KPN.

nienia różnych form pomocy i pośrednictwa ze strony innych osób lub zwierząt, w tym przewodników, lektorów i profesjonalnych tłumaczy języka migowego. Zobowiązanie to nabiera szczególnego znaczenia w zakresie dostępu do wymiaru sprawiedliwości, jak bowiem podkreślił Komitet ONZ do spraw Praw Osób Niepełnosprawnych: *nie można mówić o zapewnieniu skutecznego dostępu do wymiaru sprawiedliwości, jeżeli budynki w których znajdują się organy ścigania i organy sądownicze, obiekty, w których świadczona są tego rodzaju usługi, a także informacja i komunikacja, nie są dostępne dla osób niepełnosprawnych*⁴. Dostępność wymiaru sprawiedliwości rozumiana jako dostosowanie infrastruktury sądów i prokuratur do potrzeb osób z różnego rodzaju niepełnosprawnościami ma zatem niebagatelny wpływ na realizację prawa do sądu tej grupy osób.

Drugim istotnym elementem ograniczającym dostęp osób z niepełnosprawnościami do wymiaru sprawiedliwości są regulacje odnoszące się do zdolności procesowej. Warto podkreślić, że w polskim systemie prawnym osoby z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną, które zostały ubezwłasnowolnione, co do zasady nie mają zdolności procesowej⁵, a tym samym nie mają zdolności do podejmowania czynności procesowych takich jak wytaczanie powództwa lub składanie skargi, zaskarżanie orzeczeń sądowych, a także składanie wniosków i oświadczeń. Także ten problem został dostrzeżony przez Komitet do spraw Praw Osób Niepełnosprawnych, który stwierdził, że *uznanie zdolności do czynności prawnych stanowi w wielu aspektach niezbędny warunek uzyskania dostępu do wymiaru sprawiedliwości. W celach związanych z egzekwowaniem swoich praw i obowiązków na zasadzie równości z innymi osobami, osoby z niepełnosprawnościami muszą zostać uznane za posiadające równorzędny status w postępowaniach przed sądami i trybunałami. Państwa Strony są także zobowiązane do zapewnienia osobom z niepełnosprawnościami dostępu do przedstawicieli prawnych na zasadzie równości z innymi osobami. Jest to problem, który dotyczy wielu jurysdykcji. W związku z tym niezbędne jest jego rozwiązanie, m.in. poprzez zapewnienie, że osoby, które doświadczają ingerencji w swoją zdolność do czynności prawnych, będą posiadać możliwość sprzeciwienia się tego rodzaju ingerencji (w swoim własnym imieniu lub też przy pomocy przedstawiciela prawnego), a także obrony swoich praw przed sądem*⁶.

W podobnym duchu wypowiedział się także polski Trybunał Konstytucyjny, który orzekając o niezgodności z Konstytucją niektórych przepisów ustawy o ochronie

⁴ Komentarz generalny nr 2 (2014) Komitetu do spraw Praw Osób Niepełnosprawnych – artykuł 9: Dostępność (CRPD/C/GC/2), pkt 38.

⁵ Zob. art. 65 i 66 ustawy z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. z 2014 r., poz. 101 z późn. zm.; dalej także jako: k.p.c.) oraz art. 26 i 27 ustawy z dnia 30 sierpnia 2002 r. Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi (Dz. U. z 2016 r., poz. 718 z późn. zm., dalej także jako: p.p.s.a.).

⁶ Komentarz generalny nr 1 (2014) Komitetu do spraw Praw Osób Niepełnosprawnych – artykuł 12: Równość wobec prawa (CRPD/C/GC/1), pkt 34.

zdrowia psychicznego⁷, podkreślił, że takie ukształtowanie sytuacji osoby ubezwłasnowolnionej, które pozbawia ją prawa do czynnego udziału w postępowaniu sądowym w sprawach o uzyskanie przez jej opiekuna zezwolenia sądu opiekuńczego na złożenie wniosku o umieszczenie tej osoby w domu pomocy społecznej, oznacza naruszenie wolności osobistej oraz godności tej osoby, a także całkowite pozbawienie jej prawa do sądu⁸.

Istotnych ograniczeń w obszarze dostępu do wymiaru sprawiedliwości doświadczać mogą także osoby z niepełnosprawnościami sensorycznymi, a więc osoby głuche, niewidome lub z zaburzeniami mowy. Zarówno w postępowaniu cywilnym, jak i w postępowaniu karnym osoby te mogą spotykać się z wyłączeniami lub ograniczeniami w zakresie możliwości bycia świadkiem⁹. Sądy rzadko stosują też możliwości przesłuchania świadka na odległość lub przeprowadzenia dowodu na odległość z wykorzystaniem urządzeń technicznych. W polskim systemie prawnym brakuje ponadto rozwiązań proceduralnych, które zapewniałyby sprawną komunikację pomiędzy organami wymiaru sprawiedliwości a osobami z różnego rodzaju niepełnosprawnościami. Do instytucji tych nie stosuje się przepisów ustawy o języku migowym i innych środkach komunikowania się¹⁰. Organy wymiaru sprawiedliwości nie mają także obowiązku prowadzenia korespondencji w formatach dostępnych dla osób niewidomych, czy też przy użyciu komunikacji wspomagającej (augmentatywnej) i alternatywnej. W zakresie dostępu do wymiaru sprawiedliwości zastosowania nie znajduje również pojęcie „racjonalnego usprawnienia”, rozumianego jako *konieczne i odpowiednie zmiany i dostosowania, nie nakładające nieproporcjonalnego lub nadmiernego obciążenia, jeśli jest to potrzebne w konkretnym przypadku, w celu zapewnienia osobom niepełnosprawnym możliwości korzystania z wszelkich praw człowieka i podstawowych wolności oraz ich wykonywania na zasadzie równości z innymi osobami*¹¹. Co do zasady instrument ten dotyczy bowiem wyłącznie obszaru zatrudnienia i rynku pracy.

Rzecznik Praw Obywatelskich jako niezależny organ do spraw równego traktowania jest ustawowo zobowiązany do prowadzenia badań dotyczących dyskryminacji, a także opracowywania i wydawania sprawozdań i zaleceń odnośnie do problemów związanych

⁷ Ustawa z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego (Dz. U. z 2016 r., poz. 546 z późn. zm.).

⁸ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 28 czerwca 2016 r., sygn. akt K 31/15; pkt 6.2. uzasadnienia. Wyrok polskiego Trybunału Konstytucyjnego w tej sprawie został poprzedzony wyrokiem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 16 października 2012 r. w sprawie Kędzior przeciwko Polsce, skarga nr 45026/07 oraz wyrokiem z dnia 25 listopada 2014 r. w sprawie K.C. przeciwko Polsce, skarga nr 31199/12.

⁹ Zob. art. 259 pkt 1 k.p.c. i art. 192 § 2 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz. U. Nr 89, poz. 555 z późn. zm.; dalej także jako: K.p.k.).

¹⁰ Ustawa z dnia 19 sierpnia 2011 r. o języku migowym i innych środkach komunikowania się (Dz. U. Nr 209, poz. 1243 z późn. zm.; dalej jako: ustawa o języku migowym).

¹¹ Por. art. 2 Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych.

z dyskryminacją¹². Rzecznik pełni także rolę niezależnego mechanizmu do spraw popierania, ochrony i monitorowania wdrażania postanowień Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych¹³. Celem niniejszego raportu jest więc ocena dostępności polskiego wymiaru sprawiedliwości dla osób z niepełnosprawnościami pod kątem realizacji zasady równego traktowania i niedyskryminacji oraz standardów ustanowionych w drodze przywołanej powyżej Konwencji. Raport koncentruje się na kwestii dostępności, a tym samym nie obejmuje wszystkich problemów, z którymi spotykają się osoby z niepełnosprawnościami w kontaktach z wymiarem sprawiedliwości w Polsce. Poza ramami tego opracowania znalazła się zatem tematyka odpowiedzialności karnej osób z niepełnosprawnościami, warunków socjalno-bytowych w jednostkach penitencjarnych, czy też ochrony praw ofiar przestępstw. Z rekomendacjami Rzecznika w tych obszarach można zapoznać się w informacjach o działalności Rzecznika Praw Obywatelskich oraz o stanie przestrzegania praw i wolności obywatelskich, a także w raportach Krajowego Mechanizmu Prewencji¹⁴.

¹² Art. 17 b pkt 2 i 3 ustawy z dnia 15 lipca 1987 r. o Rzeczniku Praw Obywatelskich (Dz. U. z 2014 r., poz. 1648).

¹³ Por. art. 33 ust. 2 Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych.

¹⁴ Informacje o działalności Rzecznika Praw Obywatelskich są dostępne w wersji elektronicznej pod adresem: <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/informacje-roczne-o-dzialalnosci-rpo>. Raporty Krajowego Mechanizmu Prewencji można natomiast znaleźć pod adresem: <https://www.rpo.gov.pl/pl/krajowy-mechanizm-prewencji>.

II. Metodologia i cele badań

Badanie dotyczące dostępności wymiaru sprawiedliwości dla osób z niepełnosprawnościami zrealizowane przez Rzecznika Praw Obywatelskich składało się z dwóch uzupełniających się etapów. Pierwszy odnosił się do dostępności infrastruktury instytucji wymiaru sprawiedliwości, a jego wyniki oraz zastosowana metodologia zostały opisane w rozdziale V. Drugi etap odnosił się do doświadczeń sędziów i prokuratorów, a także osób z niepełnosprawnościami, które w przeszłości miały kontakt z organami wymiaru sprawiedliwości. Badanie to miało na celu dostarczenie wiedzy na temat mechanizmów i barier skutkujących nierównym traktowaniem osób ze względu na niepełnosprawność w wymiarze sprawiedliwości.

W badaniu poruszone zostały następujące zagadnienia:

znajomość rozwiązań przeznaczonych dla osób niepełnosprawnych oraz uprawnień osób niepełnosprawnych w postępowaniu sądowym

doświadczenia respondentów w zakresie stosowania tych rozwiązań oraz ocena tych rozwiązań, ich użyteczności i przydatności;

doświadczenia sędziów i prokuratorów w postępowaniach (przygotowawczych i sądowych) z udziałem osób niepełnosprawnych

doświadczenia osób niepełnosprawnych z wymiarem sprawiedliwości oraz ocena tych doświadczeń

postawy wobec osób niepełnosprawnych występujących w postępowaniach sądowych w różnych rolach procesowych (tj. stron postępowania, świadków)

problemy, bariery, utrudnienia, jakich doświadczają osoby niepełnosprawne biorące udział w postępowaniu sądowym oraz ułatwienia, ewentualne przywileje przysługujące osobom niepełnosprawnym w postępowaniu sądowym;

proponycje zmian, ulepszeń, rozwiązań, które mogłyby przyczynić się do poprawienia dostępności wymiaru sprawiedliwości dla osób niepełnosprawnych

doświadczenie i opinie osób niepełnosprawnych w zakresie **dostępu do pomocy prawnej**

Na podstawie dotychczasowych badań, a także wniosków kierowanych do Rzecznika Praw Obywatelskich postawiono hipotezę, zgodnie z którą osoby z niepełnospraw-

nościami spotykają się z dyskryminacją w dostępie do wymiaru sprawiedliwości z uwagi na:

- nieodpowiadające na ich potrzeby rozwiązania proceduralne;
- dyskryminujące praktyki dotyczące funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości (nieдоступność architektoniczna i informacyjna);
- stereotypowe postrzeganie osób z niepełnosprawnościami przez pracowników wymiaru sprawiedliwości (ableizm).

W badaniu zebrano opinie od trzech kategorii respondentów¹⁵:

<p>Sędziów zatrudnionych w wydziałach cywilnych, karnych, rodzinnych oraz prawa pracy sądów powszechnych</p>	<p>Prokuratorów prokuratur rejonowych, okręgowych i apelacyjnych</p>	<p>Osób z różnymi typami niepełnosprawności. Próba była również zróżnicowana pod względem ról procesowych, w jakich występowali badani (stron postępowania, świadków) oraz typów spraw (rodzinnych, karnych, etc)</p>
---	---	--

W ramach badania zrealizowano:

1.

**ankiety internetowe oraz telefoniczne
z sędziami**

**ankiety internetowe oraz telefoniczne
z prokuratorami**

- w badaniu założono realizację 151 wywiadów telefonicznych lub ankiet internetowych z sędziami orzekającymi w jednostkach z próby sądów powszechnych oraz 159 wywiadów lub ankiet w prokuraturach powszechnych;
- w badaniu wykorzystano dwie techniki sondażowe: wywiad ankietarski wspomagany komputerowo¹⁶ oraz - w odpowiedzi na potrzeby badanych - ankiety online¹⁷. Obydwa narzędzia miały taką samą konstrukcję, z uwzględnieniem drobnych różnic wynikających ze specyfiki danej techniki. Zarówno ankiety typu CATI, jak i CAWI były przeprowadzane (w drugim przypadku nadzorowane) przez przeszkolonych ankietników.

¹⁵ W badaniu pominięto sprawy z zakresu ubezpieczeń społecznych, dotyczących świadczeń z tytułu niepełnosprawności.

¹⁶ W raporcie oznaczany jako CATI, ang. *Computer Assisted Telephone Interview*.

¹⁷ W raporcie oznaczany jako CAWI, ang. *Computer Assisted Web-based Interview*.

Badanie zrealizowano na ogólnopolskiej, reprezentatywnej próbie sędziów i prokuratorów, warstwowanej typami sądów i prokuratur. Zastosowano dwustopniowy dobór. W pierwszej kolejności wylosowano jednostki, zachowując proporcje pomiędzy poszczególnymi typami (apelacyjne, okręgowe, rejonowe). Następnie w obrębie każdej jednostki losowano wydział, z którego wybierany był respondent. Do całości próby wliczamy sądy i prokuratury, z którymi nawiązano kontakt. Poszczególne wydziały nie były losowane spośród małych sądów i prokuratur (często ograniczającymi się tylko do jednego wydziału) oraz wśród sądów i prokuratur, które wysłały zgodę do RPO wyznaczając osobą kontaktową do badania. Warto podkreślić, że próba zachowuje proporcje liczby sądów i prokuratur. Arbitralne wyznaczanie przez część instytucji przedstawiciela oraz specyfika struktury małych sądów i prokuratur sprawiają, że jedynie proporcjonalna reprezentacja dla wydziałów może być zaburzona. Próba brutto dla sądów wyniosła 165 osób, z czego zrealizowano 90 wywiadów (0,54), zaś dla prokuratur 166, przy poziomie realizacji 123 wywiadów (0,74). Poziom odmów w przypadku tego badania zbliża się do typowego *non-response rate* przy wywiadach ankieterskich, a zatem najbardziej efektywnej technice badań sondażowych.

2.

indywidualne wywiady pogłębione z sędziami

indywidualne wywiady pogłębione z osobami niepełnosprawnymi

- wywiady miały charakter ustrukturyzowany. W badaniu zostało zrealizowanych 26 indywidualnych wywiadów pogłębionych (IDI) z sędziami sądów powszechnych, pracujących w różnych wydziałach w sądach w całej Polsce;
- do kategoryzacji wywiadów został przyjęty następujący podział miast ze względu na liczbę mieszkańców:
 - miasto małe – do 100 tys. mieszkańców,
 - miasto średnie – 100-300 tys. mieszkańców,
 - miasto duże – powyżej 300 tys. mieszkańców.

III. Osoby z niepełnosprawnością intelektualną w wymiarze sprawiedliwości

Dostęp osób z niepełnosprawnością intelektualną do wymiaru sprawiedliwości bardzo długo nie był przedmiotem pogłębionych analiz, a ich udział w postępowaniach sądowych najczęściej utożsamiany był z procedurą o ubezwłasnowolnienie, ewentualnie z procesem karnym i ustaleniem przesłanki niepczytalności oskarżonego. Tym samym, pojawiające się na ten temat opracowania skupiały się nie na aktywności procesowej osoby, ale raczej na ochronnym charakterze niektórych instytucji i rozwiązań prawnych i miały charakter fragmentaryczny¹⁸. Konwencja o prawach osób z niepełnosprawnościami¹⁹ zmobilizowała zarówno środowisko osób z niepełnosprawnościami, jak również władzę publiczną do zdefiniowania komponentów szeroko podejmowanego w orzecznictwie i doktrynie prawa do sądu z perspektywy osób z niepełnosprawnością intelektualną²⁰. Nie bez przyczyny to właśnie ta grupa osób wymaga największego wsparcia w korzystaniu ze wszystkich wolności i praw człowieka. Niepełnosprawność intelektualna wiąże się z trudnościami funkcjonowania zarówno poznawczego, jak i społecznego. Zagwarantowanie realizacji prawa do sądu wobec osób z niepełnosprawnością intelektualną wymaga wielu działań, nie tylko ustawodawczych, edukacyjnych, ale także organizacyjnych, związanych z dostępem do osób wspierających.

Na tym tle warto zaznaczyć, że prawo do sądu wyraża się w uprawnieniu każdego podmiotu do uzyskania ochrony jego praw podmiotowych w drodze postępowania

¹⁸ Por. np. A. Firkowska-Mankiewicz, J. Parczewski, M. Szeroczyńska *Praktyka ubezwłasnowolnienia osób z niepełnosprawnością intelektualną w polskich sądach - raport z badań „Człowiek – Niepełnosprawność – Społeczeństwo”*, nr 2/2015; A. Górski, J.P. Górski *Zmiany w postępowaniu o ubezwłasnowolnienie*, „Przegląd Sądowy”, nr 11 – 12/2007; I. Kleniewska, *Postępowanie w sprawie o ubezwłasnowolnienie w praktyce sądowej*, (w:) E. Holewińska-Łapińskiej (red.) „Prawo w działaniu”, Warszawa 2006, A. Siostrzonek-Sergiel *Niektóre zagadnienia udziału pokrzywdzonego z zaburzeniami psychicznymi w postępowaniu karnym*, „Pałestra”, nr. 1-2/2005.

¹⁹ Wypada zaznaczyć, że Polska posługuje się oficjalnie tytułem: Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych.

²⁰ M. Szeroczyńska *Dostęp osób z niepełnosprawnościami do wymiaru sprawiedliwości*, (w:) „Najważniejsze wyzwania po ratyfikacji przez Polskę **Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych**”, Monografia Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2012, s. 81 i n.; M. Zima-Parjaszewska (red.), *Osoba z niepełnosprawnością intelektualną w postępowaniach sądowych i przed innymi organami*, Warszawa 2015; D. Pudzianowska, J. Jagura (red.), *Równe traktowanie uczestników postępowań. Przewodnik dla sędziów i prokuratorów*, Warszawa 2016, D. Pudzianowska (red.) *Prawa osób z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną w świetle międzynarodowych instrumentów ochrony praw człowieka*, Warszawa 2014; K. Kurowski *Wolność i prawa człowieka i obywatela z perspektywy osób z niepełnosprawnościami*, wyd. BRPO, Warszawa 2011.

sądowego przeprowadzonego w odpowiedniej formie, zapewniającej bezstronność i prawo przedstawiania swojego stanowiska. Przez odpowiednią formę należy rozumieć formę dostosowaną do potrzeb konkretnej osoby, która bierze udział w postępowaniu. Urzeczywistniana jest ona zarówno przez przepisy materialnoprawne, procesowe, jak i poprzez strukturę wymiaru sprawiedliwości²¹.

Analiza obowiązujących przepisów prawa kształtujących dostęp do wymiaru sprawiedliwości prowadzi do wniosku, że osoby z niepełnosprawnością napotykają nie tylko na brak racjonalnych dostosowań umożliwiających korzystanie z prawa do sądu na zasadach równości z innymi, ale okazuje się, że niektóre z obowiązujących od wielu lat rozwiązań, np. zakaz bycia świadkiem przewidziany w art. 259 k.p.c., nieważność czynności prawnych z art. 82 k.c., mają charakter bezpośredniej lub pośredniej dyskryminacji. Ponadto, stereotypowe postrzeganie osób z niepełnosprawnością intelektualną często uniemożliwia w praktyce stosowania prawa sięganie po znane instrumentarium prawne z uwzględnieniem międzynarodowych standardów, np. stosowanie instytucji kuratora dla osoby niepełnosprawnej z art. 183 k.r.i.o jako formy wspieranego podejmowania decyzji (*supported decision making*).

Niepełnosprawność intelektualna – najnowsze ujęcie²²

Niepełnosprawność intelektualna charakteryzuje się przede wszystkim utrudnieniami w sferze percepcyjnej i poznawczej, powodując wolniejsze tempo uczenia się i opanowywania różnorodnych sprawności poznawczych i społecznych. To stosunkowo nowe pojęcie pojawiło się w wielu naukach, wypierając stygmatyzujące i wartościujące określenia „niedorozwój umysłowy” czy „upośledzenie umysłowe”. Według najnowszej definicji opracowanej przez American Association on Intellectual and Developmental Disabilities (AAIDD)²³, niepełnosprawność intelektualna charakteryzuje się znacznymi ograniczeniami w funkcjonowaniu intelektualnym (dotyczącym ogólnych zdolności umysłowych, takich jak: rozumowanie, uczenie się, rozwiązywanie problemów) oraz równocześnie w zachowaniach przystosowawczych (które obejmują codzienne umiejętności społeczne i praktyczne). Niepełnosprawność intelektualna ujawnia się przed 18. rokiem życia.

Sygnalizując jedynie, że zachowania adaptacyjne to zestaw zdolności i umiejętności: koncepcyjnych (język, czytanie, pisanie, rozumienie, używanie pojęcia pieniędzy,

²¹ A. Krzywonos, J. Gołaczyński: *Prawo do sądu*, (w:) B. Banaszak, A. Preisner (red.), „**Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP**”, Warszawa 2002, s. 730.

²² Szczegółowo na ten temat: A. Żyta, *Niepełnosprawność intelektualna – nowe spojrzenie*, (w:) M. Zima-Parjaszewska (red.) „Przemoc wobec osób z niepełnosprawnością intelektualną. Badanie pilotażowe”, Warszawa 2015, s. 9 i n.; A. Wołowicz-Ruszkowska: *Niepełnosprawność intelektualna - wielowymiarowość zjawiska*, (w:) „Osoba z niepełnosprawnością intelektualną w postępowaniach sądowych i przed innymi organami”, op. cit., s. 15.

²³ R.L. Schalock i in, *Intellectual Disability: Definition, Classification, and Systems of Supports*, American Association on Intellectual and Developmental Disabilities, Washington 2010.

czasu, liczb, kierowanie swoim postępowaniem), społecznych (zdolności interpersonalne, społeczna odpowiedzialność, poczucie własnej godności, ostrożność, poziom łatwowierności, naiwności, przestrzeganie praw i zasad, aktywne unikanie bycia ofiarą przestępstw oraz rozwiązywanie problemów społecznych) i praktycznych (aktywności dnia codziennego, umiejętności zawodowe, używanie pieniędzy, zachowanie bezpieczeństwa, korzystanie z opieki zdrowotnej, transportu, telefonu, umiejętności planowania dnia codziennego)²⁴, należy uświadomić sobie, że jak różnorodnymi trudnościami może funkcjonować konkretna osoba z niepełnosprawnością intelektualną. A to z kolei oznacza, że zagwarantowanie tej osobie uczestnictwa w postępowaniu jej dotyczącym wymaga zastosowania wielu elastycznych form wsparcia. Jednocześnie, to właśnie przy takich trudnościach funkcjonowania człowieka pojawia się największa pokusa zastąpienia go, działania za niego, ponieważ wydaje się to być szybszym i tańszym rozwiązaniem, a co najważniejsze, utożsamianym z ochroną.

Warto także przypomnieć, iż jednym z argumentów pojawiających się w dyskusji na temat korzystania z praw przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną, jest problem z określeniem ich populacji, a przez to oceny skali zjawiska, zasadności zmian, skutków regulacji, w tym kosztów²⁵. Według danych statystycznych Światowej Organizacji Zdrowia (WHO), populacja osób z niepełnosprawnością intelektualną stanowi ok. 1% populacji, tj. w Polsce ok. 380 tys. osób. Za niewystarczające do wskazania populacji osób z niepełnosprawnością intelektualną w Polsce należy uznać badania GUS z 2004 „Stan zdrowia ludności Polski”, z których wynika, że niepełnosprawność intelektualna w wieku 15 lat i więcej występuje u 152,3 tys. osób. Po pierwsze, badanie to dotyczyło osób od 15 roku życia, a po drugie obejmowało jedynie osoby posiadające orzeczenie o tym rodzaju niepełnosprawności.

Postrzeżenie osób z niepełnosprawnością intelektualną w społeczeństwie

Mimo wielu pozytywnych zmian w sytuacji osób z niepełnosprawnościami w Polsce, czynnikiem wciąż utrudniającym wsparcie osobom z niepełnosprawnością intelektualną jest ich wizerunek w społeczeństwie. W 2008 r. cechy najczęściej przypisywane osobie z niepełnosprawnością intelektualną to „nieprzewidywalna, powolna, agresyw-

²⁴ A. Żyta: *Niepełnosprawność intelektualna – najnowsze zmiany terminologiczne i diagnostyczne w świetle DSM-5, ICD-11 oraz AAIDD*, (w:) „Niepełnosprawność i Rehabilitacja”, Nr 1/2014.

²⁵ Dostępne statystyki i dane wskazują, że liczba osób niepełnosprawnych wynosiła w 2011 r. 4.697.048 (12,2% ludności), w tym osób mających orzeczenie o niepełnosprawności 3.121.456, a osób w wieku 16 lat i więcej - 2.996.795 (Narodowy Spis Powszechny 2011). W 2002 r. w Polsce żyło ok. 5,5 mln osób z niepełnosprawnościami (Narodowy Spis Powszechny 2002), z czego ok. 4,5 mln osób posiadało orzeczenie o niepełnosprawności, a w roku 2009 orzeczenie o niepełnosprawności lub równoważne posiadało prawie 4,2 mln osób (Stan Zdrowia Ludności Polski, 2009). Dane te nie uwzględniają jednak niepełnosprawności intelektualnej.

na, cierpiąca²⁶. Badani wyrażali również pogląd o możliwości zarażenia się niepełnosprawnością intelektualną, zagrożenia za strony osób z niepełnosprawnością intelektualną. W 2009 r. na pytanie o podjęcie się opieki nad osobą z niepełnosprawnością bez decydowania, o jaki jej typ chodzi, 25% badanych wolałoby uniknąć zajmowania się osobą „upośledzoną umysłowo”²⁷. Aż 32% badanych czuje strach, a 38% wyklucza osoby z niepełnosprawnością intelektualną ze swojego otoczenia. Zdaniem 57% respondentów osoby z niepełnosprawnością intelektualną są upośledzone umysłowo, dla 50% są opóźnione w rozwoju, a dla 39% – chore psychicznie. 65% badanych nie przyznaje osobom z niepełnosprawnością intelektualną prawa do głosowania, a 70% – prawa do posiadania dzieci. W roku 2013 25% badanych potwierdziło brak zgody na udzielenie pomocy osobie „upośledzonej umysłowo”²⁸, a 34 % badanych wskazało „upośledzenie umysłowe” jako najcięższą – drugą po utracie wzroku (35%) niepełnosprawność (o najpoważniejszych konsekwencjach).

W 2015 r. spośród 1795 przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości ponad 56% zadeklarowało kontakt z osobą z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną w ramach swoich obowiązków, wskazując jednocześnie na trudności w komunikacji z nimi²⁹.

Art. 13 Konwencji z perspektywy osób z niepełnosprawnością intelektualną³⁰

Mając na uwadze postanowienia art. 1 Konwencji, organy wymiaru sprawiedliwości powinny w pierwszej kolejności:

1. uznać, iż niepełnosprawność jest pojęciem ewoluującym i że wynika ona z interakcji między osobami z dysfunkcjami a barierami wynikającymi z postaw ludzkich i środowiskowych, które utrudniają tym osobom pełny i skuteczny udział w życiu społeczeństwa, na zasadzie równości z innymi osobami;
2. uznać, że osoba z niepełnosprawnością intelektualną to osoba, która ma trudności w funkcjonowaniu poznawczym, co może, w oddziaływaniu z różnymi barierami, utrudniać jej pełny i skuteczny udział w życiu społecznym, na zasadzie równości z innymi osobami;

²⁶ Postrzeganie osób upośledzonych umysłowo przez społeczeństwo polskie, Dom Badawczy Maison na zlecenie Polskiego Stowarzyszenia na rzecz Osób z Niepełnosprawnością Intelektualną, Warszawa 2008 i 2009; tekst dostępny na stronie internetowej: www.psoni.org.pl.

²⁷ Instytut Badawczy SMG/KRC Millward Brown na zlecenie Stowarzyszenia Olimpiad Specjalnych.

²⁸ A. Ostrowska, *Niepełnosprawni w społeczeństwie*, 1993-2013, Warszawa 2015.

²⁹ D. Pudzianowska, J. Jagura (red.), *Równe traktowanie uczestników postępowań. Przewodnik dla sędziów i prokuratorów*, Warszawa 2016, s. 11.

³⁰ Na podstawie: M. Zima-Parjaszewska, *Najczęstsze bariery i trudności w realizacji prawa do sądu osób z niepełnosprawnością intelektualną*, (w:) „Osoba z niepełnosprawnością intelektualną w postępowaniach sądowych i przed innymi organami”, op. cit., s. 98 i n.

3. dążyć do skomunikowania się z każdą osobą z niepełnosprawnością intelektualną, w tym z wykorzystaniem alternatywnych metod komunikacji³¹, by poznać jej rzeczywiste problemy i potrzeby, a nie opierać swoich ocen na medycznych przesłankach i orzeczeniu o niepełnosprawności.

Istotą art. 13 Konwencji jest zapewnienie racjonalnych dostosowań dla osób z niepełnosprawnościami, co podkreśla także Komitet ds. praw osób z niepełnosprawnościami w swoich wytycznych służących opracowywaniu sprawozdań z działań podjętych w celu wykonania Konwencji przez państwa będące jej stroną. Oczywiście racjonalne dostosowania zgodnie z art. 2 Konwencji jako „konieczne i odpowiednie zmiany i dostosowania, nie nakładające nieproporcjonalnego lub nadmiernego obciążenia” są obowiązkiem państwa. Ich celem jest zapewnienie osobom z niepełnosprawnościami możliwości korzystania z wszelkich praw człowieka i podstawowych wolności oraz ich wykonywania na zasadzie równości z innymi osobami. W odniesieniu do osoby z niepełnosprawnością intelektualną chodzi o zagwarantowanie w szczególności:

1. domniemania jej zdolności do reprezentacji i udziału w sprawie (uznanie zdolności do czynności prawnej i zdolności procesowej);
2. dostępu do informacji prawnej adekwatnej do jej możliwości poznawczych (język łatwy do czytania i rozmienia);
3. możliwości zastosowania różnorodnych form komunikacji, w szczególności nie tylko werbalnej lub pisemnej (komunikacja alternatywna i wspomagająca), także podczas zawierania czynności prawnych³²;
4. czytelnych i zrozumiałych formularzy pism procesowych (język łatwy do czytania i rozumienia);
5. udziału w sprawie ekspertów w zakresie niepełnosprawności intelektualnej (komunikacji, funkcjonowania, sytuacji społecznej), niekoniecznie jako biegłych sądowych;

³¹ AAC obejmuje próby badania i w razie konieczności kompensowania czasowych bądź permanentnych uszkodzeń, ograniczeń aktywności i partycypacji w kontekście ograniczeń osób ze znacznymi zaburzeniami mowy i rozumienia, włączywszy ustne i pisemne sposoby komunikacji. Komunikacja alternatywna i augmentatywna to terminy odnoszące się do „komunikacji bez mowy”. Komunikacja augmentatywna oznacza częściową zależność od komunikacji bez użycia mowy; komunikacja alternatywna oznacza całkowitą zależność od komunikacji bez mowy. Urządzenia AC mogą być wykorzystywane jako suplement lub substytut komunikacji werbalnej i różnią się w zależności od umiejętności osoby i jej potrzeb, a także rodzaju problemów, jakich ona doświadcza.

³² Zgodnie z art. 2 Konwencji „komunikacja” obejmuje języki, wyświetlanie tekstu, alfabet Braille’a, komunikację przez dotyk, dużą czcionkę, dostępne multimedia, jak i sposoby, środki i formy komunikowania się na piśmie, przy pomocy słuchu, języka uproszczonego, lektora oraz formy wspomagające (augmentatywne) i alternatywne, w tym dostępną technologię informacyjno-komunikacyjną. To bardzo szeroka definicja, którą Państwo powinno uwzględnić w realizowaniu praw człowieka wobec osoby z niepełnosprawnością intelektualną.

6. możliwości skorzystania z pomocy osoby wspierającej w postępowaniu, bez utraty możliwości samodzielnego działania;
7. możliwości ustanowienia przedstawiciela z urzędu, nie skutkującego wyłączeniem jej z postępowania;
8. dostępu do nieodpłatnej pomocy prawnej.

Bariery w dostępie osób z niepełnosprawnością intelektualną do wymiaru sprawiedliwości³³

W ostatnich latach wskazuje się na następujące bariery w dostępie osób z niepełnosprawnością intelektualną do wymiaru sprawiedliwości:

Osoba z niepełnosprawnością intelektualną jako uczestnik postępowania	Wymiar sprawiedliwości – przepisy prawa, praktyka ich stosowania, stereotypy
<ul style="list-style-type: none"> • trudności komunikacyjne • trudności z pisanem, czytaniem • poczucie braku kompetencji • brak świadomości prawnej • brak praktykowania autonomii decyzyjnej i innych praw • brak uczestnictwa w życiu społecznym • podatność na wpływy i wprowadzenie w błąd • trudności ze zrozumieniem poleceń • uzależnienie ekonomiczne, często fizyczne od innych • brak minimalnego wpływu na zmianę swojej sytuacji • brak dostępu do informacji • brak dostępu do pomocy prawnej 	<ul style="list-style-type: none"> • dominujące medyczne spojrzenie na niepełnosprawność, w tym różnorodność definicyjna • brak wiedzy na temat funkcjonowania i potrzeb osób z niepełnosprawnością intelektualną • ableizm • problemy z uznaniem autonomii decyzyjnej – ograniczenie zdolności do czynności prawnych • problem oceny tzw. „dobrych decyzji” • pogląd o „wykorzystywaniu” osób z niepełnosprawnością intelektualną w obrocie prawnym • ubogi katalog form czynności prawnych i oświadczeń woli • dyskryminujący art. 82 k.c. • praktyka ubezwłasnowolnienia na „wszelki wypadek” • nie stosowanie art. 183 k.r.o – kuratora dla osoby niepełnosprawnej • ochrona jednostki a ochrona tzw. interesu publicznego

³³ Na podstawie: M. Zima-Parjaszewska: *Najczęstsze bariery i trudności w realizacji prawa do sądu osób z niepełnosprawnością intelektualną*, (w:) *Osoba z niepełnosprawnością intelektualną w postępowaniach sądowych i przed innymi organami*, op. cit., s. 98 i n.

Osoba z niepełnosprawnością intelektualną jako uczestnik postępowania	Wymiar sprawiedliwości – przepisy prawa, praktyka ich stosowania, stereotypy
	<ul style="list-style-type: none"> • trudności w czynnościach notarialnych • biegli sądowi nie posiadający doświadczenia w pracy z osobami z niepełnosprawnością intelektualną • pogląd o braku zdolności spostrzegania, zapamiętywania, relacjonowania • zakazy bycia świadkiem w k.p.c oraz k.p.k

Rozważania na temat barier należy rozpocząć od przypomnienia podstawowych zasad komunikacji werbalnej z osobą z niepełnosprawnością intelektualną. Już tylko to wskazanie pozwala zrozumieć skalę problemu dostosowania wymiaru sprawiedliwości do potrzeb tych osób. W kontakcie werbalnym z osobą z niepełnosprawnością intelektualną należy:

- a. posługiwać się prostym językiem, odnoszącym się do pojęć konkretnych,
- b. unikać pojęć abstrakcyjnych,
- c. formułować krótkie wypowiedzi (dłuższa wypowiedź może nie zostać zapamiętana z racji ograniczeń pojemności pamięci krótkoterminowej),
- d. wspomagać się przykładami z życia codziennego; odnoszenie się do doświadczeń, które są udziałem rozmówcy, są zazwyczaj lepiej przez niego rozumiane,
- e. unikać metafor, przenośni,
- f. dostosować tempo wypowiedzi do poziomu odbioru przez rozmówcę,
- g. nie infantylizować wypowiedzi,
- h. dzielić dłuższą wypowiedź przerwami i sprawdzać na bieżąco rozumienie treści przez rozmówcę,
- i. utrzymywać stały kontakt wzrokowy z rozmówcą, monitorując jego poziom uwagi,
- j. być cierpliwym w oczekiwaniu na odpowiedź.

Najważniejszym utrudnieniem w dostępie osób z niepełnosprawnością intelektualną do wymiaru sprawiedliwości są bariery komunikacyjne, obejmujące również proces zrozumienia przedstawionych treści, a co za tym idzie udziału osoby z niepełnosprawnością intelektualną. Obok alternatywnych form komunikacji, tekstu łatwego do czytania i rozumienia, często najbardziej efektywnym środkiem wsparcia – racjonalnym dostosowaniem – jest drugi człowiek, czyli tzw. osoba wspierająca.

Uwzględnienie osoby wspierającej w procedurze, a przede wszystkim przyznanie jej prawa do interpretowania z najlepszą wiarą i wiedzą oświadczeń osoby z niepełnosprawnością intelektualną mogłoby rozwiązać szereg problemów z korzystaniem przez tę osobę ze wszystkich wolności i praw, w tym prawa do sądu. Niezwykle jednak ważne jest to, że osoba ta po pierwsze musi być osobą zaufaną osoby z niepełnosprawnością intelektualną, a po drugie **obecność osoby wspierającej nie może oznaczać pozbawienia lub ograniczenia zdolności do czynności prawnych osoby z niepełnosprawnością intelektualną**. Obowiązujące przepisy nie uwzględniają takiej regulacji, choć wypada wskazać na zmianę Kodeksu postępowania karnego i wprowadzenie art. 299 a, zgodnie z którym:

§ 1. Podczas czynności z udziałem pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym może być obecna osoba przez niego wskazana, jeżeli nie uniemożliwia to przeprowadzenia czynności albo nie utrudnia jej w istotny sposób;

§ 2. Na wniosek pokrzywdzonego zgłoszony w postępowaniu przygotowawczym, sąd powiadamia go o sposobie zakończenia sprawy listem zwykłym, przesłanym na wskazany przez pokrzywdzonego adres, wraz z odpisem prawomocnego orzeczenia kończącego postępowanie w sprawie lub jego wyciągiem.

Niewątpliwie regulacja ta ma charakter racjonalnego dostosowania dla osób z niepełnosprawnością intelektualną.

Udział w postępowaniach sądowych osoby z niepełnosprawnością intelektualną powinien być wyrazem korzystania przez nie z autonomii decyzyjnej. Wypada jednak podkreślić, że osoby te nie mają dostępu do informacji, w tym informacji prawnych, pozwalających na podjęcie decyzji i poznanie jej konsekwencji. Wynika to zarówno z sytuacji faktycznej osoby – np. brak edukacji, brak kontaktów społecznych, brak dostępu do komputera, a także z braku informacji opracowanych z użyciem alternatywnych metod komunikacji, w tym w formie łatwej do czytania i rozumienia. Społeczeństwo buduje obraz osoby z niepełnosprawnością jako osoby niekompetentnej do podejmowania decyzji w swoich sprawach. Brak edukacji i praktykowania czynności związanych z różnymi obszarami aktywności życiowych powoduje, że osoba nie tylko nie nabywa umiejętności, ale często traci te wcześniej nabyte. Ponadto formy czynności prawnych przewidziane w Kodeksie cywilnym, o czym niżej, a przede wszystkim warunki wskazane dla zachowania najczęściej wymaganej formy pisemnej oświadczenia woli pomijają zupełnie możliwość alternatywnych sposobów komunikacji, uniemożliwiając w ten sposób osobom z trudnościami komunikacyjnymi uczestnictwo w obrocie prawnym.

Zgodnie z art. 60 k.c., z zastrzeżeniem wyjątków przewidzianych w ustawie, wola osoby dokonującej czynności prawnej może być wyrażona przez każde zachowanie się tej osoby, które ujawnia jej wolę w sposób dostateczny, w tym również przez ujawnienie w postaci elektronicznej. Jak zwrócił uwagę Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 2 maja

1998 r., sygn. III KKN 531/97 „złożenie oświadczenia (ujawnienie) woli może wprawdzie nastąpić przez jakiegokolwiek zachowanie się ujawniające tę wolę, jednakże w świetle okoliczności towarzyszących musi to być taki przejaw, który w sposób dostatecznie rozumiały i niewątpliwy wyraża wolę wywołania skutków prawnych objętych treścią czynności prawnej”. Określone zachowanie może być uznane za oświadczenie woli, jeżeli wyraża wolę wywołania określonego skutku prawnego i jest na tyle zrozumiałe, aby przynajmniej w drodze wykładni można było ustalić jego sens³⁴. Należy też pamiętać o stanowisku Sądu Najwyższego z dnia 14 maja 2009 r., sygn.. I CSK 401/08, zgodnie z którym reguły wykładni oświadczeń woli mogą być stosowane nie tylko do ustalania treści złożonych oświadczeń, lecz także do stwierdzenia, czy dane zachowania stanowią oświadczenie woli. Ustalenie znaczenia oświadczenia woli powinno nastąpić zgodnie z art. 65. k.c. – należy je tak tłumaczyć, jak tego wymagają ze względu na okoliczności, w których złożone zostało, zasady współżycia społecznego oraz ustalone zwyczaje; w umowach należy raczej badać, jaki był zgodny zamiar stron i cel umowy, aniżeli opierać się na jej dosłownym brzmieniu.

Treść art. 60 k.c. i 65 k.c. wydaje się uwzględniać potrzeby osób z niepełnosprawnością intelektualną, które często – mając różne trudności w komunikacji werbalnej – posługują się komunikacją alternatywną, wspomaganą różnymi narzędziami, metodami. Proces podejmowania decyzji składa się z kilku etapów i na każdym z nich, jeśli jest taka potrzeba, osoba z niepełnosprawnością intelektualną powinna otrzymywać wsparcie. To proces czasochłonny, wymagający dobrego kontaktu z osobą z niepełnosprawnością intelektualną i jej zaufania do osoby wspierającej.

Aby osoba z niepełnosprawnością intelektualną mogła podjąć decyzję:

1. musi mieć dostęp do informacji na konkretny temat i je zrozumieć;
2. musi być w stanie ocenić skutki swoich działań;
3. na podstawie zrozumiałych dla niej informacji, w tym o skutkach jej decyzji, musi być w stanie swobodnie ją podjąć;
4. musi zakomunikować ją innym, czyli oświadczyć swoją wolę;
5. otoczenie musi uznać jej oświadczenie woli za wiążące.

Trzeba sobie uświadomić, że wspierane podejmowanie decyzji jest ogromnym wyzwaniem dla instytucji władzy publicznej, w tym dla organów sprawiedliwości.

Okazuje się jednak, że formy szczególne oświadczeń woli mogą nie być dostępne dla osób z niepełnosprawnością intelektualną. Zgodnie z art. 78 k.c. do zachowania pisemnej formy czynności prawnej wystarcza złożenie własnoręcznego podpisu na dokumencie obejmującym treść oświadczenia woli (...). Nie wszystkie osoby z niepełnosprawnością potrafią się podpisać imieniem i nazwiskiem, choć zdecydowana większość ma takie możliwości. Najczęściej mamy do czynienia z sytuacją, że osoba potra-

³⁴ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 5 kwietnia 2013, sygn. ACa 45/13.

fi złożyć pod dokumentem podpis – znak graficzny umożliwiający jej identyfikację. W prawie polskim brak jest legalnej definicji podpisu. Za nieuzasadniony należy uznać pogląd, zgodnie z którym podpis to językowy znak graficzny, złożony własnoręcznie, zawierający co najmniej nazwisko (niekoniecznie imię) składającego, usytuowany pod tekstem oświadczenia woli³⁵. Z pewnością wymóg „własnoręczności” podpisu oznacza sposób jego złożenia – musi być on złożony przez osobę podpisaną. Jak wskazuje Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 8 maja 1997 r., sygn. II CKN 153/97, własnoręczny podpis pod treścią dokumentu pełni funkcję identyfikacyjną – pozwala ustalić osobę składającą oświadczenie woli. Jednak nie wydaje się konieczne, aby podpis zawierał nazwisko składającego oświadczenie. Celem podpisu jest uprawdopodobnienie w przypadku ewentualnego sporu, że podpisujący złożył oświadczenie woli. Jak wskazują niektórzy przedstawiciele doktryny, funkcję taką może także pełnić tzw. parafa (znak ręczny składający się z inicjałów) – brak jest jednak powodów odmówienia prawnej skuteczności dokumentowi opatrzonemu jedynie parafą, jeśli pozwala ona na identyfikację osoby, która ją złożyła³⁶.

Wiele problemów praktycznych wywołuje natomiast sytuacja, kiedy osoba z niepełnosprawnością intelektualną albo nie potrafi się podpisać, albo nie potrafi czytać, albo też nie potrafi ani czytać, ani podpisać się pod dokumentem. Polskiemu Stowarzyszeniu na rzecz Osób z Niepełnosprawnością Intelektualną znane są przypadki odbierania od osób z niepełnosprawnością intelektualną tuszowych odcisków palca w sytuacjach, gdy osoba nie potrafi pisać i czytać, czyli wbrew dyspozycji art. 79 k.c. Zgodnie z nią, osoba niemogąca pisać, lecz mogąca czytać może złożyć oświadczenie woli w formie pisemnej bądź w ten sposób, że uczyni na dokumencie tuszowy odcisk palca, a obok tego odcisku inna osoba wypisze jej imię i nazwisko, umieszczając swój podpis, bądź też w ten sposób, że zamiast składającego oświadczenie podpisze się inna osoba, a jej podpis będzie poświadczony przez notariusza lub wójta (burmistrza, prezydenta miasta), starostę lub marszałka województwa z zaznaczeniem, że został złożony na życzenie niemogącego pisać, lecz mogącego czytać.

Wymóg umiejętności czytania dokumentu może się okazać trudny do spełnienia, jeśli osoba z niepełnosprawnością intelektualną nie ma możliwości skorzystania z tekstu łatwego do czytania i rozumienia. Zastosowanie tej formy dokumentu zwiększa szanse osoby na zapoznanie się z jego treścią. To podstawowy warunek dostępności informacyjnej. Niestety, w praktyce nie jest on stosowany w żadnej instytucji publicznej.

³⁵ Z. Radwański: *Prawo cywilne-część ogólna. System Prawa Prywatnego*, t. 2, Warszawa, 2008, s. 130.

³⁶ P. Sobolewski: *Komentarza do art. 78 k.c., (w:) Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, 2015, Legalis, dostęp: 1.10.2016.

Wobec powyższego, w odniesieniu do osób z niepełnosprawnością intelektualną często znajduje zastosowanie wprowadzona w art. 82 Kodeksu cywilnego instytucja nieważności oświadczenia woli „złożonego przez osobę, która z jakichkolwiek powodów znajdowała się w stanie wyłączającym świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli”. Dotyczy to w szczególności choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego, chociażby nawet przemijającego, zaburzenia czynności psychicznych. Jak przekonują przedstawiciele doktryny, pod pojęciem braku świadomości lub swobody albo niemożności swobodnego powzięcia decyzji rozumieć należy taki stan umysłowy, który uniemożliwił składającemu dokonanie oceny znaczenia złożonego oświadczenia³⁷. Jak trafnie zwrócił uwagę Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 7 lutego 2006 r., sygn. IV CSK 7/05: „stan wyłączający świadome powzięcie decyzji i wyrażenie woli nie może być rozumiany dosłownie, wobec czego nie musi oznaczać całkowitego zniesienia świadomości i ustania czynności mózgu. Wystarczy istnienie takiego stanu, który oznacza brak rozeznania, niemożność rozumienia posunięć własnych i posunięć innych osób oraz niezdawanie sobie sprawy ze znaczenia i skutków własnego postępowania”. Z jednej strony, poprzez sformułowanie „z jakichkolwiek” ustawodawca przekonuje, że nieistotne są powody wyłączenia świadomości lub swobody powzięcia decyzji i wyrażenia woli, ale jednocześnie w zdaniu drugim artykułu 82 k.c. przykładowo wskazuje możliwe przyczyny utraty świadomości lub swobody: zaburzenia psychiczne, w tym choroba psychiczna lub niedorozwój umysłowy. Niestety, mimo, że nie wynika to z literalnego brzmienia przepisu, spotykane są poglądy, że oświadczenia woli osób „niedorozwiniętych umysłowo” są dotknięte bezwzględną nieważnością. Artykuł ten dotyczy wielu aspektów życia i statusu prawnego osób z niepełnosprawnością intelektualną, dlatego jego stosowanie może prowadzić do dyskryminacji tych osób.

Mimo wielu działań rzeczniczych podejmowanych w ostatnich latach wciąż brak jest prawnych form wsparcia w korzystaniu ze zdolności do czynności prawnych, a regulacja dotycząca pozbawienia lub ograniczenia tej zdolności, tj. ubezwłasnowolnienie całkowite lub częściowe przewidziane w art. 13 i 16 Kodeksu cywilnego powoduje wykluczenie osób z niepełnosprawnościami, najczęściej osób z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną z życia społecznego. Co więcej, to właśnie ubezwłasnowolnienie staje się często jedyną formą umożliwiającą reprezentację osoby z niepełnosprawnością intelektualną w postępowaniu. Przykładowo, w postępowaniach spadkowych z udziałem osób z niepełnosprawnością intelektualną sądy bardzo często wskazują konieczność wystąpienia z wnioskiem o ubezwłasnowolnienie tej osoby pod rygorem braku możliwości przyjęcia od tej osoby oświadczenia o przyjęciu spadku. Niestety, w takich sytuacjach często niemożliwym jest przeprowadzenie postępowania u notariusza. Według art. 86 ustawy prawo o notariacie, notariuszowi nie wolno

³⁷ B. Lewaszkiewicz-Petrykowska: (w:) *System prawa cywilnego*, t. I, Wrocław 1985, s. 655.

dokonywać czynności notarialnej, jeżeli poweźmie wątpliwość, czy strona czynności notarialnej ma zdolność do czynności prawnych. Zgodnie ze stanowiskiem doktryny i orzecnictwem przepis ten obejmuje także sytuacje, które Kodeks cywilny traktuje jako „brak świadomości lub swobody”, czyli wadę oświadczenia woli (art. 82 k.c.)³⁸. Mimo że brak jest literalnie wyrażonego zakazu dokonywania czynności notarialnych przez osobę z niepełnosprawnością intelektualną, to jednak w praktyce notariusze często odmawiają ich dokonania, argumentując swoją odmowę brakiem pewności odnośnie do stanu konkretnej osoby. Ich zachowanie oparte jest na stereotypach, a przede wszystkim na tym, który uznaje, że tylko psychiatra mógłby ocenić stan świadomości osoby z niepełnosprawnością intelektualną.

Poważnym ograniczeniem dostępu do sądu dla osób z niepełnosprawnością intelektualną jest art. 259 pkt. 1 k.p.c., który wskazuje, że w postępowaniach przed sądami cywilnymi nie mogą być świadkiem osoby niezdolne do spostrzegania lub komunikowania swych spostrzeżeń. W procedurze karnej natomiast, zgodnie z art. 192 k.p.k. świadek przesłuchiwany w postępowaniu karnym, jeśli istnieje wątpliwość co do jego stanu psychicznego, rozwoju umysłowego, zdolności postrzegania lub odtwarzania spostrzeżeń, może być przesłuchany w obecności biegłego lekarza (najczęściej psychiatry) lub psychologa, czemu nie może się sprzeciwić. Przedstawiciele doktryny przyjmują odnośnie do art. 259 k.p.c., że do osób, u których występuje ograniczenie spostrzegania lub komunikowania swych spostrzeżeń, zalicza się przede wszystkim osoby chore psychicznie, dotknięte zaburzeniami psychicznymi, jak również dzieci. Niezdolność, jak wskazuje Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 7 września 2000 r., sygn. I CKN 872/00, dotyczy zarówno samego procesu spostrzegania określonych faktów, zdarzeń, stanów z racji czy to ułomności fizycznej (np. bardzo słabego wzroku, głuchoty), czy przypadłości lub ograniczeń natury psychicznej (np. zamroczenia, obniżonej percepcji), jak i problemu przekazania innej osobie tych spostrzeżeń (np. z powodu głębokiego autyzmu, choroby psychicznej, znacznego upośledzenia). I chociaż wskazuje, że dla weryfikacji omawianej przesłanki wyłączenia możliwości bycia świadkiem istotny jest aktualny stan tej osoby i że osoby te nie mogą zeznawać jedynie wówczas, jeżeli owa niezdolność jest faktyczna i aktualna w danym czasie, to jednak **powszeczne stereotypy na temat niepełnosprawności intelektualnej skutkują traktowaniem tych osób jako w ogóle niezdolnych do bycia świadkami i zeznawania.**

Przepisy postępowania karnego nie nakładają na sąd obowiązku powoływania do spraw z udziałem osób z niepełnosprawnością intelektualną biegłych posiadających wiadomości specjalne z zakresu niepełnosprawności intelektualnej. Jak już wspomniano wyżej, stosownie natomiast do treści przepisu art. 192 § 2 k.p.k., świadek przesłuchiwany w postępowaniu karnym, jeśli istnieje wątpliwość co do jego stanu psychicznego,

³⁸ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 14 czerwca 2012 r. I CSK 564/11.

rozwoju umysłowego, zdolności postrzegania lub odtwarzania spostrzeżeń, może być przesłuchany w obecności biegłego lekarza lub psychologa, czemu nie może się sprzeciwić. Nie ma jednak takiego obowiązku.

Ponadto, jeżeli stwierdzenie okoliczności mających istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy wymaga wiadomości specjalnych, zasięga się opinii biegłego albo biegłych. W celu wydania opinii można też zwrócić się do instytucji naukowej lub specjalistycznej. Dla sądu decydujące powinny być jednak zeznania profesjonalistów, którzy na co dzień pracują z osobami z niepełnosprawnością intelektualną, znają jej sposób funkcjonowania, komunikacji i zachowania.

Osoby z niepełnosprawnością intelektualną, które zostały ubezwłasnowolnione, co do zasady nie mają zdolności procesowej, a tym samym nie mają zdolności do podejmowania czynności procesowych. Art. 51 § 2 k.p.k. przesądza, że „jeżeli pokrzywdzonym jest małoletni albo ubezwłasnowolniony całkowicie lub częściowo, prawa jego wykonuje przedstawiciel ustawowy albo osoba, pod której stałą pieczęć pokrzywdzony pozostaje”. Oznacza to, że osoba ubezwłasnowolniona nie może sama zgłosić np. wniosku o ściganie.

Kodeks postępowania karnego przewiduje ponadto obligatoryjność obrony w przypadku, gdy oskarżony jest głuchy, niemy lub niewidomy, lub zachodzi uzasadniona wątpliwość co do jego poczytalności (art. 192 § 2 k.p.k.), ale pełnomocnika z urzędu nie przewiduje się już dla osoby z niepełnosprawnością intelektualną będącej pokrzywdzonym. Co więcej możliwość ustanowienia pełnomocnika z urzędu z powodu niepełnosprawności psychicznej lub intelektualnej uczestnika postępowania przewidziano w Polsce jedynie w ustawie o ochronie zdrowia psychicznego w sprawach wynikających z jej stosowania³⁹.

Na zakończenie warto wskazać, że Polska nie realizuje obowiązku wynikającego z art. 13 ust. 2 Konwencji o prawach osób z niepełnosprawnościami i nie prowadzi systematycznych szkoleń osób pracujących w wymiarze sprawiedliwości w zakresie ochrony praw osób z niepełnosprawnościami. Programy szkolenia sędziów i prokuratorów prowadzone przez Krajową Szkołę Sądownictwa i Prokuratury nie przewidują wprost żadnego bloku szkoleniowego poświęconego ochronie praw osób z niepełnosprawnościami.

Z praktyki orzeczniczej

Jak wynika z doświadczeń Polskiego Stowarzyszenia na rzecz Osób z Niepełnosprawnością Intelektualną nie tylko urzędy administracji rządowej i samorządowej kierują rodziców i osoby bliskie osób z niepełnosprawnością intelektualną na drogę

³⁹ Art. 48 ustawy z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego (Dz. U. z 2011 r. Nr 231, poz. 1375 ze zm.).

postępowania o ubezwłasnowolnienie⁴⁰. Mając na uwadze art. 32 Konstytucji, a także art. 12 Konwencji o prawach osób z niepełnosprawnościami, należy uznać, że w zakresie zastosowania art. 183 k.r.i.o mieści się powołanie kuratora dla osoby z niepełnosprawnością intelektualną, która może potrzebować zarówno przedstawiciela ustawowego w konkretnych sprawach, jak i innego wsparcia, dzięki któremu będzie mogła korzystać ze swojej autonomii decyzyjnej. Niestety, polskie sądy wciąż wyrażają przeciwne stanowisko.

W jednym z postanowień z 2013 r. Sąd Rejonowy w miejscowości W. Wydział Rodzinny i Nieletnich stwierdzając, iż brak jest podstaw do ustanowienia kuratora dla osoby niepełnosprawnej dla wnioskodawczynie (kobieta z niepełnosprawnością intelektualną korzystająca ze wsparcia organizacji pozarządowej), oparł się na opinii biegłych powołanych w postępowaniu jedynie „na okoliczność ustalenia stanu zdrowia celem ustalenia, czy nie zachodzą przesłanki do ubezwłasnowolnienia całkowitego lub częściowego” wnioskodawczynie. Co ciekawe, Sąd ograniczył w niniejszej sprawie postępowanie dowodowe jedynie do stwierdzenia okoliczności zdrowotnych celem ustalenia przesłanek ubezwłasnowolnienia wnioskodawczynie.

Sąd nie wyjaśnił istotnych okoliczności sprawy związanych z funkcjonowaniem wnioskodawczynie, nie przesłuchał ani jej, ani osób wspierających ją w procesie rehabilitacji społecznej i zawodowej. Ponadto biegli we wnioskach końcowych opinii postawili wniosek, iż stan zdrowia wnioskodawczynie spełnia kryteria częściowego ubezwłasnowolnienia. Takie działanie stanowi przekroczenie kompetencji biegłych sądowych nawet w postępowaniu o ubezwłasnowolnienie, w którym ich zadaniem jest ustalenie, czy stan zdrowia osoby skutkuje (w związku przyczynowo-skutkowym) np. niemożnością kierowania postępowaniem, lub też pomocą w prowadzeniu swoich spraw. Decyzja o spełnieniu przez konkretną osobę przesłanek ubezwłasnowolnienia należy wyłącznie do sądu, a ponadto nie jest obowiązkiem, a jedynie możliwością zastosowania tej instytucji. W niniejszej sprawie, oddalając wniosek o ustanowienie kuratora dla osoby niepełnosprawnej, Sąd nieprecyzyjnie sformułował i przedstawił ustne zasadnicze powody rozstrzygnięcia podczas ogłoszenia postanowienia. Sąd, uzasadniając postanowienie, wskazywał na konieczność ustanowienia dla wnioskodawczynie kuratora dla osoby częściowo ubezwłasnowolnionej, który będzie jej pomagał. Obecna na Sali sądowej wnioskodawczynie potraktowała to jako rozstrzygnięcie zgodnie z jej wnioskiem. Nie miała szczegółowej wiedzy na temat różnych rodzajów instytucji kuratora, zatem kuratora dla osoby częściowo ubezwłasnowolnionej uznała za tego, którego po-

⁴⁰ Polskie Stowarzyszenie na rzecz Osób z Niepełnosprawnością Intelektualną posiada informacje na temat wybranych miast, w których rodzice w różnych postępowaniach sądowych z udziałem ich dorosłych dzieci z niepełnosprawnością intelektualną, lub też zwracając się o poradę do przewodniczącego wydziału, informowani byli o potrzebie wystąpienia z wnioskiem o ubezwłasnowolnienie osoby z niepełnosprawnością intelektualną.

trzeba. Nie miała ona świadomości, iż Sąd nie rozstrzygnął zgodnie z jej wnioskiem. Sąd, mając wiedzę na temat sytuacji jej rodziny, a także widząc, że nie miała przy sobie osoby wspierającej, mimo wszystko nie zastosował żadnych środków umożliwiających wnioskodawczyni zrozumienie jej prawnej sytuacji. Wnioskodawczyni nie towarzyszyła osoba wspierająca, a jedynie wolontariusz organizacji pozarządowej, który w charakterze publiczności notował stanowisko sądu. Tylko dlatego osoby wspierające mogły w terminie pomóc wnioskodawczyni złożyć wniosek o doręczenie uzasadnienia postanowienia, a następnie apelację. Zbliżoną linię orzecniczą przyjął Sąd Rejonowy w W. Wydział Rodzinny i Nieletnich w 2015 r. w sprawie z wniosku rodziców pełnoletniej osoby z niepełnosprawnością intelektualną o ustanowienie kuratora dla osoby niepełnosprawnej dla ich syna w trybie art. 183 k.r.i.o. Sąd oddalił wniosek, uznając, iż wnioskodawcy nie mają legitymacji do złożenia tego rodzaju wniosku oraz że „w sprawie nie zachodzą podstawy do ustanowienia kuratora dla osoby niepełnosprawnej z urzędu”.

Znamiennym w tej sprawie jest fakt, iż Sąd w trakcie toczącego się postępowania poinformował prokuratora o konieczności złożenia wniosku o ubezwłasnowolnienie syna wnioskodawców. Zatem Sąd, jeszcze przed wydaniem postanowienia w sprawie wniosku o ustanowienie kuratora w trybie art. 183 k.r.i.o, przed wnikliwym rozpatrzeniem wszystkich okoliczności sprawy, zdecydował o rozstrzygnięciu. Budzi to tym większe zdziwienie w świetle prezentowanego we wniosku stanowiska rodziców o sprzeciwie na ubezwłasnowolnienie syna i gotowości wsparcia go w inny sposób. W niniejszej sprawie Sąd nie zdecydował się na wysłuchanie wnioskodawców w pierwszej kolejności w celu ustalenia możliwości podjęcia sprawy z urzędu. Ponadto, odmówił prawa do ochrony swoich praw ich synowi poprzez brak poszukiwania form komunikacji z nim. Wnioskodawcy, mimo bardzo dużych trudności w komunikacji werbalnej syna, wypracowali z nim system komunikacji alternatywnej. Sąd nie podjął nawet próby kontaktu z osobą z niepełnosprawnością intelektualną w obecności rodziców lub znanych jej terapeutów i instruktorów, w tym psychologa, a ograniczył się do zadania pytań kierowanych do każdego świadka w postępowaniu cywilnym. Na pytania te syn wnioskodawców nie potrafił odpowiedzieć. W postępowaniu o ubezwłasnowolnienie syna wnioskodawców PSONI skierowało wniosek o włączenie się do postępowania w sprawie i przedstawiło swoje stanowisko. W konsekwencji prokurator wycofał wniosek o ubezwłasnowolnienie, a sąd umorzył w tym zakresie postępowanie.

Wśród spraw dotyczących udziału osoby z niepełnosprawnością intelektualną w postępowaniu karnym warto wskazać przypadek mężczyzny z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu znacznym, osoby ubezwłasnowolnionej całkowicie – ofiary przemocy seksualnej. Y został doprowadzony przez swojego instruktora do obcowania płciowego. Dzięki reakcji matki i wsparciu placówki wobec instruktora zostało wszczęte postępowanie na podstawie art. 198 k.k. Mimo prawidłowo przeprowadzonego przesłuchania Y w postępowaniu przygotowawczym w obecności psychologa i matki,

jako osoby bliskiej, jego zeznania – uznane i ocenione następnie jak wiarygodne, były na etapie postępowania sądowego kwestionowane. Podczas postępowania sądowego mężczyźnie z niepełnosprawnością intelektualną odmawiano wiarygodności tylko ze względu na jego niepełnosprawność.

Biegła obecna przy przesłuchaniu Y stwierdziła, iż pokrzywdzony podczas przesłuchania „wypowiadał się w sposób dla siebie właściwy, reagował emocjonalnie”, „był w stanie przekazać istotne elementy zdarzenia”. Zeznania pokrzywdzonego stały się podstawą skierowania do sądu aktu oskarżenia przeciwko instruktorowi. Zdziwienie budzi próba podważenia wiarygodności tych zeznań na dalszym etapie postępowania (odwoławcze i ponowne rozpatrzenie). Przesłuchana na tę okoliczność świadek – prokurator zeznała, że jeśli badany „formułował jakąś dłuższą wypowiedź, to starałam się zaprotokołować jego wypowiedź niemal dosłownie”, „nie przypominam sobie, by istniała bariera związana ze zrozumieniem wypowiedzi świadka”. Wobec tak jasnych i jednoznacznych niezależnych świadków, w tym przedstawiciela organu ścigania reprezentującego urząd publiczny, nie można formułować tezy, iż zeznania badanego są niewiarygodne. Pokrzywdzony również wtedy używał niewerbalnych form komunikacji z przesłuchującym, pokazując części ciała. Dlatego też brak jest logicznych podstaw do odmówienia im waloru wiarygodności. Z pierwszej w sprawie opinii biegłego psychologa wynikało, że „badany był zdolny do odtwarzania prostych sytuacji bezpośrednio dotyczących z zachowaniem psychologicznej poprawności przekazu pozwalającej na uznanie, że złożone zeznania mogą być brane pod uwagę jako wartościowy materiał dowodowy w sprawie”. Ponadto, druga biegła psycholog w opinii ustnej stwierdziła, iż brak wiarygodności w zeznaniach badanego „dotyczy wskazania sprawcy, natomiast co do samego czynu tj. molestowania oraz bicia i gwałtu, zdaniem biegłej, wiarygodność ta jest zachowana”.

Wobec wątpliwości sądu związanych ze zdolnością pokrzywdzonego do zapamiętywania i odtwarzania przez niego spostrzeżeń, skłonności do konfabulacji, możliwości pozostawiania pod wpływem osób trzecich oraz oceny zdolności do samodzielnego złożenia zeznań sąd dopuścił także dowód z opinii wspólnej kolejnych psychologów oraz biegłej z zakresu oligofrenopedagogiki. Z opinii wspólnej biegłych wynikało, iż „zmyślenia i konfabulacyjne uzupełnienia luk pamięciowych mogły dotyczyć jedynie szczegółów sytuacji, jakich pokrzywdzony doświadczył. Zasób wiedzy i sprawność intelektualna badanego zdaniem biegłych nie dawały mu możliwości wymyślenia zdarzeń, o których opowiada (faktu, iż doznał krzywdy i sposobu, w jaki był krzywdzony)”. We wnioskach opinii biegłe zaopiniowały, że „mimo znaczącego obniżenia sprawności intelektualnej pokrzywdzonego nie stwierdzono występowania u badanego wyobrażeń o zdarzeniach całkowicie niezgodnych z tym, czego sam doświadcza lub obserwuje w środowisku”. Biegłe uznały, że ze względu na znaczne obniżenie możliwości przeka-

zu słownego jego wypowiedzi o sprawie są prymitywne, lakoniczne, ale przekonujące psychologicznie. Biegłe zaopiniowały także u pokrzywdzonego prawidłową zdolność do spostrzegania i odtworzenia spostrzeżeń. Sąd ocenił, iż te opinie były zgodne, pełne, jasne, nie zawierały wewnętrznych sprzeczności i odpowiadały wymogom procesowym, dlatego też zaliczył je w poczet materiału dowodowego. Na tej podstawie, a także na podstawie wiarygodnych zeznań matki pokrzywdzonego tj. skarżącej oraz pracowników placówki, ze wsparcia której korzystał Y, uznał jego zeznania za wiarygodne. Doprowadziło to do wydania przez Sąd Rejonowy w W. wyroku, w którym uznał oskarżonego za winnego popełnienia zarzucanego mu czynu wyczerpującego dyspozycję art. 198 Kodeksu karnego i za to na podstawie art. 198 Kodeksu karnego skazał go na karę 3 lat pozbawienia wolności. Niestety, po apelacji oskarżonego, sprawa trafiła do ponownego rozpoznania dwukrotnie, a Y poddawany był jeszcze kilkukrotnie procedurze przesłuchania, w tym badaniu przez biegłych. Ostatecznie po pięciu latach prowadzenia sprawy, sąd uniewinnił oskarżonego.

Sądy orzekające w sprawie, za wyjątkiem pierwszego wyroku wydanego przez Sąd Rejonowy w W., konsekwentnie odmawiały Y prawa do sądu, pozbawiając go możliwości przedstawienia faktów w sposób odpowiedni, adekwatny do jego możliwości, z poszanowaniem godności i w warunkach zapewniających komfort psychiczny. Stan niepełnosprawności intelektualnej wykorzystany został przez sądy orzekające w sprawie jako argument odmawiający mu wiarygodności, zdolności spostrzegania faktów, ich zapamiętywania oraz odtwarzania. W postępowaniu prowadzonym ponownie sąd powołał biegłego psychiatrę, który wydając generalny osąd, że „zdolność postrzegania wynika wprost z poziomu intelektualnego osoby, a poziom ten jest określony i niekwestionowany”, oraz „jeśli osoba jest znacznie upośledzona umysłowo, to jej zdolności do zapamiętywania i odtwarzania są znacznie upośledzone”, nie próbował nawiązać kontaktu z Y zgodnie z zasadami komunikacji z osobami z niepełnosprawnością intelektualną i ocenić jego twierdzeń.

IV. Osoby z niepełnosprawnością fizyczną i sensoryczną w wymiarze sprawiedliwości

Konstytucja RP gwarantuje każdemu prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd a także stanowi, że ustawa nie może zamknąć nikomu drogi sądowej dochodzenia naruszonych wolności lub praw⁴¹. Przepisy regulujące zasady postępowań sądowych oraz funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości i organów ścigania zostały uregulowane m.in. w Kodeksie postępowania karnego⁴², Kodeksie postępowania cywilnego, Kodeksie postępowania administracyjnego⁴³ i ustawie – Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi, a także w niektórych ustawach szczegółowych. W przepisach tych niewiele jest jednak norm szczególnych odnoszących się do specyficznych potrzeb osób z niepełnosprawnościami. Co do zasady więc osoby te podlegają takiemu samemu reżimowi prawnemu jak inni obywatele. W powszechnym przekonaniu prawo osób z niepełnosprawnościami do sądu nie napotyka zatem żadnych istotnych ograniczeń. W przypadku osób z niepełnosprawnością fizyczną i sensoryczną (niepełnosprawność wzroku, słuchu, aparatu mowy) pozornie wystarczające jest bowiem traktowanie tej grupy tak samo jak innych uczestników postępowań sądowych, co powinno gwarantować właściwy dostęp do wymiaru sprawiedliwości.

Warto ponadto odnotować, że ze wszystkich grup narażonych w Polsce na dyskryminację i wykluczenie to osoby z niepełnosprawnościami cieszą się największym zrozumieniem i najmniejszym dystansem społecznym. W badaniu przeprowadzonym na zlecenie Pełnomocniczki Rządu do spraw Równego Traktowania⁴⁴, najmniejsze dystanse społeczne odnotowano względem osób z niepełnosprawnością: wzroku (14,7 pkt w skali Bogardusa), słuchu (14,3 pkt) i osób poruszających się na wózku (13,9 pkt). Oznacza to, że polskie społeczeństwo cechuje się relatywnie dużym poziomem akceptacji dla osób z niepełnosprawnościami, co powinno pozytywnie oddziaływać na skalę zagrożenia dyskryminacją tej grupy osób także w obszarze wymiaru sprawiedliwości.

⁴¹ Art. 45 ust. 1 i art. 77 ust. 2 Konstytucji RP.

⁴² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks postępowania karnego (Dz. U. Nr 89, poz. 555 z późn. zm.; dalej jako: K.p.k.).

⁴³ Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. - Kodeks postępowania administracyjnego (Dz. U. z 2013 r., poz. 267 z późn. zm.; dalej jako: K.p.a.).

⁴⁴ Badanie przeprowadzone w ramach projektu "Równe traktowanie standardem dobrego rządzenia", (CEAPP, 2012). Wyniki badania zostały opublikowane w Krajowym Programie Działania na Rzecz Równego Traktowania na lata 2013-2016.

Należy jednak podkreślić, że wbrew powszechnym wyobrażeniom realizacja zasady równego traktowania nie sprowadza się do identycznego traktowania wszystkich osób z pominięciem ich indywidualnych i usprawiedliwionych potrzeb⁴⁵. Jak była już wyżej mowa, prawo do sądu oznacza zatem obowiązek państwa zapewnienia osobom z niepełnosprawnościami, na zasadzie równości z innymi osobami, skutecznego dostępu do wymiaru sprawiedliwości, uwzględniającego usprawiedliwione potrzeby tych osób, wynikające z naruszonej sprawności fizycznej, psychicznej, intelektualnej lub w zakresie zmysłów, która w oddziaływaniu z różnymi barierami może utrudniać im skuteczny dostęp do wymiaru sprawiedliwości. W przypadku osób z niepełnosprawnością fizyczną i sensoryczną istotnego znaczenia nabiera zatem zasada dostępności wymiaru sprawiedliwości.

Stosownie do postanowień Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, Polska zobowiązana jest do zapewnienia osobom z niepełnosprawnościami skutecznego dostępu do wymiaru sprawiedliwości, w tym poprzez wprowadzenie dostosowań proceduralnych w celu ułatwienia im udziału, bezpośrednio lub pośrednio, zwłaszcza jako świadków, we wszelkich postępowaniach prawnych, w tym na etapie śledztwa i innych form postępowania przygotowawczego. Zarówno regulacje postępowania cywilnego (art. 263 k.p.c.) jak i regulacje postępowania karnego (art. 177 § 2 k.p.k.) przewidują możliwość przesłuchania na odległość świadków, którzy nie mogą stawić się do sądu. W postępowaniu karnym istnieje dodatkowo obowiązek przesłuchania z tłumaczem *głuchego lub niemego*, jeśli nie wystarcza porozumienie się z nim za pomocą pisma (art. 204 § 1 pkt 1 k.p.k.). W postępowaniu cywilnym zastosowanie w tym zakresie mają ogólne przepisy o biegłych tłumaczach. Wreszcie, procedury sądowe przewidują możliwość przeprowadzenia dowodu na odległość z wykorzystaniem urządzeń technicznych (art. 177 § 1a k.p.k. i art. 235 § 2 k.p.c.). Pomimo tego sądy rzadko i niechętnie stosują opisane powyżej możliwości przesłuchania świadka na odległość lub przeprowadzenia dowodu na odległość z wykorzystaniem urządzeń technicznych. Co więcej, **zarówno w postępowaniu cywilnym, jak i w postępowaniu karnym osoby z niepełnosprawnościami spotykają się z wyłączeniami lub ograniczeniami w zakresie możliwości bycia świadkiem**. Zgodnie z przepisem art. 259 pkt 1 k.p.c., w postępowaniach przed sądami cywilnymi świadkiem nie mogą być osoby niezdolne do spostrzegania lub ko-

⁴⁵ Zob. m.in. przepis art. 3 pkt 2 ustawy z dnia 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania (Dz. U. Nr 254, poz. 1700 z późn. zm.), definiujący dyskryminację pośrednią jako sytuację, w której dla osoby fizycznej ze względu na płeć, rasę, pochodzenie etniczne, narodowość, religię, wyznanie, światopogląd, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną na skutek pozornie neutralnego postanowienia, zastosowanego kryterium lub podjętego działania występują lub mogłyby wystąpić niekorzystne dysproporcje lub szczególnie niekorzystna dla niej sytuacja, chyba że postanowienie, kryterium lub działanie jest obiektywnie uzasadnione ze względu na zgodny z prawem cel, który ma być osiągnięty, a środki służące osiągnięciu tego celu są właściwe i konieczne.

munikowania swych spostrzeżeń. Stosownie natomiast do treści przepisu art. 192 § 2 k.p.k., świadek przesłuchiwany w postępowaniu karnym, jeśli istnieje wątpliwość co do jego stanu psychicznego, rozwoju umysłowego, zdolności postrzegania lub odtwarzania spostrzeżeń, może być przesłuchany w obecności biegłego lekarza lub psychologa, czemu nie może się sprzeciwić.

W polskim systemie prawnym **brakuje również rozwiązań proceduralnych, które zapewniłyby sprawną komunikację pomiędzy organami wymiaru sprawiedliwości a osobami z różnego rodzaju niepełnosprawnościami**. Sądy i prokuratury nie mają obowiązku prowadzenia korespondencji w alfabecie Braille'a, czy też komunikacji wspomagającej (augmentatywnej) i alternatywnej. Do instytucji tych nie stosuje się przepisów ustawy o języku migowym i innych środkach komunikowania się, co oznacza, że osoba głucha nie może skorzystać z bezpłatnej pomocy tłumacza języka migowego poza salą sądową, a więc w kontaktach z sekretariatem sądu i prokuratury lub podczas rozmowy z obrońcą, czy profesjonalnym pełnomocnikiem. Odrębnym problemem pozostaje także dostępność tłumaczy języka migowego w trakcie postępowania sądowego. Zgodnie z art. 5 § 2 ustawy - Prawo o ustroju sądów powszechnych⁴⁶, osoba niewładająca w wystarczającym stopniu językiem polskim ma prawo do występowania przed sądem w znanym przez nią języku i do bezpłatnego korzystania z pomocy tłumacza. Uchybienie obowiązkom zapewnienia tłumacza języka migowego osobie głuchej może mieć zatem poważne konsekwencje procesowe, włączając w to nieważność postępowania⁴⁷. Warto jednak zauważyć, że **tłumacze języka migowego mają w postępowaniu sądowym inny status niż tłumacze przysięgli, a tym samym nie muszą spełniać takich samych standardów**⁴⁸. Do tych tłumaczy stosuje się rozporządzenie w sprawie biegłych sądowych, zgodnie z którym tłumaczem języka migowego może być osoba, która ukończyła 21 lat życia oraz posiada „Certyfikat drugi - „T2” - tłumacz-biegły w zakresie języka migowego” lub tytuł eksperta tego języka, wydane przez Polski Związek Głuchych⁴⁹. Prawodawca odwołał się w tym zakresie do certyfikacji prowadzonej przez organizację pozarządową, bowiem do chwili obecnej nie powstał żaden państwowy system certyfikacji, czy też egzaminowania tłumaczy języka migowego.

W zakresie dostępu do wymiaru sprawiedliwości zastosowania nie znajduje również pojęcie „racjonalnego usprawnienia” rozumianego jako *konieczne i odpowiednie zmiany i dostosowania, nie nakładające nieproporcjonalnego lub nad-*

⁴⁶ Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz. U. z 2015 r. poz. 133, z późn. zm.).

⁴⁷ Zob. m.in. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 2 lutego 2011 r. (sygn. akt I UK 293/10).

⁴⁸ Zgodnie z art. 1 ust. 2 ustawy z dnia 25 listopada 2004 r. o zawodzie tłumacza przysięgłego (Dz. U. z 2016 r., poz. 1222), przepisów tej ustawy nie stosuje się do tłumaczy języka migowego oraz innych systemów komunikacji niebędących językami naturalnymi.

⁴⁹ Przepis § 13 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 stycznia 2005 r. w sprawie biegłych sądowych (Dz. U. Nr 15, poz. 133).

miernego obciążenia, jeśli jest to potrzebne w konkretnym przypadku, w celu zapewnienia osobom niepełnosprawnym możliwości korzystania z wszelkich praw człowieka i podstawowych wolności oraz ich wykonywania na zasadzie równości z innymi osobami. Zgodnie z postanowieniami ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych⁵⁰, stosowanie tego instrumentu ograniczono bowiem wyłącznie do obszaru zatrudnienia i rynku pracy. Warto przy tym zwrócić uwagę, że Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych pojęcie racjonalnego usprawnienia traktuje kompleksowo i odnosi je do *wszelkich praw człowieka i podstawowych wolności*. Nie ulega wątpliwości, że konieczne i odpowiednie zmiany dostosowane do indywidualnych potrzeb osób z niepełnosprawnościami powinny być dostępne na wniosek zainteresowanych także w obszarze wymiaru sprawiedliwości. Przesądził o tym Komitet do spraw Praw Osób Niepełnosprawnych na skutek skargi Pani Gemmy Beasley przeciwko Australii⁵¹. Rozpoznając przywołane powyżej zawiadomienie Komitet uznał, że doszło do naruszenia m.in. przepisów art. 2 (racjonalne usprawnienie) i 13 (dostęp do wymiaru sprawiedliwości) Konwencji, bowiem skarżącą wykluczono z grona ławy przysięgłych z uwagi na jej niepełnosprawność słuchu, pomimo tego, że wnioskuje o wsparcie tłumacza języka migowego. Także w polskiej rzeczywistości trudno obecnie wyobrazić sobie zastosowanie instytucji racjonalnego usprawnienia w obszarze dostępu do wymiaru sprawiedliwości. Przepisy Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych w tym przypadku najprawdopodobniej nie zostałyby uznane za bezpośrednio skuteczne. Tymczasem potrzeba zastosowania racjonalnych usprawnień (dostosowań) wynika przykładowo z trudności osób niewidomych w zakresie dostępu do akt postępowania. W chwili obecnej brak jest regulacji, które rozwiązywałyby ten problem. Co więcej, preferowane rozwiązania mogą zmieniać się w zależności od konkretnej sytuacji. Możliwe byłoby udostępnienie akt w wersji elektronicznej (obecnie praktycznie nie stosowane), wyrażenie zgodny na zapoznanie się z aktami za pośrednictwem osób zaufanych (niemożliwe jeśli są świadkami w sprawie) lub pomoc w odczytaniu akt przez pracownika sądu (trudne do realizacji w przypadku akt wielotomowych lub w sprawach szczególnie wrażliwych dla osoby niewidomej).

Kolejną istotną barierą w zakresie dostępu osób z niepełnosprawnościami do wymiaru sprawiedliwości jest **niedostępność architektoniczna budynków sądów i prokuratur**. Wiele spośród tych instytucji posiada swoją siedzibę w starych (często zabytkowych) budynkach wybudowanych przed wejściem w życie nowej ustawy – Prawo budowlane, zgodnie z którą obiekty budowlane należy projektować i budować za-

⁵⁰ Art. 23a ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz. U. z 2011 r. Nr 127, poz. 721 z późn. zm.; dalej także jako: ustawa o rehabilitacji).

⁵¹ Orzeczenie Komitetu do spraw Praw Osób Niepełnosprawnych z dnia 25 kwietnia 2016 r. wydane w sprawie Gemma Beasley przeciwko Australii (skarga nr CRPD/C/15/11/2013).

pewniając warunki niezbędne do korzystania z obiektów użyteczności publicznej przez osoby niepełnosprawne, w szczególności poruszające się na wózkach inwalidzkich⁵². Z formalnego punktu widzenia właściciele obiektów wybudowanych przed dniem 1 stycznia 1995 r. nie mają więc prawnego obowiązku dostosowania ich do potrzeb osób z niepełnosprawnościami. Także nowobudowane obiekty nie zawsze odpowiadają standardom tzw. uniwersalnego projektowania⁵³. Analizując kwestię dostępności budynków instytucji wymiaru sprawiedliwości dla potrzeb osób z niepełnosprawnościami warto uwzględnić również uprawnienia osób z niepełnosprawnościami, którym towarzyszy pies asystujący. Stosownie do treści art. 20a ustawy o rehabilitacji **osoby niepełnosprawne wraz z psem asystującym mają prawo wstępu do obiektów użyteczności publicznej, w tym do budynków i ich otoczenia przeznaczonych m.in. na potrzeby wymiaru sprawiedliwości**. Realizacja tego uprawnienia w praktyce napotyka jednak na liczne trudności. Korzystanie z pomocy psa przewodnika ciągle bywa traktowane jako realizacja kaprysu wynikającego z emocjonalnego przywiązania do pupila, nie zaś konieczność decydująca o niezależności i samodzielności osoby z niepełnosprawnością.

Widocznym postępowaniem w zakresie dostępu osób z niepełnosprawnościami do wymiaru sprawiedliwości jest natomiast jego częściowa cyfryzacja w tym wprowadzenie w ramach postępowania cywilnego tzw. sądów elektronicznych oraz rozwój systemu elektronicznych protokołów. W systemie elektronicznym prowadzone jest w chwili obecnej przykładowo postępowanie upominawcze (jest rodzajem uproszczonego postępowania sądowego zmierzającego do uzyskania tytułu wykonawczego przeciwko dłużnikowi; stosowanym najczęściej w przypadku drobnych długów, które nie pozostają sporne). Istnieje również możliwość dokonania niektórych czynności w formie elektronicznej, przykładowo w postępowaniu rejestrowym. Wszystkie osoby zainteresowane mają ponadto elektroniczny dostęp do ksiąg wieczystych oraz Krajowego Rejestru Sądowego. Dużym ułatwieniem jest także rozwijający się system elektronicznych protokołów. W tym miejscu warto jednak zaznaczyć, że pomimo upływu terminu wyznaczonego przepisami prawa, nie wszystkie serwisy wymiaru sprawiedliwości zostały dostosowane tak, aby spełniać międzynarodowy standard dotyczący dostępności stron dla osób z niepełnosprawnościami (Web Con-

⁵² Art. 5 ust. 1 pkt 4 ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane (Dz. U. z 2016 r. poz. 290 z późn. zm.).

⁵³ Zgodnie z art. 2 Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych uniwersalne projektowanie oznacza projektowanie produktów, środowiska, programów i usług w taki sposób, by były użyteczne dla wszystkich, w możliwie największym stopniu, bez potrzeby adaptacji lub specjalistycznego projektowania. „Uniwersalne projektowanie” nie wyklucza pomocy technicznych dla szczególnych grup osób niepełnosprawnych, jeżeli jest to potrzebne.

tent Accessibility Guidelines WCAG 2.0)⁵⁴. Mimo że narzędzia te nie są jeszcze w pełni dostępne, to postęp prac w tym obszarze pozwala sądzić, że w przyszłości będą ważnym instrumentem zwiększającym dostępność wymiaru sprawiedliwości dla osób z niepełnosprawnościami.

Inną grupą problemów wpływających na realizację prawa do sądu przez osoby z niepełnosprawnościami jest **stereotypowe postrzeganie tych osób przez pracowników wymiaru sprawiedliwości**, co w skrajnych przypadkach może mieć pośredni (np. kwestionowanie wiarygodności zeznań osoby niewidomej) lub bezpośredni (np. uznanie osoby głuchej za niezdolnej do sprawowania opieki nad dzieckiem) wpływ na wynik postępowania. Z tych powodów Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych nakłada na państwa-strony obowiązek promowania odpowiednich szkoleń dla osób pracujących w wymiarze sprawiedliwości. Znaczenie tego zobowiązania podkreślił Komitet do spraw Praw Osób Niepełnosprawnych mówiąc: *niezbędne jest zatem objęcie system szkoleń funkcjonariuszy policji, pracowników socjalnych, a także innych pracowników służb pierwszej pomocy. Powyższe ma na celu zapewnienie, iż osoby niepełnosprawne będą uznawane za podmioty prawa, a także, iż złożone przez nie skargi i oświadczenia będą traktowane z taką samą uwagą, jak dokumenty składane przez osoby sprawne. Środki te powinny obejmować szkolenia oraz działania mające na celu podnoszenie świadomości, skierowane do wszystkich istotnych grup zawodowych*⁵⁵. Wbrew tym obowiązkom, do chwili obecnej **nie prowadzi się systematycznych szkoleń osób pracujących w wymiarze sprawiedliwości w zakresie ochrony praw osób z niepełnosprawnościami** i ich szczególnych potrzeb. Programy szkolenia sędziów i prokuratorów prowadzone przez Krajową Szkołę Sądownictwa i Prokuratury nie przewidują wprost żadnego bloku szkoleniowego poświęconego ochronie praw osób z niepełnosprawnościami.

Ważnym problemem pozostaje również dostęp osób z niepełnosprawnościami do zawodów prawniczych. Pomimo wprowadzenia pewnych ułatwień (m.in. wydłużony czas egzaminu, rozwiązania przyjęte z myślą o osobach niewidomych) dla osób przystępujących do egzaminów zawodowych – adwokackiego, radcowskiego i notarialnego, procedury te w dalszym ciągu pozostają niedostępne dla niektórych osób z niepełnosprawnościami. Co więcej, w przekonaniu Ministra Sprawiedliwości, zawody zaufania publicznego takie jak – adwokat, radca prawny, notariusz, prokurator lub sędzia wymagają sprawności fizycznej, która może eliminować niektóre z osoby z nie-

⁵⁴ Zgodnie z § 22 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 12 kwietnia 2012 r. w sprawie Krajowych Ram Interoperacyjności, minimalnych wymagań dla rejestrów publicznych i wymiany informacji w postaci elektronicznej oraz minimalnych wymagań dla systemów teleinformatycznych (Dz. U. poz. 526), systemy teleinformatyczne podmiotów realizujących zadania publiczne funkcjonujące w dniu wejścia w życie rozporządzenia należało dostosować do wymagań Web Content Accessibility Guidelines nie później niż w terminie 3 lat od dnia wejścia w życie tego rozporządzenia - tj. do dnia 30 maja 2015 r.

⁵⁵ Komentarz generalny nr 1 (2014) Komitetu do spraw Praw Osób Niepełnosprawnych – artykuł 12: Równość wobec prawa (CRPD/C/GC/1), pkt 35.

pełnosprawnościami z możliwości kandydowania na te stanowiska⁵⁶. Przekonanie to podzielił Sąd Najwyższy uznając, że osoba poruszająca się na wózku inwalidzkim nie może pełnić w Polsce funkcji prokuratora⁵⁷.

Rzecznik Praw Obywatelskich otrzymuje wnioski od osób z niepełnosprawnościami odnoszące się do wszystkich opisanych powyżej problemów. Rzecznik prowadził przykładowo postępowanie wyjaśniające w sprawie osoby głuchej, którą wezwano na spotkanie z biegłym, nakazując jej jednocześnie stawienie się z osobą, która „będzie w stanie tłumaczyć jej wypowiedzi”. Ponieważ powódka nie miała możliwości sprowadzenia na wyznaczony termin żadnego tłumacza języka migowego (do czego zresztą nie jest zobowiązana prawnie) biegły przeprowadził badanie bez jego udziału, co bez wątplenia miało wpływy na jego końcową opinię. Po interwencji Rzecznika Praw Obywatelskich sąd przedstawił wyjaśnienia, z których wynikało, że w terminie wyznaczonym na spotkanie z biegłym na liście sądu okręgowego nie znajdował się żaden biegły - tłumacz języka migowego.

Innym przykładem problemów, z którymi spotykają się osoby głuche jest zobowiązanie członków najbliższej rodziny do pełnienia funkcji tłumacza podczas rozprawy sądowej. Rzecznikowi znane są przypadki, w których wbrew obowiązkom wynikającym z ustawy, rolę tłumacza pełniła córka głuchego ojca pozwanego w sprawie długów spadkowych. Co istotne córka była narodowości czeskiej, a posługiwanie się językiem polskim sprawiało jej duże trudności. W innej sprawie tłumaczem oskarżycielki posiłkowej był jej małoletni syn, a sprawa dotyczyła przemocy w rodzinie.

Podobnych trudności doświadczają także osoby niewidome. W jednej z przedstawionych Rzecznikowi spraw, prokurator - z braku dowodów, umorzył postępowanie w sprawie napaści na niewidomą kobietę, ponieważ uznał jej zeznania za niewiarygodne tylko z tego powodu, że pochodziły od osoby niewidomej. Do Rzecznika zwróciła się także inna niewidoma kobieta, która występowała w procesie karnym jako oskarżycielka posiłkowa i ubiegała się o dostęp do akt postępowania. Proces dotyczył przestępstwa znęcania się oraz przemocy na tle seksualnym, a jedynymi osobami zaufanymi, które ofiara mogłaby poprosić o pomoc w zapoznaniu się z dokumentacją były jej pełnoletnie córki, które występowały w sprawie jako świadkowie, a tym samym nie mogły mieć wglądu w akta sprawy.

Inną grupą problemów jest dostępność elektronicznych serwisów wymiaru sprawiedliwości, w tym Krajowego Rejestru Sądowego. Wniosek w tej sprawie skierowała do Rzecznika niewidoma pracowniczka jednej z kancelarii prawniczych, do której codziennych obowiązków należało m.in. korzystanie z KRS. Niedostępne dla niej kody

⁵⁶ Odpowiedź Ministra Sprawiedliwości z dnia 27 lutego 2014 r. znak: DPRC-IV-072-2/13 na wystąpienie Rzecznika Praw Obywatelskich z dnia 12 grudnia 2013 r. znak: 707225-I/12/KK.

⁵⁷ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 12 kwietnia 2012 r., sygn. akt II PK 218/11.

CAPTCHA uniemożliwiały jej realizację obowiązków służbowych. Rzecznik wystąpił w tej sprawie do Ministra Sprawiedliwości⁵⁸, informując że termin na dostosowanie do potrzeb osób z niepełnosprawnościami publicznych serwisów internetowych upłynął z dniem 30 maja 2015 r. Z odpowiedzi wynikało jednak, że Ministerstwo wstrzymało dostosowanie strony KRS do standardów WCAG 2.0 do czasu jej kolejnej istotnej modernizacji, co z pewnością narusza obowiązujące w tym zakresie regulacje.

Przytoczone powyżej przykłady spraw prowadzonych w Biurze Rzecznika Praw Obywatelskich potwierdzają, że bariery w zakresie dostępu do wymiaru sprawiedliwości są odczuwalnym problemem dla wielu osób z niepełnosprawnością fizyczną lub sensoryczną i w istotny sposób wpływają na realizację ich konstytucyjnych praw i wolności.

⁵⁸ Wystąpienie Rzecznika Praw Obywatelskich do Ministra Sprawiedliwości z dnia 26 lipca 2016 r. i 26 października 2016 r. znak: XI.815.34.2016.AK.

V. Dostępność infrastruktury sądów i prokuratur dla osób z niepełnosprawnościami

Poniższy raport jest oparty na wynikach zrealizowanego przez Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich badania poświęconego dostępności instytucji wymiaru sprawiedliwości – sądów i prokuratur – dla osób z niepełnosprawnościami. Całościowe wyniki badania są dostępne pod adresem: www.ankieta.pelnoprawni.gov.pl

Podstawowe dane o badaniu

Omawiane badanie zostało zrealizowane w drugiej połowie 2015 r. z wykorzystaniem wspomaganej komputerowo ankiety internetowej (ang. CAWI - *Computer Assisted Web Interview*), a wykonawcą była Fundacja Aktywizacja. W badaniu mogli wziąć udział przedstawiciele wszystkich sądów i prokuratur, którzy otrzymali od Rzecznika Praw Obywatelskich prośbę o jej wypełnienie. Wraz z prośbą zostały przekazane dane niezbędne do zalogowania w serwisie. W badaniu do końca listopada 2015 r. wzięło udział 137 instytucji wymiaru sprawiedliwości⁵⁹: 21% sądów (66 sądów rejonowych, 19 sądów okręgowych i 3 sądy apelacyjne) oraz 13% prokuratur (30 prokuratur rejonowych, 16 prokuratur okręgowych i 3 prokuratury apelacyjne).

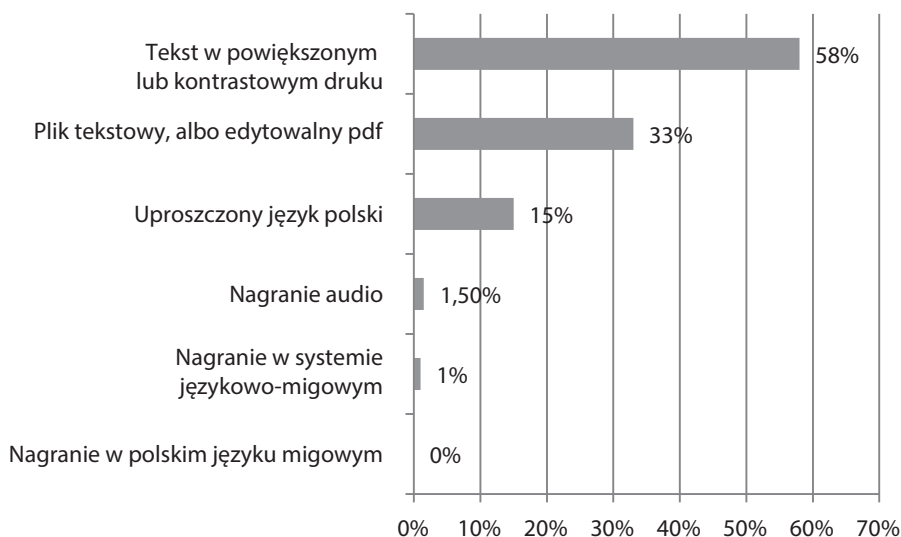
Kwestionariusz przedstawiany do wypełnienia respondentom składał się z trzech części oraz metryczki. Pierwszy blok pytań dotyczył zagadnień ogólnych, w tym **form udostępniania informacji** w Biuletynie Informacji Publicznej oraz możliwości zapoznania się z nimi przez osoby z niepełnosprawnościami. Kolejne dwa miały charakter szczegółowy i obejmowały zagadnienia z zakresu **ryнку pracy i dostępności przestrzennej i w komunikowaniu się**. Większość pytań miała charakter zamknięty, ale w ankiecie występowały również pytania półotwarte i otwarte.

Dostępność do informacji oraz działań sądów i prokuratur dla osób z niepełnosprawnościami

Pierwszym badanym zagadnieniem była problematyka dostępności informacji umieszczanych w Biuletynie Informacji Publicznej, a także dostosowania stron internetowych instytucji wymiaru sprawiedliwości do szczególnych potrzeb osób z niepełnosprawnościami.

⁵⁹ Inna liczba *n* niż 137 oznacza liczbę udzielonych odpowiedzi/ wskazań w pytaniach wielokrotnego wyboru.

Dostępność alternatywnych formatów informacji zamieszczanych w Biuletynie Informacji Publicznej (n=148)

Źródło: Opracowanie własne.

Jak widać na powyższym wykresie – zgodnie z deklaracjami ankietowanych – w Biuletynie Informacji Publicznej w ogóle nie zamieszcza się nagrań w polskim języku migowym, a w przypadku systemu językowo-migowym odnotowano jeden taki przypadek. Najczęściej używane są takie formaty jak tekst w powiększonym lub kontrastowym druku (80 wskazań; 63% ankietowanych sądów i 51% ankietowanych prokuratur) oraz plik tekstowy albo edytowalny pdf (45 wskazań; 38% ankietowanych sądów i 25% ankietowanych prokuratur).

Podobnie kształtuje się możliwość otrzymania alternatywnych formatów na życzenie osoby z niepełnosprawnościami, choć odnotować trzeba zdecydowanie większą liczbę odpowiedzi dotyczących zarówno nagrań w polskim języku migowym (6 wskazań; 3% ankietowanych sądów i 6% ankietowanych prokuratur) oraz systemie językowo-migowym (5 wskazań; 3% ankietowanych sądów i 4% ankietowanych prokuratur), jak i ogólnie nagrań audio (12 wskazań; 8% ankietowanych sądów i 10% ankietowanych prokuratur). Pliki tekstowe albo edytowalne pdf są także częściej udostępniane na życzenie osoby z niepełnosprawnościami (69 wskazań; 51% ankietowanych sądów i 49% ankietowanych prokuratur).

Z niepokojem należy odnotować, że prawie jedna trzecia ankietowanych podmiotów w ogóle nie zamieszcza informacji w Biuletynie Informacji Publicznej w alternatywnych formatach (29%; 26% ankietowanych sądów i 35% ankietowanych prokuratur). Upowszechnianie zaś wiadomości o możliwości korzystania z informacji w różnych formatach najczęściej odbywa się właśnie poprzez zamieszczanie ich w Biuletynie Informacji Publicznej (43%; 41% ankietowanych sądów i 49% ankietowanych prokuratur) albo wcale nie są upowszechniane (26%; 32% ankietowanych sądów i 16% ankietowanych prokuratur). Niezmiernie rzadko są one przekazywane organizacjom pozarządowym (3 wskazania) czy propagowane w mediach lokalnych (5 wskazań). Dodatkowo negatywnie trzeba ocenić fakt, że 94% wszystkich ankietowanych sądów i prokuratur nie zbiera informacji o potrzebach osób z niepełnosprawnościami w zakresie dostosowania informacji.

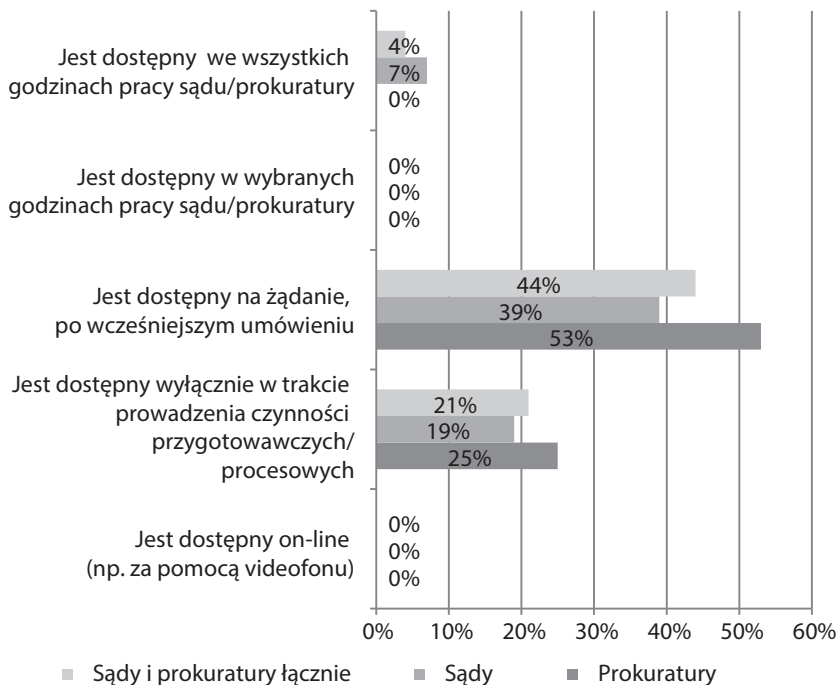
Posiadanie strony internetowej według wytycznych WCAG 2.0 jest w instytucjach wymiaru sprawiedliwości nadal rzadkością, bo tylko w przypadku 6% ankietowanych sądów i prokuratur strony internetowe w całości zostały zaprojektowane zgodnie z tymi wytycznymi (5% ankietowanych sądów i 8% ankietowanych prokuratur). Obowiązek ten nieznacznie lepiej zrealizowały badane prokuratury, ponieważ 25% z nich posiada stronę internetową częściowo zgodną z WCAG 2.0 albo jest w trakcie prac dostosowujących (25%), gdy w przypadku sądów odsetek odpowiedzi na to samo pytanie wynosi odpowiednio 23% i 14%. Więcej sądów planuje takie działania w przyszłości (47% wobec 35% ankietowanych prokuratur). Martwi fakt, że spośród badanych sądów i prokuratur 11% nie widzi potrzeby posiadania strony internetowej zgodnej z WCAG 2.0 (13% ankietowanych sądów i 8% ankietowanych prokuratur). Warto przy tym przypomnieć, że obowiązek dostosowania witryn internetowych instytucji publicznych wynika wprost z rozporządzenia Rady Ministrów w sprawie Krajowych Ram Interoperacyjności, a termin na dostosowanie stron upłynął 30 maja 2015 r.

Biorąc pod uwagę inne usługi oferowane osobom z niepełnosprawnościami to najczęściej była to współpraca przynajmniej z jednym tłumaczem języka migowego (63%; 57% ankietowanych sądów i 74% ankietowanych prokuratur), który częściej posługuje się polskim językiem migowym (18%) niż systemem językowo-migowy (5%)⁶⁰. Inną formą zwiększenia dostępności instytucji wymiaru sprawiedliwości jest stale zatrudniona osoba przeszkolona do kontaktów z osobami z niepełnosprawnościami np. w celu pomocy tym osobom w sprawach administracyjnych (26%; 35% ankietowanych sądów i 10% ankietowanych prokuratur). Najrzadziej wskazywanym sposobem zapewnienia dostępności sądów i prokuratur były szkolenia dla pracowników tych instytucji przeprowadzone w ciągu ostatnich dwóch lat a dotyczące osób

⁶⁰ 44% respondentów odpowiadających na pytanie o język, jakim komunikuje się tłumacz, nie posiadało danych na ten temat.

z niepełnosprawnościami (13%; 11% ankietowanych sądów i 16% ankietowanych prokuratur).

Dostępność usług tłumacza języka migowego (n=95)

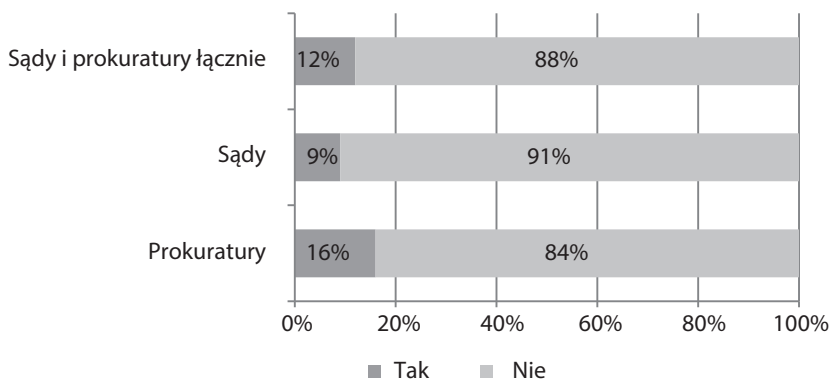

Źródło: Opracowanie własne.

Rynek pracy

Zgodnie z art. 22 ust. 2a ustawy o rehabilitacji dla państwowych i samorządowych jednostek organizacyjnych będących jednostkami budżetowymi, zakładami budżetowymi albo gospodarstwami pomocniczymi wskaźnik zatrudnienia osób z niepełnosprawnościami wynosi 6%. Pytanie o wskaźnik zatrudnienia osób z niepełnosprawnościami zadano też biorącym udział w badaniu instytucjom wymiaru sprawiedliwości.

Wskaźnik zatrudnienia osób z niepełnosprawnościami równy bądź wyższy niż 6% w instytucjach wymiaru sprawiedliwości (n=137)

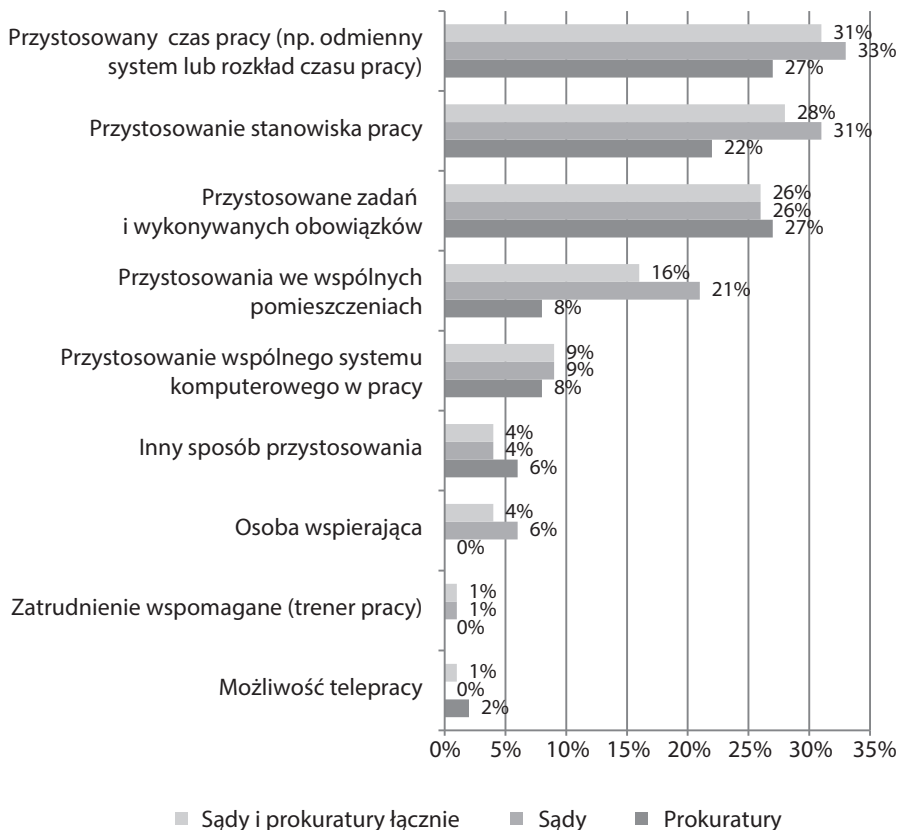

Źródło: Opracowanie własne.

Wśród przyczyn faktu niewielkiego (poniżej 6%) wskaźnika zatrudnienia osób z niepełnosprawnościami najczęściej wymieniany był brak wolnych etatów (80%; 78% ankietowanych sądów i 82% ankietowanych prokuratur), następnie brak miejsc pracy dostosowanych do potrzeb osób z niepełnosprawnościami (14%; 11% ankietowanych sądów i 18% ankietowanych prokuratur) i bariery architektoniczne utrudniające dostęp do budynku (12%; 11% ankietowanych sądów i 12% ankietowanych prokuratur). Nie wiele ponad jedną czwartą odpowiedzi (26%; 32% ankietowanych sądów i 11% ankietowanych prokuratur) stanowiły wskazania innych przyczyn, wśród których najczęściej podawano brak aplikacji od osób niepełnosprawnych oraz zainteresowania ofertami przy ogłaszaniu konkursów na wolne stanowiska przez te osoby.

W badaniu pytano również o osoby z niepełnosprawnościami aktualnie pracujące w instytucjach wymiaru sprawiedliwości, szczególnie zaś, czy podjęto działania usprawniające wykonywanie pracy przez te osoby i na czym one polegały. 35% ankietowanych sądów i prokuratur podjęło takie działania, przy czym odpowiedź pozytywna była nieznacznie częściej udzielana przez przedstawicieli sądów (38%) niż prokuratur (31%).

Podjęte działania usprawniające według ich formy (n=48)

Źródło: Opracowanie własne.

W grupie badanych sądów najczęściej działania usprawniające w formie przystosowania czasu pracy, zadań czy stanowiska pracy były podejmowane w sądach apelacyjnych, a następnie w sądach rejonowych, natomiast w formie wsparcia osobowego (osoba wspierająca i zatrudnienie wspierane) w sądach okręgowych. Prokuratury okręgowe w grupie ankietowanych prokuratur podejmowały zaś najczęściej działania usprawniające we wszystkich formach (włącznie z pojedynczym wskazaniem możliwości telepracy) poza wsparciem osobowym. Wśród innych form działań usprawniających (4% badanych sądów i prokuratur) najczęściej wymieniane były dostosowania architektoniczne (w tym podjazdy, windy, sanitariaty), zmiana pomieszczenia pracy czy wy-

posażenie stanowiska pracy w dodatkowe elementy podnoszące komfort pracy. Warto też zauważyć, że jedynie w 19% badanych instytucji wymiaru sprawiedliwości istnieje dostępny dla osób z różnymi niepełnosprawnościami wewnętrzny obieg dokumentów między pracownikami i jest on w zasadzie taki sam zarówno w grupie sądów (19%), jak i prokuratur (18%)⁶¹.

Dostępność przestrzenna (architektoniczna) i w komunikowaniu się

Większość badanych instytucji nie posiadała wiedzy na temat przeprowadzenia audytu zajmowanych budynków pod kątem ich dostępności architektonicznej (85%; 82% ankietowanych sądów i 92% ankietowanych prokuratur). Audyt wszystkich albo części użytkowanych budynków przeprowadziło 18% badanych sądów i 6% prokuratur, przy czym w przypadku sądów czyniły to najczęściej sądy okręgowe (32%), natomiast prokuratur – prokuratury rejonowe (7%). Większość sądów i prokuratur nie posiada również w budżecie środków ukierunkowanych na poprawę ogólnej dostępności budynków administrowanych przez siebie dla osób z różnymi niepełnosprawnościami (87%; 84% ankietowanych sądów i 92% ankietowanych prokuratur).

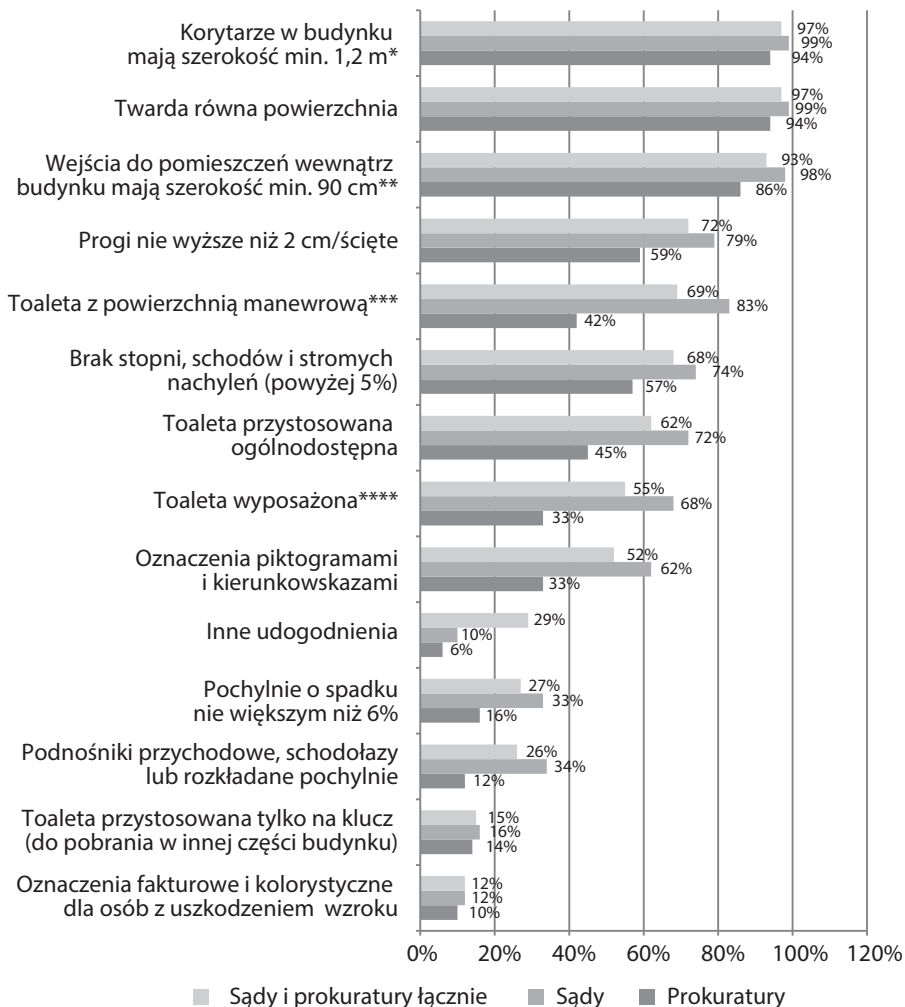
Badane sądy i prokuratury przeważnie nie prowadzą ewidencji miejsc postojowych (70%; 68% ankietowanych sądów i 74% ankietowanych prokuratur), a ich deklarowana ogólna liczba miejsc postojowych to średnio 48 w przypadku sądów oraz 18 w przypadku prokuratur. Analogicznie średnia liczba miejsc postojowych przeznaczonych dla osób z niepełnosprawnościami to 2,2 oraz 1,5.

W większości budynków badanych instytucji wymiaru sprawiedliwości główne wejście do budynku jest dostępne dla osób z niepełnosprawnościami (67%), w przypadku braku tej dostępności osoba taka musi skorzystać z innego wejścia do budynku (20%; 25% ankietowanych sądów i 12% ankietowanych prokuratur). W mniej licznych przypadkach w budynku nie ma wejścia dostępnego dla osób z niepełnosprawnościami (12%; 8% ankietowanych sądów i 20% ankietowanych prokuratur).

W budynkach badanych instytucji wymiaru sprawiedliwości najczęściej nie ma też stanowisk kas dostępnych dla osób poruszających się na wózkach, czyli obniżonej lady do wysokości max. 80 cm (83%; 81% ankietowanych sądów i 86% ankietowanych prokuratur). Wśród innych wymienianych przez przedstawicieli badanych sądów i prokuratur rodzajów udogodnień wskazano: windy czy pomoc przewodników dla osób niepełnosprawnych (urzędnik lub inny pracownik sądu lub prokuratury, mający za zadanie pomoc osobom z niepełnosprawnościami).

⁶¹ n=26

Rodzaje udogodnień dla osób z niepełnosprawnościami istniejące lub częściowo istniejące wewnątrz budynku (n=137)

*nie dotyczy to przewężeń do min. 0,9m na maksymalnej długości 0,5 m; **wartość mierzona jest przy otwartym skrzydle drzwiowym; ***powierzchnia manewrowa o minimalnych wymiarach 1,5m x 1,5m oraz 0,9 m wolnej przestrzeni przynajmniej z jednej strony miski ustępowej; ****w pochwyty po obu stronach toalety i umywalki, w umywalce niskosyfonową, w baterię umywalkową automatyczną lub z przedłużonym uchwytem, lustro zamocowane na wysokości min. 1,2 m lub uchylne, instalację alarmową

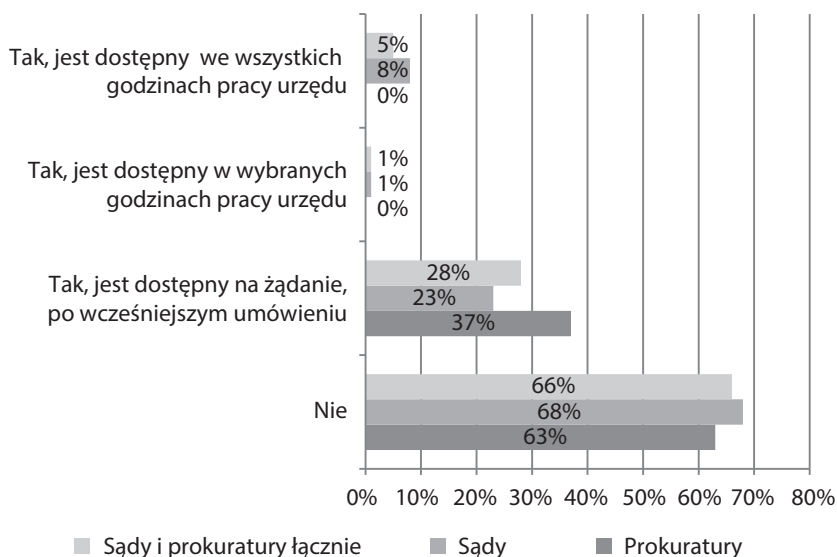
Źródło: Opracowanie własne.

W przypadku osób z dysfunkcją wzroku, aby pomóc im w poruszaniu się po budynkach sądów i prokuratur, najczęściej stosowane są oznaczenia, symbole i znaki łatwe do zauważenia i czytelne. Niestety niezmiernie rzadko symbole te są wykonane z wykorzystaniem oznakowania dotykowego, czyli alfabetu Braille'a lub wypukłego pisma. Wśród innych udogodnień wymieniano: pomoc ze strony policji sądowej lub pracownika recepcji.

Osoby niesłyszące posługujące się językiem migowym lub korzystające ze sprzętu wspomagającego słuch zastaną lepiej przygotowane budynki i pracowników w sądach, szczególnie zaś sądach okręgowych. Sprzęt pozwalający na zdalne tłumaczenie na język migowy znajduje się w 9% badanych sądów i 2% badanych prokuratur (łącznie 7% badanych instytucji wymiaru sprawiedliwości). Podobnie w sądach więcej pracowników jest przeszkolonych do korzystania ze sprzętu do zdalnego tłumaczenia na język migowy lub sprzętu wspomagającego słuch (6%; 8% ankietowanych sądów i 2% ankietowanych prokuratur).

Pętle induktofoniczne (sprzęt wspomagający słuch) są niezmiernie rzadko spotykane w budynkach badanych instytucji wymiaru sprawiedliwości (1%; 1% ankietowanych sądów – jedno wskazanie sądu rejonowego i żadna z ankietowanych prokuratur), przy czym żaden przedstawiciel badanych sądów i prokuratur nie wskazał, że jakkolwiek pracownik jest przeszkolony w zakresie używania sprzętu wspomagającego słuch.

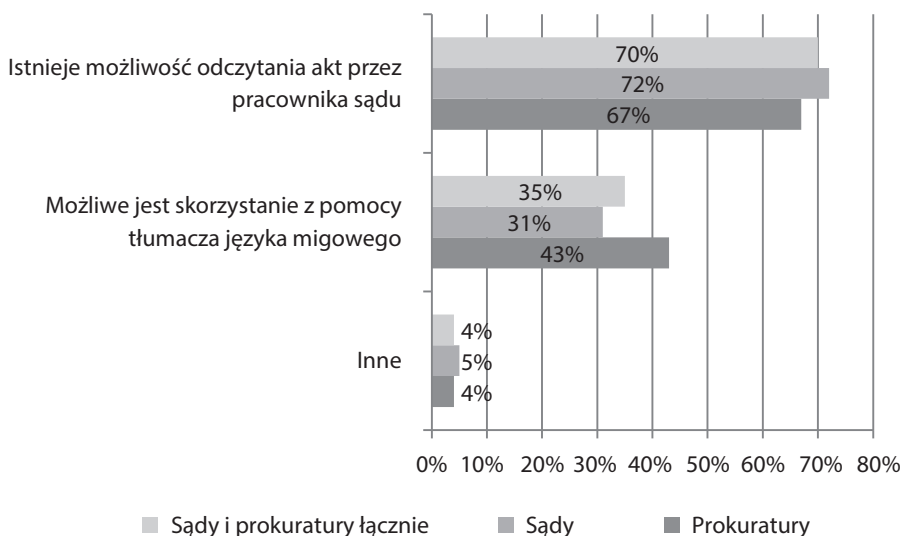
Dostępność tłumacza języka migowego w sprawach administracyjnych poza realizacją czynności przygotowawczych/procesowych (n=137)

Źródło: Opracowanie własne.

Osoby z niepełnosprawnościami mają również utrudnioną możliwość zapoznania się z aktami sprawy w formie uwzględniającej ich specjalne potrzeby. Prawie jedna trzecia badanych instytucji wymiaru sprawiedliwości udostępnia akta osobom z niepełnosprawnościami na takich samych zasadach, jak wobec innych osób bez uwzględniania specjalnych potrzeb wynikających z niepełnosprawności (28%; 25% ankietowanych sądów i 33% ankietowanych prokuratur). Wśród innych możliwości zapoznania się z aktami sprawy dla osób z niepełnosprawnościami wymieniano możliwość zapoznania się z aktami sprawy w miejscu dogodnym i dostępnym bądź udostępnianie słuchawek dla słabosłyszących (w przypadku nagrań). W innych odpowiedziach wskazano, że osoba z niepełnosprawnością może skorzystać z pomocy osoby zaufanej lub pomocy osoby znającej język migowy, ale nie będącej tłumaczem.

Możliwość zapoznania się z aktami sprawy w formie uwzględniającej specjalne potrzeby osób z niepełnosprawnościami (n=150)

Źródło: Opracowanie własne.

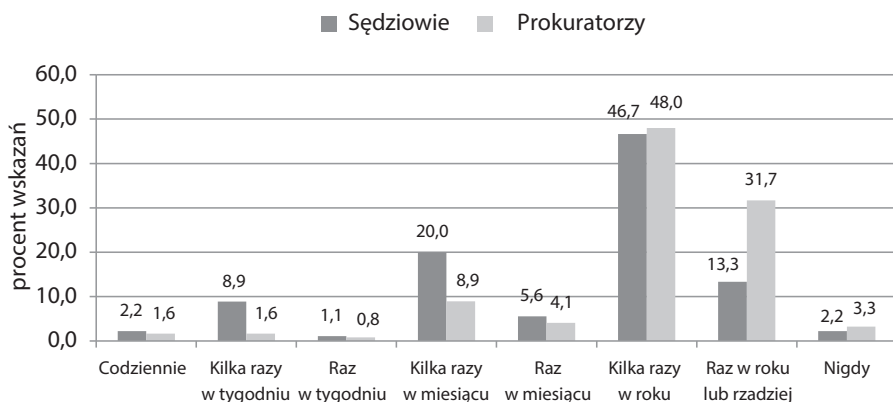
Warto podkreślić, że poziom dostępności infrastruktury instytucji wymiaru sprawiedliwości nie odbiega zasadniczo od poziomu reprezentowanego przez inne organy i instytucje publiczne. Jak się jednak wydaje, dostępność architektoniczna oraz dostępność komunikacji w tym właśnie obszarze może mieć istotny wpływ na realizację konstytucyjnych praw osób z niepełnosprawnościami.

VI. Doświadczenia sędziów i prokuratorów w kontaktach z osobami z niepełnosprawnościami

VI.1. Częstotliwość kontaktu z osobami z niepełnosprawnościami

Sędziowie i prokuratorzy różnią się istotnie⁶², jeśli chodzi o częstotliwość kontaktu z osobami z niepełnosprawnościami w pracy – sędziowie mają takie kontakty częściej niż prokuratorzy. Różnicę tę widać najbardziej w częstszym wskazywaniu przez sędziów odpowiedzi „kilka razy w tygodniu” (różnica 7,3 p.p.) i „kilka razy w miesiącu” (różnica 11,1 p.p.) i rzadszym wskazywaniu odpowiedzi „raz w roku lub rzadziej” (różnica 18,4 p.p.). Warto jednak zauważyć, że wśród obu grup najczęściej wskazywaną odpowiedzią jest odpowiedź „kilka razy w roku” (takiej odpowiedzi udzieliło 46,7% badanych sędziów i 48% badanych prokuratorów).

Jak często spotyka się Pan/Pani z osobami z niepełnosprawnościami w pracy?

Rozkład odpowiedzi na pytanie „Jak często spotyka się Pan/Pani z osobami z niepełnosprawnościami w pracy”.

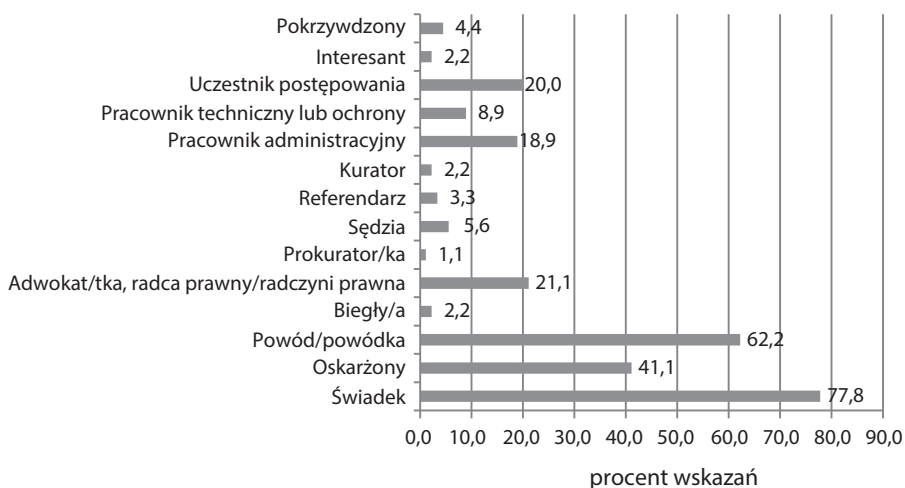
Źródło ankiety CAWI i CATI z sędziami i prokuratorami, $n(\text{sędziowie})=90$, $n(\text{prokuratorzy})=123$.

⁶² $\chi^2_{(7)}=18,44$; $p<0,05$

Narracje sędziów w wywiadach indywidualnych potwierdzają **stosunkowo rzadki kontakt z osobami z niepełnosprawnościami**. Rozmówcy najczęściej wspominają o osobach niepełnosprawnych ruchowo, w tym osobach w podeszłym wieku (często w ich wypowiedziach można zauważyć utożsamianie niepełnosprawności z niepełnosprawnością ruchową). Mają również dosyć częsty kontakt z osobami z niepełnosprawnością intelektualną lub chorującymi psychicznie.

Sędziowie najczęściej spotykają się z osobami z niepełnosprawnościami w rolach świadka (77,8%), powoda/powódki (62,2%) oraz oskarżonych (41,1%). Mniej więcej co piąty sędzia spotyka się z niepełnosprawnymi adwokatami/radcami prawnymi, uczestnikami postępowania oraz pracownikami administracyjnymi.

W jakim charakterze występowały osoby z niepełnosprawnościami, z którymi spotkał/a się Pan/i w sądzie?

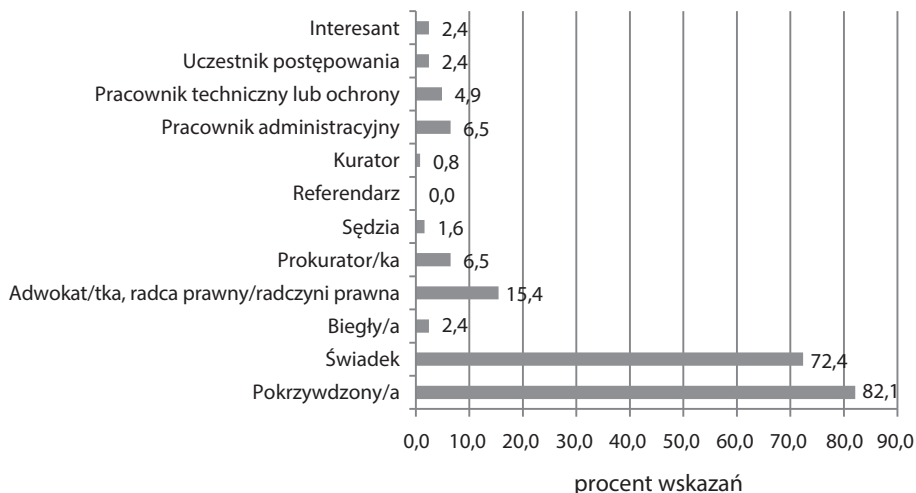
Rozkład odpowiedzi na pytanie „W jakim charakterze występowały osoby niepełnosprawne, z którymi spotkał/a się Pan/i w sądzie?”

Źródło ankiety CAWI i CATI z sędziami n=90. Pytanie wielokrotnego wyboru, wskazania nie sumują się do 100%.

Prokuratorzy najczęściej spotykają się z osobami niepełnosprawnymi jako pokrzywdzonymi (82,1%) i świadkami (72,4%). Pomiędzy drugą a trzecią najczęściej spotykaną

rolą (adwokatów/radców prawnych) występuje różnica 57 p.p., pozostałe odpowiedzi skupiły pojedyncze wskazania.

W jakim charakterze występowały osoby z niepełnosprawnościami, z którymi spotkał/a się Pan/i w prokuraturze?

Rozkład odpowiedzi na pytanie „W jakim charakterze występowały osoby niepełnosprawne, z którymi spotkał/a się Pan/i w prokuraturze?”.

Źródło ankiety CAWI i CATI z prokuratorami n=123. Pytanie wielokrotnego wyboru, wskazania nie sumują się do 100%.

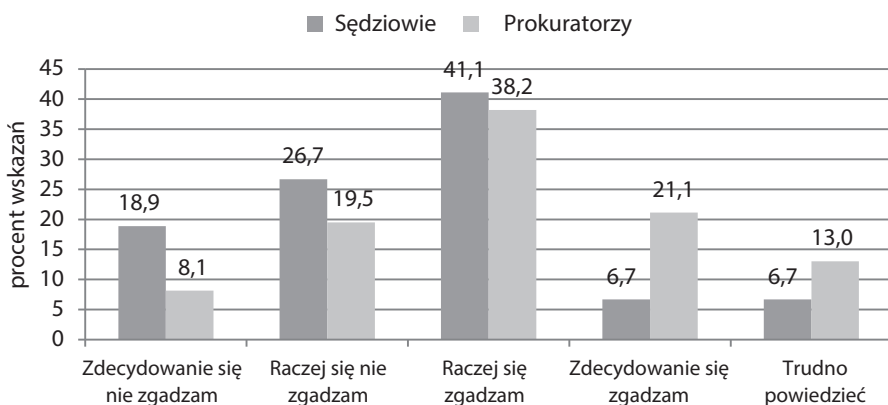
VI.2. Postrzeganie osób z niepełnosprawnościami przez sędziów i prokuratorów

Sędziowie i prokuratorzy różnią się istotnie⁶³, jeśli chodzi o ocenę wiarygodności osób z niepełnosprawnościami w roli świadków – z twierdzeniem o wpływie obniżonej sprawności na wiarygodność częściej (o 11, p.p.) zgadzali się prokuratorzy. **Rzetelność osób niepełnosprawnych w roli świadków kwestionuje blisko połowa (47,8%) sędziów i niemal sześciu na dziesięciu (59,3%) prokuratorów.**

⁶³ $\chi^2_{(4)} = 15,31; p < 0,05$

W przypadku sędziów stosunek do wiarygodności osób z niepełnosprawnościami w roli świadków nie zależy od osobistych, pozazawodowych doświadczeń kontaktu z osobami o ograniczonej sprawności, rodzaju sądu, płci, wieku i stażu sędziego. Można zauważyć istotne różnice w zależności od wielkości miejscowości: sędziowie pracujący w miastach wojewódzkich o 11,5 punktu procentowego częściej odrzucają ten stereotyp⁶⁴. Wśród sędziów sądów rejonowych wystąpił znacznie wyższy odsetek wskazań na wartość „trudno powiedzieć”, niemniej również po wyłączeniu tej wartości różnica pozostaje istotna⁶⁵. Na opinie prokuratorów nie wpływa istotnie ($p>0,05$) żadna zmienna niezależna uwzględniona w ankiecie.

Obniżona sprawność ma wpływ na wiarygodność osób z niepełnosprawnościami występujących w roli świadka w postępowaniu sądowym

Rozkład odpowiedzi na pytanie „Obniżona sprawność może mieć wpływ na wiarygodność osób niepełnosprawnych (np. niewidomych, głuchych, niepełnosprawnych intelektualnie) występujących w roli świadka w postępowaniu sądowym”.

Źródło ankiety CAWI i CATI z sędziami i prokuratorami, n(sędziowie)=90, n(prokuratorzy)=123.

Wiarygodność osób z niepełnosprawnościami nie jest tak często kwestionowana, kiedy występują oni w roli ofiar (tu badani odnosili się tylko do dysfunkcji wzroku). W tym przypadku odpowiedzi sędziów i prokuratorów są spójne⁶⁶. Chociaż **zdecydo-**

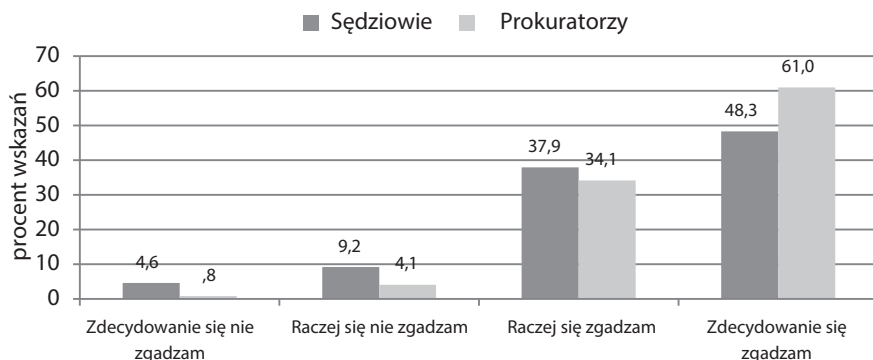
⁶⁴ $\chi^2_{(4)} = 10,16; p < 0,05$

⁶⁵ $\chi^2_{(3)} = 12,9; p < 0,05$

⁶⁶ $\chi^2_{(3)} = 6,91; p > 0,05$

wana większość respondentów nie podważa wiarygodności zeznań osób niewidomych, warto podkreślić, że przeciwnego zdania był co dwudziesty prokurator (4,9%) i co siódmy sędzia (13,8%). Rozkład odpowiedzi zarówno sędziów, jak i prokuratorów nie zależy od pozazawodowych doświadczeń kontaktu z osobami o ograniczonej sprawności, rodzaju sądu/prokuratury, płci, wieku i stażu oraz rodzaju miejscowości.

Niewidoma ofiara napadu może składać wiarygodne zeznania

Rozkład odpowiedzi na pytanie „Niewidoma ofiara napadu może składać wiarygodne zeznania”.

Źródło ankiety CAWI i CATI z sędziami i prokuratorami, $n(\text{sędziowie})=87$,
 $n(\text{prokuratorzy})=123$.

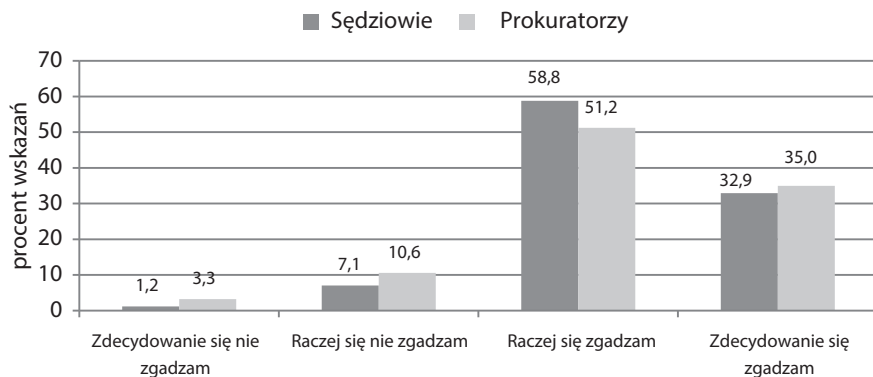
Odpowiedzi uzyskane na omawiane powyżej dwa pytania są spójne z bardziej ogólnym stereotypem osoby z niepełnosprawnością. Zdecydowana większość sędziów i prokuratorów nie podważa samodzielności osób niepełnosprawnych. Opinie obu grup są zgodne⁶⁷. Zmienia się jednak nieco rozkład proporcji pomiędzy prokuratorami i sędziami. Tym razem stereotypowe postrzeganie niepełnosprawnych deklaruje co siódmy prokurator (13,9%) i co dwunasty sędzia (8,3%). Podobnie jak w poprzednim pytaniu, cechy takie jak doświadczenia kontaktu z niepełnosprawnymi, rodzaj sądu/prokuratury, typ miejscowości oraz płeć i staż nie mają wpływu na odtwarzanie stereotypu. Jedyną istotną determinantą jest – w przypadku prokuratorów – wiek⁶⁸. Wyższe kohorty wiekowe (od 50. roku życia) charakteryzują się wyraźniejszą internalizacją stereotypu. **Wśród prokuratorów do 50. roku życia przeświadczenie o niesamodziel-**

⁶⁷ $\chi^2_{(3)}=2,17$; $p>0,05$

⁶⁸ $\chi^2_{(9)}=20,68$; $p<0,05$

ności osób niepełnosprawnych podziela 8,9% badanych, powyżej 50. roku życia już niemal co czwarty (22,5%).

Osoby z niepełnosprawnościami są w stanie samodzielnie podejmować decyzje dotyczące ich przyszłości

Rozkład odpowiedzi na pytanie „Osoby niepełnosprawne są w stanie samodzielnie podejmować decyzje dotyczące ich przyszłości”.

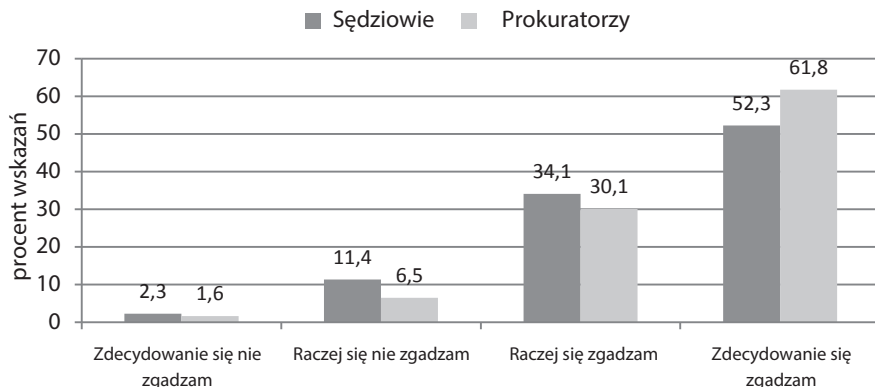
Źródło ankiety CAWI i CATI z sędziami i prokuratorami, n(sędziowie)=85, n(prokuratorzy)=123.

Choć, jak wskazano powyżej, **zdecydowana większość prokuratorów i sędziów nie odtwarza stereotypowego postrzegania i wskazuje na samodzielność osób z niepełnosprawnościami, równie duża grupa postrzega ubezwłasnowolnienie jako narzędzie służące ochronie praw tych osób.** Należy podkreślić, że prawną konsekwencją ubezwłasnowolnienia jest pozbawienie osoby z niepełnosprawnością (całkowicie lub częściowo) zdolności do czynności prawnych, co skutkuje m.in. brakiem zdolności procesowej. Tymczasem 86,5% sędziów i 91,9% prokuratorów niejako nie dostrzega związanych z tym ryzyk. Warto zwrócić uwagę, że najczęściej wybieranymi odpowiedziami było skrajnie afirmatywne „zdecydowanie się zgadzam”. Pomiędzy obydwooma grupami zawodowymi nie występują istotne różnice⁶⁹. Ponownie, cechy indywidualne, miejscowości i typy instytucji nie różnicują odpowiedzi. Niemniej warto zaznaczyć, że zmienną istotnie wpływającą na rozkład odpowiedzi jest – w przypadku

⁶⁹ $\chi^2_{(3)}=2,6; p>0,05$

prokuratorów – wiek⁷⁰. Jedynie wśród prokuratorów poniżej 40. roku życia pojawiły się wskazania na brak celowości takiego rozwiązania.

Ubezłasnowolnienie służby ochronie praw osoby z niepełnosprawnością

Rozkład odpowiedzi na pytanie „Ubezłasnowolnienie służby ochronie praw osoby niepełnosprawnej”.

Źródło ankiety CAWI i CATI z sędziami i prokuratorami, n(sędziowie)=88, n(prokuratorzy)=123.

Kolejnym analizowanym obszarem jest dystans społeczny wobec osób z niepełnosprawnościami. W tym przypadku zdecydowano się na badanie sfery kontaktów zawodowych, dla której dobrano wskaźniki pokazujące dopuszczalność wchodzenia osób z niepełnosprawnościami w poszczególne role – sędziego, prokuratora i pełnomocnika strony. W odniesieniu do zewnętrznej wobec własnej pozycji zawodowej roli pełnomocnika strony (przykładowo radcy lub adwokata) wyższy poziom dystansu wykazują prokuratorzy: 26,8% z nich (wobec 15,5% sędziów) nie dopuszcza takiej możliwości. Różnica ta jednak nie jest istotna statystycznie⁷¹, a odpowiedzi nie zależą od cech jednostkowych respondenta, położenia ani typu sądu/prokuratury czy posiadania doświadczeń w kontaktach z osobami niepełnosprawnymi poza sferą zawodową.

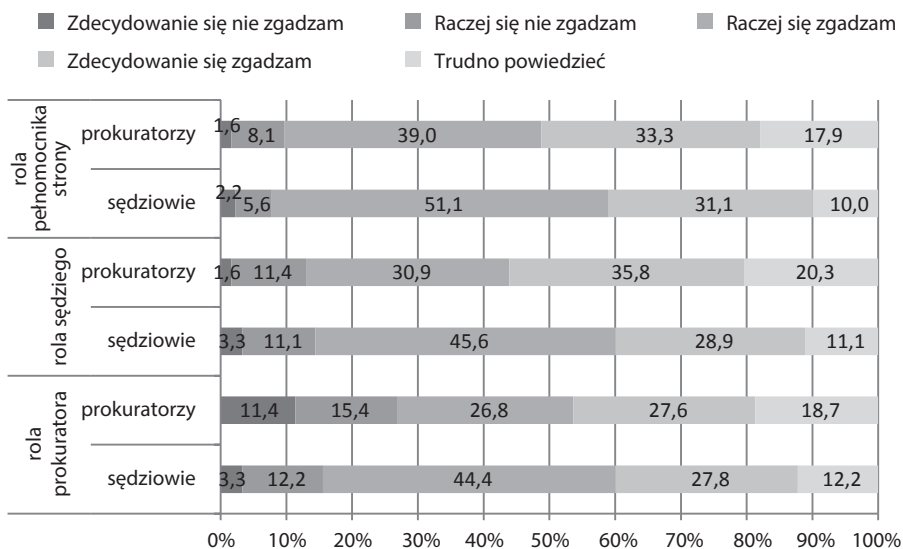
Jeśli chodzi o dopuszczanie możliwości pełnienia przez osobę z niepełnosprawnością roli takiej samej, jak badany, można zaobserwować istotne zróżnicowanie. Różnice pomiędzy sędziami a prokuratorami przy pytaniu o możliwość sprawowania przez

⁷⁰ $\chi^2_{(9)}=17,1; p<0,05$

⁷¹ $\chi^2_{(4)}=4,61; p>0,05$

niepełnosprawnego roli sędziego nie są istotne statystycznie⁷². Rozwiązanie takie wyklucza 14,4% sędziów i nieco mniej, bo 13% prokuratorów. Kiedy przejdziemy do roli prokuratora, różnica pomiędzy dwiema grupami zawodowymi okazuje się istotna statystycznie⁷³. **Z potencjalnego pełnienia roli prokuratora niepełnosprawnych wyklucza 15,6% sędziów i ponad jedna czwarta (26,8%) prokuratorów**. A zatem prokuratorzy, jako grupa zawodowa, charakteryzują się większym poziomem dystansu społecznego wobec osób niepełnosprawnych.

Dopuszczalność pełnienia przez osoby niepełnosprawne ról w sądzie/prokuraturze

Dopuszczalność pełnienia przez osoby niepełnosprawne ról w sądzie/prokuraturze.

Źródło ankiety CAWI i CATI z sędziami i prokuratorami, n(sędziowie)=90,

n(prokuratorzy)=123.

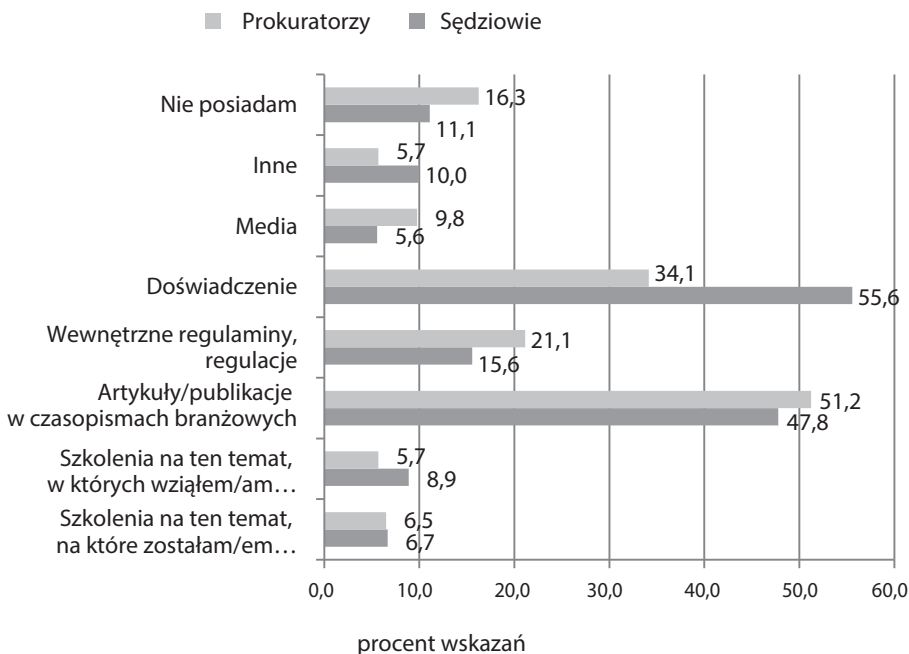
⁷² $\chi^2_{(4)}=7,1; p>0,05$

⁷³ $\chi^2_{(4)}=10,67; p<0,05$

VI.3. Wiedza sędziów i prokuratorów o rozwiązaniach przeznaczonych dla osób z niepełnosprawnościami w postępowaniu przygotowawczym i sądowym

Z deklaracji sędziów i prokuratorów wynika, że do najczęstszych źródeł wiedzy na temat osób z niepełnosprawnościami należą artykuły lub publikacje w czasopismach branżowych (51,2% prokuratorów i 47,8% sędziów wskazało tę odpowiedź) oraz własne doświadczenie, wynikające z pracy zawodowej lub doświadczenia życiowego (34,1% prokuratorów i 55,6% sędziów). Warto zauważyć, że sędziowie częściej niż prokuratorzy wskazywali doświadczenie jako źródło wiedzy (różnica 21,5 p.p.). Co ciekawe **szkolenia jako źródła wiedzy (zarówno te organizowane przez pracodawcę, jak i te, w których badani uczestniczyli z własnej inicjatywy) wskazywane były przez mniej niż co dziesiątego sędziego i prokuratora.**

Źródła wiedzy na tematy specjalnych potrzeb osób z niepełnosprawnościami

Źródła wiedzy na tematy specjalnych potrzeb osób z niepełnosprawnościami.

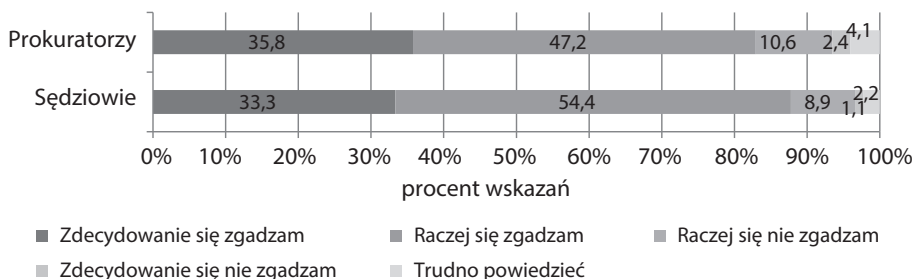
Pytanie wielokrotnego wyboru.

Źródło ankiety CAWI i CATI z sędziami i prokuratorami, n(sędziowie)=90, n(prokuratorzy)=123. Pytanie wielokrotnego wyboru, procenty nie sumują się do 100%.

Wysoki procent wskazań na doświadczenia jako źródła wiedzy (mniej więcej co drugi sędzia i co trzeci prokurator) z jednej strony może wskazywać na autorefleksyjność badanych, a z drugiej strony może budzić obawy związane z jakością zdobywanej wiedzy, która w tym przypadku wynika z własnych przemyśleń respondentów i nie podlega wpływowi ekspertów. Także czasopisma branżowe nie wydają się być najlepszym źródłem wiedzy na temat specjalnych potrzeb osób z niepełnosprawnościami. Można przypuszczać, że sędziowie i prokuratorzy czerpią z nich informacje na temat obowiązujących regulacji prawnych w poszczególnych dziedzinach prawa dotyczących także osób z niepełnosprawnościami, co nie jest równoznaczne z wiedzą na temat specjalnych potrzeb tej grupy osób.

W zestawieniu z danymi na temat źródeł wiedzy o specjalnych potrzebach osób z niepełnosprawnościami uderzający jest fakt, że 83% prokuratorów i blisko 88% sędziów uważa, że potrzeby te są uwzględniane w postępowaniach przygotowawczych i sądowych. Z tym stwierdzeniem zdecydowanie nie zgadza się jedynie 2,4% prokuratorów i 1,1% sędziów.

Specjalne potrzeby osób niepełnosprawnych są uwzględniane w postępowaniu przygotowawczym/sądowym

Rozkład odpowiedzi na pytanie „Specjalne potrzeby osób niepełnosprawnych są uwzględniane w postępowaniu przygotowawczym/sądowym”.

Źródło ankiety CAWI i CATI z sędziami i prokuratorami, n(sędziowie)=90, n(prokuratorzy)=123.

Wywiady indywidualne z sędziami przynoszą jednak informacje pozwalające wnioskować o **stosunkowo niskiej świadomości tej grupy zawodowej dotyczącej różnorodności osób z niepełnosprawnościami i ich potrzeb.** Przyczyn tego stanu rzeczy należy szukać w sporadycznych kontaktach z osobami z niepełnosprawnościami i braku odpowiednich szkoleń. Rozmówcom trudność sprawiało wyobrazenie sobie

problemów, z którymi spotykają się osoby z niepełnosprawnościami, a w wypowiedziach spontanicznie jako pierwsze i często jedyne wskazywali przeszkody architektoniczne. Zdarza się także, że sędziowie nie postrzegają działań na rzecz dostępności wymiaru sprawiedliwości jako działań antidyskryminacyjnych, ale widzą w nich zagrożenie dla realizacji zasady równego traktowania. To powszechny i nieprawdziwy stereotyp, zgodnie z którym równe traktowanie polega na traktowaniu wszystkich tak samo bez względu na ich cechy indywidualne i związane z nimi usprawiedliwione potrzeby.

Jesteśmy zobowiązani, no i traktujemy strony tak samo, niezależnie, czy są niepełnosprawne, czy nie są.

[IDI11_sąd apelacyjny_wydział prawa pracy_duże miasto]

W rozmowach z sędziami często pojawiała się również przekonanie, że do rozwiązania trudności czy przeszkód, z którymi spotykają się osoby z niepełnosprawnościami, wystarczy tzw. „ludzkie podejście” sędziego lub pracowników sądu. Taka opinia może wynikać właśnie z niewystarczającej wiedzy i doświadczenia sędziów w kontaktach z osobami z różnego typu niepełnosprawnościami.

Jednocześnie **dla około 45% badanych prokuratorów i blisko 55% sędziów udział osób z niepełnosprawnościami w postępowaniu powoduje różne trudności.**

VII. Doświadczenia osób z niepełnosprawnościami z wymiarem sprawiedliwości

Trudności osób z niepełnosprawnościami z wymiarem sprawiedliwości mają bardzo różny charakter, w dużej mierze jest on uzależniony od specyfiki konkretnych niepełnosprawności⁷⁴ oraz stopnia przygotowania danej instytucji (dostępności infrastruktury, poziomu wiedzy i kompetencji personelu).

VII.1. Trudności występujące w trakcie postępowania

Postrzeżenie osób z niepełnosprawnościami jako niewiarygodnych i niesamodzielnych

Każdy z rodzajów niepełnosprawności jest specyficzny i charakteryzuje się określonymi ograniczeniami. Nieznajomość tej specyfiki może wpływać na postrzeżenie wszystkich osób z niepełnosprawnościami w podobny sposób – jako niesamodzielne, niewiarygodne, potrzebujące pomocy, co może mieć istotny wpływ na przebieg postępowania. Tego rodzaju sytuacje są trudne dla osób z niepełnosprawnościami, które często zwracają uwagę na uprzedzenia czy stereotypy, z jakimi spotykają się w sądach oraz prokuraturach. W trakcie rozmów mówiły one m.in. o sytuacjach, w których sędzia czy prokurator zwracał się do ich przewodnika zamiast do nich, czy też o sytuacjach, w których uznawane były za niesamodzielne czy niewiarygodne.

” Jeżeli np. ktoś przychodzi z asystentem (...), który pomaga po prostu, nie wiem, (...) osobie, która ma niepełnosprawność ruchową i ma problem z wejściem gdzieś (...), ale samą sprawę chce załatwić [osoba] z niepełnosprawnością; najgorszą [rzeczką jest], kiedy zaczyna się mówić do opiekuna, a nie właśnie do samego zainteresowanego zakładając, że jeśli ktoś ma jakąkolwiek niepełnosprawność, to ma jakieś problemy natury intelektualnej.

[IDI25, osoba niedowidząca, duże miasto]

⁷⁴ Patrz: rozdział Potrzeby osób niepełnosprawnych.

W ocenie Rzecznika **szczególnie niepokojące są jednak te przypadki, w których niepełnosprawność ma bezpośredni i negatywny wpływ na rozstrzygnięcie sądu.** W trakcie badania zidentyfikowano przykłady spraw, w których przekonanie o niesamodzielności osób z niepełnosprawnościami miało wpływy na decyzje podejmowane przez sędziów w sprawach rodzinnych np. dotyczących opieki nad dzieckiem. Tymczasem w praktyce osoby niesłyszące czy niewidome posiadają umiejętności oraz sprzęty wspomagające, które umożliwiają im samodzielne funkcjonowanie, o czym sędziowie nie zawsze wiedzą. Również w tym przypadku duże znaczenie ma wiedza i doświadczenia sędziów, które mogą wpływać na podejmowane przez nich rozstrzygnięcia.

” *Natomiast uzasadnienie ustne na sali to było takie, że sąd uznał, że pani (...), nie będzie słyszała, kiedy wnuczka będzie płakała (...). I mimo to, że tłumaczyłam w sądzie, że są urządzenia specjalne, które pomagają. Jest urządzenie, gdzie, gdy dziecko płacze świeci się lampka. Zresztą tak jak dzwonki. Głusi mają zamienione na dzwonek światło i inne urządzenia wspomagające.*

[IDI20, osoba głuchoniema, wywiad za pośrednictwem tłumacza migowego, małe miasto]

W rozmowach z osobami z niepełnosprawnościami oraz sędziami pojawiały się opinie, że osoby z niepełnosprawnościami mogą być postrzegane jako niewiarygodni świadkowie. Szczególnie dotyczy to osób niepełnosprawnych intelektualnie, chorujących psychicznie, ale też osób niewidomych czy niesłyszących. Zdarza się, że sędziowie nie są przekonani co do wiarygodności zeznań osoby niewidomej, nawet jeśli są one potwierdzone zeznaniami innych świadków. Często też sędziowie mają wątpliwość co do prawdopodobności osoby niepełnosprawnej intelektualnie, w związku z czym zlecają dodatkowe badania biegłych. Wątpliwości co do wiarygodności osób z niepełnosprawnościami najczęściej wynikają z braku wiedzy dotyczącej ograniczeń i możliwości związanych z danymi rodzajami niepełnosprawności.

” *Uważam, że moja niepełnosprawność miała wpływ na wyrok. Dla sędziego nie byłam wiarygodnym świadkiem. Zapytał, kto się za mnie podpisał pod zeznaniami, które złożyłam na policji. Gdy dałam mu listę z datami zakłócania przez obwinioną ciszy nocnej, zapytał, co i po co mu to dają, skoro nie umiem pisać. Listę sporządziłam samodzielnie na komputerze. Gdy mówiłam, często mi przerywał i nie traktował mnie na równi z pozostałymi, pełnosprawnymi świadkami. Byłam dyskryminowana z powodu mojej niepełnosprawności*

[IDI3_osoba niewidoma, średnie miasto]

Bariery komunikacyjne na sali sądowej

Często pojawiającą się trudnością na salach sądowych są problemy komunikacyjne na linii sędziego – osoba z niepełnosprawnością. Trudności te dotyczą najczęściej osób z niepełnosprawnościami sensorycznymi – słuchową, wzrokową, aparatu mowy. Z rozmów z osobami z niepełnosprawnościami oraz sędziami wynika, że w sądach zwykle nie są zapewnione odpowiednie warunki do komunikowania się z osobami niesłyszącymi i niemówiącymi, co w dużej mierze skutkuje tym, że osoba taka nie może wziąć pełnego udziału w postępowaniu. Najczęściej wizyta w instytucji wymiaru sprawiedliwości wiąże się więc z koniecznością zapewnienia na własną rękę tłumacza migowego, który wspiera osobę głuchą w załatwieniu spraw administracyjnych. Istotne jest również to, że w przypadku komunikacji z osobą głuchą bardzo często nie sprawdza się porozumiewanie za pomocą pisma, z którym osoby te mają dużą trudność. Każdy rodzaj komunikatu powinien być przetłumaczony na język migowy.

”

Tylko, że wie pani, takim ogólnym problemem głuchych to jest takie postrzeganie głuchego, że jest głuchy, skończy szkołę w Polsce to się do niego napisze i wszystko będzie wiedział. Tak, właśnie, że pismo jest okej. Ale ono nie jest okej, bo ono musi być przemigane. (...) Takie wsparcie tłumacza na każdym etapie, w zasadzie jest potrzebne. Tak, bo głuchego trzeba traktować jak obcokrajowca, który nie zna języka polskiego.

[IDI20, osoba głuchoniema, wywiad
za pośrednictwem tłumacza migowego, małe miasto]

Z kolei osoby niedosłyszące często spotykają się z brakiem zrozumienia ze strony pracowników sądów oraz niedostosowaniem sposobu komunikacji m.in. równoczesne zwracanie się sędziego do osoby z niepełnosprawnością i protokolanta, co wzmaga zagubienie oraz niezrozumienie wypowiedzi i pytań sędziego. Jest to szczególnie istotne w przypadku zeznań świadków – brak informacji do kogo kierowana jest dana wypowiedź sędziego oraz szumy komunikacyjne mogą prowadzić do zagubienia, a przez to mieć wpływ na zachowanie i wiarygodność świadka.

”

I w zasadzie jego [ojca rozmówcy, osoby niedosłyszącej – przyp.aut.] zeznanie, dzięki temu, że przesłuchanie było prowadzone w sposób standardowy, można było podrzeć i wyrzucić. On nie słyszał pytań, kiedy zaczynał odpowiadać, to sędzia mruczał do protokołu i on nie wiedział, czy on ten sędzia do niego coś mówi, czy nie, w związku z czym jakby pani sobie odsłuchiwała takie nagranie tego, to było jakby po prostu, jakby pani rozmawiała z telefonu, który wypada z zasięgu, po prostu ojciec stał oniemiały i nie wiedział, o co go pytają.

[IDI28, osoba niedowidząca, duże miasto]

Zdarza się, że trudności komunikacyjne dotyczą również osób słabowidzących i niewidomych, które są spowodowane najczęściej niejasnymi wypowiedziami innych uczestników postępowania np. brak jasności dotyczącej tego, w jakim kierunku zwraca się sędzia.

I muszę też powiedzieć trzecią rzecz o sobie, że jak ja nie widzę za dobrze, jak kto ma gdzie głowę zwróconą, kiedy mówi, to bardzo trudne było przesłuchanie, znaczy ja się źle czułem na przesłuchaniu. Ja nie wiedziałem, które rzeczy sędzia mówi do mnie, które rzeczy mówi do drugiej strony, a które rzeczy dyktuje do protokołu.

[IDI28, osoba niedowidząca, duże miasto]

Trudność z komunikacją mają również osoby chorujące psychicznie i z niepełnosprawnością intelektualną. Problemy polegają zazwyczaj na niezrozumieniu trudnego, prawniczego słownictwa lub niezrozumienia samej specyfiki postępowania sądowego.

Inne bariery w toku postępowania

Trudności związane z charakterem postępowania przygotowawczego i sądowego wynikają najczęściej z **niewiedzy i braku doświadczenia osób biorących w nich udział**. Jest to zjawisko, które nie dotyczy tylko i wyłącznie osób z niepełnosprawnościami, jednak jego skutki wydają się być szczególnie odczuwalne właśnie dla tej grupy społecznej. Osoby z niepełnosprawnościami, zwłaszcza sensorycznymi, nieposiadające wsparcia pełnomocnika lub znajomych i rodziny mogą czuć się zagubione na sali rozpraw i w kontaktach z sądem. Nieznajomość rozkładu sal, miejsc przeznaczonych dla osób pełniących określone role procesowe czy standardów dotyczących dokumentacji powoduje większy stres oraz wywołuje niepewność u osób z niepełnosprawnościami, co w efekcie może wpłynąć na sposób ich zachowania w trakcie postępowania.

Także gdybym miał samodzielnie prowadzić te wszystkie sprawy swoje. Abstrahując od znajomości prawa, to myślę, że tak, nie wiedziałbym jak wygląda sąd, jak wygląda rozprawa, nie wiedziałbym kto gdzie siada, nie wiedziałbym, czego się szuka na wokandzie, czego nie, nie wiedziałbym co jest mi wręczane podczas rozprawy, jakie świstki papieru, nie wiedziałbym co pocztą przychodzi, nie wiedziałbym, czy na dobre adresy wysyłam ja, nie wiedziałbym tych rzeczy. Na szczęście (...) prawniczka, i Sylwia [osoba z rodziny – przyp.aut.] mi pomagały tutaj bardzo w tych rzeczach.

[IDI28, osoba niedowidząca, duże miasto]

Specyficzną trudnością osób niesłyszących w przebiegu postępowania przygotowawczego i sądowego jest **brak obecności tłumacza migowego zapewnionego**

przez sąd na każdym etapie procesu. Obecnie osoby niesłyszące mają prawo do bezpłatnego tłumacza jedynie w trakcie rozpraw – nie jest on obecny podczas załatwiania spraw administracyjnych czy badań biegłych. Z racji tego, że osoby głuche najczęściej nie są w stanie porozumieć się bez pomocy tłumacza, wydaje się, że taka sytuacja szczególnie utrudnia im równy dostęp do wymiaru sprawiedliwości. Dodatkowym utrudnieniem jest fakt, że **tłumacz nie zawsze może być obecny przy osobie głuchej.** Podczas jednej z rozmów została opisana sytuacja, w której osobie głuchej badanej przez biegłych nie przetłumaczono poleceń w teście psychologicznym. Tymczasem pisany język polski dla wielu głuchych jest niezrozumiały z racji tego, że posługują się innym językiem – językiem migowym. Brak takich tłumaczeń generuje dla tych osób duże trudności związane ze zrozumieniem sensu wypowiedzi i poleceń, zarówno mówionych, jak i pisanych.

”

To jest krzywdzące, jeżeli chodzi o sąd i krzywdzące było to, że nie uznano pani prawa do tego, żeby przetłumaczyć na język migowy. I nawet takie rozwiązanie, że pani ma swój test, ja mam swój test. Ja czytam, migam, pani udziela odpowiedzi. To też dla pań nie było, żadnym argumentem. I uważamy tutaj, że pani została jakby z dyskryminowana w ten sposób, że nie miała równych szans, że nie mogła się wykazać tym, że jest pani w stanie odpowiedzieć i opiekować się wnuczką. Bo na tej podstawie tam snuto teorię, że jak ktoś rozwiąże ten test to może, a jak nie rozwiąże to nie może.

[IDI20, osoba głuchoniema, wywiad za pośrednictwem tłumacza migowego, małe miasto]

Trudnością dla osób niewidomych poruszających się z psem przewodnikiem jest niezrozumienie i niewiedza pracowników sądu, którzy często sprzeciwiają się wprowadzeniu psa do budynku czy sali rozpraw. Wyjaśnienia osób niewidomych najczęściej rozwiązują ten problem, jednak zauważalny jest brak procedur i wiedzy dotyczącej specyfiki psa przewodnika.

”

Sędzia najpierw [powiedział] proszę tego psa wyprowadzić, (...) a ja mówię, że to jest pies przewodnik, ja mogę go wyprowadzić, nie ma problemu dla mnie, tylko że ja już w tym momencie, jak on będzie za drzwiami, a ja tutaj na sali, to ja za niego nie odpowiadam. I został. (...) Jak przechodziłam przez bramki, trochę się ochroniarze rzucili na mnie, że absolutnie z psem tu nie wolno, to ja mówię – to ja panu zostawię i pójdę sobie. (...) Ale pan nie chciał, bo się bał. (...) No i gdzieś poleciał, pytał. No i w końcu przyszedł do mnie i już był grzeczny (...).

[IDI2, osoba niewidoma, średnie miasto]

VII. 2. Trudności administracyjne

Osoby z niepełnosprawnościami najczęściej spotykają się w sądach z szeroko rozumianymi utrudnieniami administracyjnymi. Poprzez to pojęcie rozumiane są wszelkie utrudnienia związane z załatwianiem spraw w prokuraturze i w sądzie, poza salą sądową, kontaktami z pracownikami sądów i prokuratur, korzystaniem ze stron internetowych i różnych środków komunikacji oraz infrastrukturą budynków. Poniżej przedstawiono obszary, które najczęściej generują trudności dla osób z niepełnosprawnościami.

Dostęp do informacji

Jedną z najistotniejszych trudności, z jakimi spotykają się osoby z niepełnosprawnościami, zwłaszcza osoby niewidome, niedowidzące i głuche, są problemy w dostępie do informacji. Wszelkiego rodzaju informacje pisemne (np. oznaczenia sal, kasy, biura obsługi, tablice ogłoszeniowe) znajdujące się w budynku sądu są niedostępne dla osób niewidzących, a dla niedowidzących – niedostosowane. W takich sytuacjach niezbędne jest wsparcie drugiej osoby, która udzieli tym osobom potrzebnych informacji. Wokandy są najczęściej zapisane zwykłym drukiem na białych kartkach papieru, co uniemożliwia przeczytanie ich przez osoby niedowidzące. W takich sytuacjach osoby z niepełnosprawnością wzroku potrzebują wsparcia innej osoby, a jeśli takiego nie mają – nie są w stanie uzyskać informacji o czasie i miejscu rozprawy, zwłaszcza w sytuacjach, gdy są one zmieniane na bieżąco. Z kolei osoby głuche często mają trudność z odczytaniem i zrozumieniem języka polskiego – w związku z czym informacje, zwłaszcza te przedstawione skomplikowanym językiem, są dla nich niedostępne. Dodatkowo, dla osoby niesłyszącej niedostępne są komunikaty ustne np. informowanie o rozpoczęciu rozprawy, zapraszanie świadka na salę etc. W przypadku obecności osoby głuchej, posługującej się językiem migowym, konieczna jest obecność tłumacza.

Często trudnością dla osób niewidzących i niedowidzących jest korzystanie ze stron internetowych, które przygotowane są w formacie uniemożliwiającym odczytanie go przez program czytający (np. brak nagłówków). Zdarza się również, że strony internetowe nie posiadają wersji w kontrastowym kolorze, która ułatwia czytanie osobom niedowidzącym. Rozmówcy wskazują również na skomplikowany, prawniczy język używany na stronach internetowych, przez co mają trudność z jednoznacznym zrozumieniem zamieszczonych tam treści. Poza tym, dokumenty i wzory pism zamieszczane na stronie internetowej nie są przygotowywane w formie obsługiwanej przez program czytający dla osób z niepełnosprawnością wzroku. Formatowanie wzorów pism i formularzy utrudnia ich uzupełnienie przez osoby niewidome i niedowidzące, które nie są w stanie zauważyć przesunięć czy nieprawidłowości w formacie tekstu. Najczęściej korzystając z tego rodzaju dokumentów, potrzebują wsparcia drugiej osoby.

”

Później problematyczne bywają formularze, jeżeli nawet można załatwić coś przez internet to okazuje się często te pola, te aplikacje, które temu służą nie uwzględniają potrzeb osób z niepełnosprawnościami (...). Większość osób może sobie wysłać zgłoszenie w sprawie jakiejś tam czy innej w formule internetowej, ale okazuje się jeżeli osoba np. niewidoma korzystająca ze specjalnego oprogramowania to już tutaj musi, albo zrezygnować, albo poprosić osobę trzecią i to są takie najłabsze punkty, które przychodzą mi do głowy.

[IDI25, osoba niedowidząca, duże miasto]

Barierą w dostępie dla osób z niepełnosprawnością wzroku są również wszelkie kody obrazkowe na stronach do logowania do różnego rodzaju baz np. KRS czy ksiąg wieczystych, co jest szczególnym utrudnieniem dla niewidomych czy niedowidzących adwokatów, radców prawnych, którzy na co dzień korzystają z tych platform. Osoby niewidome i niedowidzące są w stanie odczytać niektóre rodzaje kodów za pomocą specjalnych programów, jednak nie udaje się to w przypadku każdego kodu obrazkowego.

Centralna Baza Danych Ksiąg Wieczystych – przykład dostępu za pomocą obrazka niemożliwego do odczytania za pomocą specjalnego programu.

Niedostosowanie dokumentacji do potrzeb osób z niepełnosprawnościami

Podstawowym utrudnieniem dla osób niewidzących i niedowidzących jest odczytanie dokumentów i akt sprawy. Osoby niewidome do odczytania tekstu napisanego na papierze potrzebują specjalnego urządzenia skanującego – jednak ważne jest, żeby tekst był w odpowiednim układzie, posiadał nagłówki i wyróżnienia, które ułatwią nawigację. Często w przygotowaniu dokumentów nie są brane pod uwagę te potrzeby osób z niepełnosprawnościami, co skutkuje koniecznością skorzystania w tym celu z pomocy osoby zaufanej.

Dla osób niewidomych i niedowidzących trudnością jest również zapoznanie się z aktami sprawy, które najczęściej dostępne są tylko w sądzie, a wgląd w nie mają jedynie pełnomocnicy i strony. Osoby z niepełnosprawnością wzroku mogą je odczytać jedynie przy wsparciu drugiej osoby, która nie zawsze jest pełnomocnikiem, w związku z czym nie powinna mieć formalnego dostępu do akt. Możliwość odczytania akt przez drugą osobę jest więc kwestią uznaniową – w dużej mierze zależy od dobrej woli pracowników sądu. Podobną trudność mają także pełnomocnicy z niepełnosprawnością wzroku – formalnie druga osoba nie może odczytać im akt sprawy, ale najczęściej taka możliwość zależy od przychylności pracowników sądu. Kwestia odczytania akt przez osoby trzecie w przypadku osób z niepełnosprawnościami nie jest formalnie uregulowana, więc każda wizyta w sądzie w celu zapoznania się z aktami wiąże się z niepewnością osoby niepełnosprawnej.

Osoby z niepełnosprawnością wzroku często jako trudność wskazują brak możliwości otrzymania dokumentów dodatkowo w formie elektronicznej w odpowiednim formacie (dokument tekstowy a nie skan pisma) np. wezwań do sądu, postanowień etc., które byłyby łatwiejsze do odczytania. Dzięki temu osoby z niepełnosprawnością nie musiałyby korzystać z pomocy osób trzecich, co często jest pewną trudnością, zwłaszcza w przypadku drażliwych spraw sądowych.

Pierwsza rzecz to to, że obieg papierów jest nie cyfrowy, tylko jest po prostu pocztowy i to jest dla mnie dramat. Nie widziałem i nie widzę, i nie będę widzieć na kartkach papieru, w związku z czym są one dla mnie bezużyteczne zupełnie.

[IDI28_osoba niedowidząca, duże miasto]

Bo papier, to jest papier, to jest świętość dla sądu. Ale na przykład dla mnie, jako dla osoby niewidomej, to byłoby super, jakby takie wezwania na przykład jeszcze przychodziły na maila. Bo wtedy ja mogę sobie to samodzielnie odczytać. A powiem szczerze, że to było dla mnie dość krępujące. Miałam szczęście, że miałam w pobliżu osobę zaufaną, ale musiałam pójść do kogoś, kto mi to wezwanie przeczytał.

[IDI21_osoba niewidoma, duże miasto]

Również sami sędziowie dostrzegają trudność związaną z dostępem osób z niepełnosprawnością wzroku do akt sprawy. Widzą możliwość przesyłania elektronicznych wersji niektórych dokumentów, jednak w wywiadach wybrzmiewa, że taka praktyka raczej nie jest stosowana.

” Z tym tylko, że dla osób niedowidzących, które miałyby się przyjść zapoznać z aktami, takiej możliwości nie ma. Bo wszystkie protokoły są na papierze. I ewentualnie jest możliwość protokołów sądowych, które my tworzymy, które my tu piszemy w sądzie na rozprawach. To zapisy tych protokołów możemy ewentualnie czcionkę powiększyć i na ekranie, komuś tam, kto taką potrzebę miał, pokazać. Natomiast, jeśli chodzi o protokoły papierowe, one są w jednej formie, ewentualnie może sobie ktoś lupę przynieść. Bo tylko jest taka możliwość, żeby sobie je powiększyć.

[ID19_sąd okręgowy_wydział karny_małe miasto]

Wydaje się, że dużym ułatwieniem jest możliwość skorzystania z nagrań z rozpraw zamiast protokołów papierowych. Jednak również te nagrania generują pewne trudności dla osób niewidomych – program do odtwarzania nagrania z rozprawy nie jest kompatybilny z programem ułatwiających odtwarzanie dla osób niewidzących, w związku z czym możliwe jest jedynie włączenie i wyłączenie nagrania, bez możliwości bardziej zaawansowanego nawigowania: sprawdzenia czasu czy przesunięcia w odpowiedni moment nagrania.

” Również te protokoły, one są super, tylko, że ideał protokołu jest, zwłaszcza tego nagrywanego, jest to, żeby sobie można było ładnie mieć dostęp do wszystkiego, odsłuchiwać tego w jakichś tam częściach, tam są utworzone takie adnotacje, więc można się przemieszczać po tych adnotacjach, żeby nie odsłuchiwać za każdym razem trzygodzinnej rozprawy na przykład. (...) I ja mogę ten protokół włączyć i wyłączyć, ja nic więcej nie mogę zrobić. (śmiech) Nie mogę spisać czasu, nie mogę przemieszczać się po tych adnotacjach, no w jakikolwiek sposób przewinąć, po prostu nic nie mogę tam zrobić. Ten program, który to odtwarza, bo to generalnie trzeba sobie pobrać program, on po prostu no nie jest zupełnie pisany z myślą o osobach niewidomych

[ID126_osoba niewidoma, małe miasto]

Osoby z niepełnosprawnościami często wspominały również o barierach, jakie napotykały w kontaktach z pracownikami sądów czy prokuratur, którzy, podobnie jak sędziowie, posiadają niewielką wiedzę na temat specyfiki poszczególnych niepełnosprawności. Osoby z niepełnosprawnością wzroku często zwracały uwagę na niezrozumienie ich niepełnosprawności, które objawia się brakiem chęci pomocy w odczytaniu

różnych informacji, dokumentów, prośbą o podpisanie dokumentu bez wskazania właściwego miejsca czy nawet problemem z wprowadzeniem psa przewodnika na teren sądu.

Pytam się, czy mogę dostać jakiś adres komornika. Tam na ścianie wiszą, pani sobie przeczyta. Takie teksty po prostu. Ja mówię, że nie widzę czy może pani podać. Nie, ona nie może podać. Ja muszę sama wybrać. Tego typu rzeczy, błahe rzeczy, które po prostu człowieka załamują.

[ID118_osoba niedowidząca, średnie miasto]

Utrudnienia architektoniczne i brak oznaczeń w przestrzeni budynku

Często trudnością dla osób z niepełnosprawnościami jest dostępność budynku sądu, zwłaszcza dla osób niewidomych i niedowidzących. Zdarza się, że w sądach brakuje oznaczeń dla niewidomych i niedowidzących w postaci specjalnych ścieżek, napisów w alfabecie Braille'a, sygnałów dźwiękowych w windach czy żółtych, kontrastowych oznaczeń schodów, w związku z czym samodzielne dotarcie do budynku oraz odpowiedniej sali wiąże się z wieloma trudnościami. Brak tych rozwiązań sprawia, że poruszanie się po budynku jest bardzo niekomfortowe lub niemożliwe bez asysty.

Z kolei osoby z niepełnosprawnością ruchową zwracają uwagę na problemy związane z infrastrukturą, np. zbyt wąskie korytarze, słaby dostęp do toalet, strome schody, brak windy, brak sal sądowych na parterze (w starych budynkach). Warto jednak zauważyć, że wiele osób z niepełnosprawnością ruchu przyznaje, że pod względem dostosowania budynków do potrzeb osób niepełnosprawnych zaszła w ostatnim czasie wielka zmiana. Obecnie utrudnienia są jedynie w starszych, nieremontowanych budynkach.

I właściwie tak zauważyłam, że chyba przede wszystkim ze względu na moją niepełnosprawność ruchową, te bariery dotyczą takich architektonicznych. Gdzie właśnie przy wejściu już same te drzwi do budynku, na przykład jest problem samemu otworzyć, ponieważ są ciężkie, (...) W środku są takie schodki pośrodku, gdzie do korytarza, wewnątrz trzeba było je pokonać i myślę, że bez pomocy ochroniarza, nie udało by mi się ich pokonać (...) gdybym była tam sama, nie dałabym rady dotrzeć na wskazane miejsce.

[ID111_osoba niepełnosprawna ruchowo, poruszająca się na wózku, małe miasto]

Mi jakby przyszło wózkem wjeżdżać... Jest już dużo udogodnień, ale nawet nie raz wyższy próg to ja już go czuję. Osoba sprawna przejdzie i pójdzie. Gdzieś jest wykładzina, no to ja nie idę tylko szuram nogami. Każdy dywan to jest dla mnie przeszkodą.

[ID115_osoba z niepełnosprawnością ruchu, chorująca przewlekłe, małe miasto]

Dodatkowym utrudnieniem jest brak miejsc parkingowych dla osób niepełnosprawnych lub zajmowanie tych miejsc przez osoby nieuprawnione. W jednym z sądów osoby niepełnosprawne nie mogą wjechać na teren sądu, na który mają wstęp jedynie pracownicy. W związku z tym muszą one samodzielnie przemieścić się od bramy do wejścia, co dla wielu osób jest dużą trudnością.

”

O: Jeżeli się tam jedzie taksówką dla niepełnosprawnych czy nawet prywatnym samochodem, to nie wpuszczają. Nawet jak pokazuje się legitymację dla niepełnosprawnych, to też nie puszczają, także trzeba było ten samochód gdzieś dalej zostawić i podejść. B: Czyli nie ma takiego miejsca, żeby zaparkowała osoba niepełnosprawna? O: Nie na terenie sądu; nie, nie. B: A czy Pani pamięta czy ktoś komentował, jak Pani nie wpuszczali, dlaczego jest tak, że nie wolno tam wjeżdżać? O: Po prostu: nie i koniec!

[IDI29_osoba niepełnosprawna ruchowo, poruszająca się na wózku, duże miasto]

VIII. Wnioski i zalecenia

Z przytoczonych w niniejszym raporcie danych wynika, że osoby z niepełnosprawnościami doświadczają różnego rodzaju barier w zakresie realizacji konstytucyjnego prawa do sądu. Zarówno osoby z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną, jak i osoby z niepełnosprawnością ruchową lub sensoryczną mają utrudniony dostęp do wymiaru sprawiedliwości, choć skala i rodzaj napotykaných problemów różnią się w zależności od rodzaju i stopnia niepełnosprawności. Wnioski kierowane w tym zakresie do Rzecznika Praw Obywatelskich, a także wyniki przeprowadzonych badań wskazują, że dla urzeczywistnienia prawa osób z niepełnosprawnościami do sądu na zasadzie równości z innymi osobami niezbędne są zarówno zmiany o charakterze legislacyjnym, jak i zmiany w praktyce funkcjonowania instytucji wymiaru sprawiedliwości.

1. Stereotypowe postrzeganie osób z niepełnosprawnościami przez pracowników wymiaru sprawiedliwości

Przeprowadzone przez Rzecznika badania potwierdzają, że pracownicy wymiaru sprawiedliwości mają niewielką wiedzę na temat rzeczywistych potrzeb osób z niepełnosprawnościami, a samą niepełnosprawność kojarzą głównie z osobą poruszającą się na wózku. Konsekwencją niewystarczającej wiedzy bywa stereotypowe postrzeganie osób z niepełnosprawnością, co w skrajnych przypadkach może mieć pośredni (np. kwestionowanie wiarygodności zeznań osoby niewidomej) lub bezpośredni (np. uznanie osoby głuchej za niezdolnej do sprawowania opieki nad dzieckiem) wpływ na wynik postępowania. Problem ten dotyczy także biegłych sądowych, którzy nie zawsze dysponują wiadomościami niezbędnymi dla rzetelnej analizy indywidualnej sytuacji osoby z niepełnosprawnością (np. biegły psychiatra opiniujący osoby z niepełnosprawnością intelektualną).

Zalecenia:

- stosownie do treści art. 13 ust. 2 Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, niezbędne jest organizowanie cyklicznych szkoleń dla wszystkich osób pracujących w wymiarze sprawiedliwości, bez względu na stanowisko i pełnioną funkcję, w zakresie specyfiki różnych rodzajów niepełnosprawności, a także szczególnych potrzeb osób z niepełnosprawnościami;
- elementem prowadzonych szkoleń powinno być także przeciwdziałanie negatywnym stereotypom dotyczącym osób z niepełnosprawnościami oraz informowanie o specyfice tzw. komunikacji alternatywnej;

- szczególną uwagę należy przywiązywać do wiedzy, umiejętności i kwalifikacji biegłych sądowych zwłaszcza przed podjęciem decyzji o umieszczeniu ich na liście biegłych sądowych z określoną specjalizacją.

2. Prawne konsekwencje ubezwłasnowolnienia w zakresie dostępu osób z niepełnosprawnościami do sądu

W polskim systemie prawnym osoby z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną, które zostały ubezwłasnowolnione, co do zasady nie mają zdolności procesowej, a tym samym nie mają zdolności do podejmowania czynności procesowych takich jak wytaczanie powództwa lub składanie skargi, zaskarżanie orzeczeń sądowych, a także składanie wniosków i oświadczeń. Tak daleko idące ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnego prawa do sądu stanowią, w ocenie Rzecznika, naruszenie istoty tego prawa.

Zalecenia:

- konieczne jest zniesienie instytucji ubezwłasnowolnienia w jej obecnym kształcie i wprowadzenie różnorodnych form wsparcia opartych na modelu wspieranego podejmowania decyzji;
- konsekwencją powyższej zmiany powinno być przyznanie wszystkim osobom z niepełnosprawnościami zdolności procesowej, a także podjęcie odpowiednich środków w celu zapewnienia tym osobom wsparcia, którego mogą potrzebować przy korzystaniu z tej zdolności. Wsparcie w korzystaniu ze zdolności procesowej musi uwzględniać prawa, wolę i preferencję osoby z niepełnosprawnością i nigdy nie powinno być równoznaczne z zastosowaniem mechanizmu zastępczego podejmowania decyzji;
- niezależnie od zmian w zakresie instytucji ubezwłasnowolnienia, osoby z niepełnosprawnościami na każdym etapie postępowania powinny mieć możliwość wskazania osoby zaufanej, która będzie obecna przy każdej czynności procesowej i w trakcie postępowania. Obecność osoby wspierającej nie może oznaczać pozbawienia lub ograniczenia zdolności procesowej osoby z niepełnosprawnością.

3. Brak poszanowania woli i preferencji osób z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną

Bez względu na zmiany w zakresie instytucji ubezwłasnowolnienia niezbędne jest poszanowanie woli i preferencji osób z niepełnosprawnościami w sprawach, które ich dotyczą. Istotnym problemem w obszarze dostępu tych osób do wymiaru sprawiedliwości jest bowiem lekceważenie konieczności precyzyjnego ustalenia, czy osoba z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną, której sprawa dotyczy jest zdolna

do wyrażenia woli. Z dostępnych informacji⁷⁵ wynika także, że w wielu sprawach dotyczących tych osób (przykładowo postępowania w przedmiocie umieszczenia w domu pomocy społecznej) sędziowie nie wysłuchują oraz nie widzą osoby, o której losie orzekają, a swoją ocenę opierają wyłącznie na analizie dokumentów.

Zalecenia:

- w każdej sprawie, która dotyczy osoby z niepełnosprawnością (w tym osoby ubezwłasnowolnionej) sąd powinien być zobowiązany do obligatoryjnego wysłuchania tej osoby, a przypadki odstąpienia od tego obowiązku mogą być uzasadnione jedynie w sytuacjach wyjątkowych. Nowelizacji wymaga zwłaszcza przepis art. 576 § 1 k.p.c. w zakresie, w jakim nie przewiduje obligatoryjnego wysłuchania osoby ubezwłasnowolnionej przed wydaniem orzeczenia co do istoty sprawy;
- w praktyce sprawowania wymiaru sprawiedliwości należy w sposób wyraźny odróżnić zdolność do czynności prawnych od zdolności do podejmowania decyzji czy też wyrażania woli i preferencji przez osoby z niepełnosprawnościami. Sąd rozstrzygający sprawę dotyczącą osoby ubezwłasnowolnionej powinien w miarę możliwości uwzględnić jej wolę i preferencje na zasadzie analogii do przepisu art. 576 § 2 k.p.c.;
- należy zintensyfikować prace nad nowelizacją ustawy o ochronie zdrowia psychicznego w celu wykonania wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 28 czerwca 2016 r. (sygn. akt K 31/15).

4. Ograniczenia w zakresie możliwości składania oświadczeń woli przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną

Poważną barierą w zakresie dostępu osób z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną (które nie zostały ubezwłasnowolnione) do wymiaru sprawiedliwości są formy szczególne oświadczeń woli. Do zachowania pisemnej formy czynności prawnej wystarczy wprawdzie złożenie własnoręcznego podpisu na dokumencie obejmującym treść oświadczenia woli, a w przypadku osób umiejących czytać, ale niemogących pisać możliwe jest złożenie tuszowego odcisku palca. Jednak wymóg umiejętności czytania dokumentu może się okazać trudny do spełnienia, jeśli osoba z niepełnosprawnością intelektualną nie ma możliwości skorzystania z tekstu łatwego do czytania i rozumienia. Zastosowanie tej formy dokumentu zwiększa szanse osoby z niepełnosprawnością na zapoznanie się z jego treścią i złożenia skutecznego oświadczenia woli.

⁷⁵ T. Gardocka, *Problematyka umieszczenia osób chorych psychicznie i upośledzonych umysłowo w domach pomocy społecznej (w kontekście gwarancji procesowych)*, Prawo w działaniu Nr 9/2011.

Zalecenia:

- przepisy prawa regulujące zasady składania oświadczeń woli powinny przewidywać różne formy komunikacji z osobami z niepełnosprawnościami, uwzględniając treść art. 2 Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, zgodnie z którym „komunikacja” obejmuje: języki, wyświetlanie tekstu, alfabet Braille’a, komunikację przez dotyk, dużą czcionkę, dostępne multimedia jak i sposoby, środki i formy komunikowania się na piśmie, przy pomocy słuchu, języka uproszczonego, lektora oraz formy wspomagające (augmentatywne) i alternatywne, w tym dostępną technologię informacyjno-komunikacyjną.

5. Ograniczenia w zakresie możliwości bycia świadkiem przez osoby z niepełnosprawnościami

Pomimo formalnych możliwości sądy rzadko i niechętnie stosują formułę przesłuchania świadka na odległość lub przeprowadzenia dowodu na odległość z wykorzystaniem urządzeń technicznych, co mogłoby w istotny sposób ułatwić udział w postępowaniu osób z niepełnosprawnościami. Zarówno w postępowaniu cywilnym, jak i w postępowaniu karnym osoby te mogą spotykać się także z wyłączeniami lub ograniczeniami w zakresie możliwości bycia świadkiem. W tym zakresie należy podkreślić, że wątpliwości co do zdolności postrzegania lub wiarygodności świadka nie mogą być pochodną cech grupowych⁷⁶, ale okolicznością indywidualną (tzn. nie mogą dotyczyć przykładowo grupy osób niewidomych jako ogółu).

Zalecenia:

- konieczne jest spopularyzowanie stosowania przesłuchań na odległość oraz przeprowadzania dowodu na odległość z wykorzystaniem urządzeń technicznych, w szczególności w postępowaniach z udziałem osób z niepełnosprawnościami o ograniczonej mobilności;
- wskazane jest dokonanie analizy praktyki stosowania przepisów ograniczających możliwość składania zeznań w charakterze świadka przez osoby z niepełnosprawnościami i dokonanie w tym zakresie ewentualnych zmian o charakterze legislacyjnym;
- w praktyce sprawowania wymiaru sprawiedliwości należy zwrócić szczególną uwagę na eliminowanie przypadków kwestionowania wiarygodności lub zdolności postrzegania osób z niepełnosprawnościami wyłącznie w oparciu o stereotypy dotyczące cech grupowych.

⁷⁶ Por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 27 maja 1999 r. (sygn. akt II AKa 80/99) i zawarte w uzasadnieniu rozważania na temat świadka małoletniego.

6. Brak zastosowania instytucji „racjonalnego usprawnienia” w obszarze dostępu do wymiaru sprawiedliwości

W zakresie dostępu do wymiaru sprawiedliwości zastosowania nie znajduje pojęcie „racjonalnego usprawnienia” rozumianego jako *konieczne i odpowiednie zmiany i dostosowania, nie nakładające nieproporcjonalnego lub nadmiernego obciążenia, jeśli jest to potrzebne w konkretnym przypadku, w celu zapewnienia osobom niepełnosprawnym możliwości korzystania z wszelkich praw człowieka i podstawowych wolności oraz ich wykonywania na zasadzie równości z innymi osobami*. Zgodnie z postanowieniami ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych, stosowanie tego instrumentu ograniczono bowiem wyłącznie do obszaru zatrudnienia i rynku pracy.

Zalecenia:

- niezbędna jest nowelizacja ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych tak, aby prawo do racjonalnego usprawnienia przysługiwało wszystkim osobom z niepełnosprawnościami przy realizacji każdego prawa ustanowionego w drodze Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, w tym dostępu do wymiaru sprawiedliwości.

7. Trudności osób z niepełnosprawnościami w zakresie dostępu do informacji

W polskim systemie prawnym brakuje rozwiązań proceduralnych, które zapewniałyby sprawną komunikację pomiędzy organami wymiaru sprawiedliwości a osobami z różnego rodzaju niepełnosprawnościami. Sądy i prokuratury nie mają obowiązku prowadzenia korespondencji w alfabecie Braille’a, czy też komunikacji wspomagającej (augmentatywnej) i alternatywnej. Widocznym postępowaniem w zakresie dostępu osób z niepełnosprawnościami do wymiaru sprawiedliwości jest natomiast jego częściowa cyfryzacja. Warto jednak zaznaczyć, że pomimo upływu terminu wyznaczonego przepisami prawa, nie wszystkie serwisy wymiaru sprawiedliwości zostały dostosowane tak, aby spełniać międzynarodowy standard dotyczący dostępności stron dla osób z niepełnosprawnościami (Web Content Accessibility Guidelines WCAG 2.0).

Zalecenia:

- konieczne jest kontynuowanie działań na rzecz cyfryzacji wymiaru sprawiedliwości tak, aby możliwie duża część dokumentacji w postępowaniu była dostępna w wersji elektronicznej, uwzględniającej specyficzne potrzeby osób z różnego rodzaju niepełnosprawnościami;
- celowe wydaje się przeprowadzenie audytu wszystkich serwisów internetowych administrowanych przez Ministerstwo Sprawiedliwości pod kątem ich dostępności dla osób z niepełnosprawnościami;

- serwisy internetowe administrowane przez sądy i prokuratury muszą spełniać standardy WCAG 2.0. i być poddawane regularnemu audytowi w tym zakresie.

8. Trudności osób głuchych w zakresie korzystania z usług tłumacza języka migowego

Do instytucji wymiaru sprawiedliwości nie stosuje się przepisów ustawy o języku migowym i innych środkach komunikowania się, co oznacza, że osoba głucha nie może skorzystać z bezpłatnej pomocy tłumacza języka migowego poza salą sądową, a więc w kontaktach z sekretariatem sądu i prokuratury lub podczas rozmowy z obrońcą, czy profesjonalnym pełnomocnikiem. Odrębnym problemem pozostaje także dostępność tłumaczy języka migowego w trakcie postępowania sądowego. Do tłumaczy tych stosuje się rozporządzenie w sprawie biegłych sądowych, które z uwagi na brak egzaminów państwowych odwołuje się do systemu certyfikacji prowadzonego przez organizację pozarządową.

Zalecenia:

- niezbędna jest nowelizacja ustawy o języku migowym tak, aby do udostępniania usług tłumacza migowego zobowiązane były wszystkie instytucje finansowane ze środków publicznych, w tym instytucje wymiaru sprawiedliwości;
- tłumacze języka migowego powinni być traktowani tak jak tłumacze przysięgli, a ich wiedza i umiejętności w zakresie posługiwania się językiem migowym powinna być weryfikowana w drodze egzaminu państwowego;
- zakres i forma egzaminowania tłumaczy języka migowego powinna zostać skonsultowana z Polską Radą Języka Migowego działającą przy Ministrze Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej.

9. Ograniczenia w zakresie możliwości zatrudnienia i sprawowania kluczowych funkcji w wymiarze sprawiedliwości przez osoby z niepełnosprawnościami

Wskaźnik zatrudnienia osób z niepełnosprawnościami w instytucjach wymiaru sprawiedliwości jest niski i w zdecydowanej większości przypadków (88% badanych jednostek) nie przekracza 6%. Sądy i prokuratury nie podejmują także istotnych wysiłków w celu dostosowania miejsc pracy do szczególnych potrzeb osób z niepełnosprawnościami, które znalazły już zatrudnienie w tych jednostkach. Niewielka liczba osób z niepełnosprawnościami sprawuje również kluczowe funkcje w wymiarze sprawiedliwości (sędzia, prokurator, profesjonalny pełnomocnik). Oprócz barier w obszarze dostępności infrastruktury, przeszkodą dla zatrudnienia osób z niepełnosprawnościami w instytucjach wymiaru sprawiedliwości lub wykonywania przez te osoby zawodów prawniczych są także bariery mentalne i stereotypy dotyczącej tej grupy osób.

Zalecenia:

- należy podjąć zintensyfikowane działania na rzecz zwiększenia zatrudnienia osób z niepełnosprawnościami w wymiarze sprawiedliwości z uwzględnieniem stanowisk o charakterze merytorycznym. W tym celu konieczna jest większa dbałość o dostępność procesu rekrutacji, a także dostosowanie stanowisk i środowiska pracy w instytucjach wymiaru sprawiedliwości do szczególnych potrzeb osób z niepełnosprawnościami;
- osoby z niepełnosprawnościami zatrudnione w wymiarze sprawiedliwości lub wykonujące zawody prawnicze powinny mieć prawo do racjonalnych usprawnień w zakresie dostępności stanowiska pracy, a także sposobu realizacji obowiązków służbowych;
- należy kontynuować proces dostosowywania formy i warunków przeprowadzania egzaminów prawniczych do szczególnych potrzeb osób z niepełnosprawnościami.

10. Niedostępność infrastruktury instytucji wymiaru sprawiedliwości dla osób z niepełnosprawnościami

Istotną barierą w zakresie dostępu osób z niepełnosprawnościami do wymiaru sprawiedliwości jest niedostępność architektoniczna budynków sądów i prokuratur. Z formalnego punktu widzenia właściciele obiektów wybudowanych przed dniem 1 stycznia 1995 r. nie mają bowiem prawnego obowiązku dostosowania ich do potrzeb osób z niepełnosprawnościami. Także nowobudowane obiekty rzadko odpowiadają standardom tzw. uniwersalnego projektowania. Na problemy napotykają również osoby korzystające z pomocy psa przewodnika, która pomimo ustawowego uprawnienia nie zawsze mają możliwość swobodnego wstępu do obiektów przeznaczonych na potrzeby wymiaru sprawiedliwości.

Zalecenia:

- niezbędny jest kompleksowy audyt dostępności infrastruktury instytucji wymiaru sprawiedliwości dla osób z niepełnosprawnościami. Wyniki audytu powinny zostać wykorzystane w celu przygotowania planu remontów i nowych inwestycji służących zniesieniu barier architektonicznych. Plany te powinny uwzględniać zasady uniwersalnego projektowania;
- każda nowa inwestycja w obszarze rozwoju infrastruktury wymiaru sprawiedliwości powinna uwzględniać zasady uniwersalnego projektowania;
- niezbędne jest poszanowanie prawa wstępu osób z niepełnosprawnościami wraz z psem przewodnikiem do obiektów przeznaczonych na potrzeby wymiaru sprawiedliwości.

KONWENCJA ONZ O PRAWACH OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH

Newsletter

www.rpo.gov.pl

Zapisz się!

RZECZNIK PRAW OBYWATELSKICH

Aleja Solidarności 77, 00-090 Warszawa

tel.: +48 22 55 17 700

PEŁNOMOCNICY TERENOWI RPO:

Pełnomocnik Terenowy RPO w Gdańsku

ul. Chmielna 54/57, 80-748 Gdańsk, tel.: +48 58 76 47 302

Pełnomocnik Terenowy RPO w Katowicach

ul. Jagiellońska 25, 40-032 Katowice, tel.: +48 32 72 86 800

Pełnomocnik Terenowy RPO we Wrocławiu

ul. Wierzbowa 5, 50-056 Wrocław, tel.: +48 71 34 69 115

800 676 676

RZECZNIK PRAW OBYWATELSKICH

INFOLINIA OBYWATELSKA

połącz się!